

Gjergj Fishta

LAHUTA *e* MALCIS

antologji

Komentuar nga: Tonin Çobani

GJERGJ FISHTA
Lahuta e Malcis
antologji

V 11

LIBRARI
SHKENCOR
TIRANE
1966

Përgatitur nga:
Tonin Çobani

Shënimet filologjike:
Dr. Tefë Topalli

**Fishta, Gjergj: Lahuta e Malcis
antologji**

**Përgatitur nga:
Tonin Çobani**

Botim i dytë, i ripunuar.

**Arti grafik:
Elvira Çiraku**

**Botimet "Pakti" 2009
ISBN 978-99956-692-3-2**

**Vargjet janë zgjedhur nga Fishta, Gjergj "Vepra
letrare 4", Lezhë 2002,
"Lahuta e Malcis" dhe "Mojs Golemi" /
përg. Dr. Tefë Topalli.**

© Tonin Çobani

Seria: © Vepra të komentuar.

**Përzgjedhja dhe botimi:
Leka Ndoja.**

**Fotot historike:
Marubi**

“Lahuta e Malcis
është vepër arti e plotë, e përsosur
dhe e përkryer në vetvete”

Eqrem Çabej

Parathënia

Si lindi *Lahuta e Malcis*

1. Hyrje: kur shkruhej epopeja

Këngët e para të *Lahutës së Malcis*, që kanë si hero qendror Marash Ucin (me rreth një mijë vargje), Gjergj Fishta i shkroi në verën e vitit 1902 dhe i botoi si libërth më vete më 1904, ndërsa variantin përfundimtar të *Lahutës së Malcis* (me rreth 16 mijë vargje) e botoi më 1937.

Edhe në këtë këndvështrim, pra, të kohëgjatësisë, në të cilën u shkrua, *Lahuta e Malcis* është një vepër e veçantë, sepse autori i saj nuk e hoq nga dora për 35 vjet, ndërkohë që krijonte dhe botonte vepra të tjera të rëndësishme letrare e publicistike; ndërkohë që bënte një jetë politike dhe shoqërore tepër aktive, duke qenë protagonist i ngjarjeve të tilla, si: Kongresi i Manastirit (1908), Kryengritja e Përgjithshme për Pavarësi Kombëtare (1910-1912), Rrethimi i Shkodrës (1912-1913), Lufta e Parë Botërore (1914-1918), Konferenca e Paqes në Paris (1919-1920), Parlamenti i parë Shqiptar (1921-1924), Revolucioni Demokratik Borgjez (1924) etj.

Të gjitha këto pika kulmore të historisë së Shqipërisë janë reflektuar drejtpërdrejt në veprën letrare të Fishtës (kujtojmë këtu poezinë “Surgite mortui”-1920 dhe poemën satirike “Gomari i Babatasit”-1923) dhe janë pasqyruar gjerësisht në publicistikën e tij (revista “Hylli i Dritës”, gazeta “Posta e Shqypnis” etj), por ai i kthehej dhe i rikthehej *Lahutës së Malcis*, ndonëse zhvillimet historike në atë vepër ndalojnë me njohjen e Pavarësisë së Shqipërisë.

Si duket, Fishta ka menduar gjithmonë se kombi i ripërtërirë shqiptar do të kishte nevojë të përhershme të njëjtte rrënjët e veta epiko-historike, etno-kulturore e deri mitologjike. Dhe këto rrënjë të gjenit shqiptar (iliro-shqiptar), megjithëse të pashkruara deri atëherë (ose pjesërisht të thëna dhe të (sh)përdoruar prej kujtdo), janë më të thellat në truallin ballkanik në krahasim me të gjithë popujt e tjerë fqinjë të shqiptarëve, përfshirë sllavët, përballja me synimet ekspansioniste të të cilëve ndaj trojeve shqiptare përbën konfliktin kryesor të këngëve të para të *Lahutës së Malcis*, dhe ashtu mbetet edhe në variantin e saj përfundimtar kur ai konflikt zgjerohet duke përfshirë Perandorinë Osmane dhe kancelaritë diplomatike të shteteve më të fuqishëm të kohës.

Ky mesazh artistik i *Lahutës së Malcis*, për nevojën e njohjes së vazhdueshme të rrënjëve historiko-kulturore, është i rëndësishëm edhe sot, në kohërat moderne, kur shqiptarët dhe fqinjët e tyre të Ballkanit synojnë integrimin rajonal dhe më

gjerë, sepse integrimi (edhe globalizimi) nuk mund të realizohet duke fshirë kujtesën historike të popujve apo duke shuar kulturat kombëtare. Përkundrazi, pluraliteti i kulturave dhe i gjuhëve të popujve në Evropën e Bashkuar, përfshirë edhe kulturën dhe gjuhën shqipe, do të stimulohet, sepse, edhe pa njërën prej tyre, mozaikut kulturor të Evropës do t'i mungonte një ngjyrë.

2. Mitizimi i fillesës poetike

Si për çdo vepër tjetër madhore a zbulim me përmasa universale, edhe për *Lahutën* e Fishtës është kërkuar një frut që bie nga pema mbi kokën e dremitur të autorit për të zgjuar tek ai frymëzimin, si thuhet për mollën e Njutonit. Për Fishtën na kanë mbërritur dy tregime që e shpjegojnë zanafillën e *Lahutës së Malcis* si rastësi, me fjalë të tjera, janë dy përpjekje për ta mitizuar mesazhin artistik të epopesë kombëtare të shqiptarëve, që, në një farë mënyre, kanë shërbyer edhe për ta keqvlërësuar atë vepër letrare, duke thjeshtëzuar impenjimin e mundimshëm të krijimtarisë më se 35-vjeçare, duke e zhveshur veprën prej vlerave të papërsëritshme e krejtësisht origjinale, duke shkëputur autorin e *Lahutës së Malcis* prej “Zanës” së tij të Frymëzimit.

Tregimi i parë e shpjegon lindjen e idesë për t'u shkruar një vepër madhore si Lahuta e Malcis me takimin e rastësishëm të autorit të saj me malësorin e urtë, Marash Uci.

Gjergj Fishta, i lindur në fshatin Fishtë të Zadrimës më 23 tetor 1871 dhe shkolluar në Shkodër, në Troshan, dhe në Bosnje (Guçagora, Sustika e Livno) ku kreu studimet e larta për teologji e filozofi, filloi karrierën e priftit françeskan në Troshan (25 shkurt 1894), në Lezhë e Gomsiqe për t'u vendosur përfundimisht më 1902 në Shkodër. Shokët e tij e njohën si poet që në bankat e shkollës, por në shtyp u shfaq duke botuar poezi me pseudonime të ndryshme në revistën “Albania” të Faik Konicës në vitet 1899-1904. Pikërisht në këto vite (më saktë në pushimet verore të vitit 1902) ai u njoh më bariun, Marash Uci, kur ishte në Rapsh të Hotit për të zëvendësuar përkohësisht meshtarin e atjeshëm në shërbesat fetare.

Marash Uci (vdiq më 1914), malësori i pashkolluar, që kishte shërbyer si ushtar i Perandorisë deri thellë shkretëtirave të saj, i la Fishtës një përshtypje të veçantë për mënyrën si i gjykonte dhe i tregonte “historitë” e malësorëve, protagonistë të pafatë të ngjarjeve heroike të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (1878-1881), ku Marash Uci kishte qenë edhe vetë një pjesëmarrës aktiv për mbrojtjen e trojeve shqiptare.

Kur Fishta u kthye nga Malësia, u tregoi miqve më të afërt vargjet që kishte shkruar atje për Marash Ucin. Ata do të këmbëngulnin që ato vargje të

botoheshin si libër më vete. Madje edhe e ndihmuan, së bashku me Faik Konicën, duke ndërmjetësuar te Ministria e Jashtme e Austrisë, për mbështetje financiare. Në vitin 1904/5 u botua në Zarë (Kroaci) libri i parë i *Lahutës së Malcis*. U botua pa emrin e autorit: “Lahuta e Malcis”, Kangë Popullore. Dy-tre vjet më vonë, më 1907 u botua libri i dytë “Vranina” me 4 këngë, kushtuar Oso Kukës. Ndërkohë që këta dy libra ribotoheshin (“Vranina” u ribotua 6 herë, ndërsa “Marash Uci” 4 herë, në dy botimet e fundit me titullin “Te Ura e Rrzhanicës”), Fishta shkruante këngët e tjera, të cilat filloi t’i botonte që nga viti 1921 deri më 1937, kur nxori nga shtypi variantin përfundimtar të *Lahutës së Malcis*. Që nga ajo kohë e deri më sot *Lahuta e Malcis* ka njohur disa botime brenda e jashtë vendit, është përkthyer qysh herët në gjermanisht dhe italisht (në të dy gjuhët disa pjesë janë përkthyer nga më shumë se një autor) dhe kohët e fundit edhe në anglisht.

Tregimi i dytë rreket të argumentojë se ideja për të shkruar *Lahutën e Malcis* i ka lindur Fishtës edhe më herët, pikërisht, kur ishte student në Bosnje, aty rreth viteve 1886-1893, pasi që njohur personalisht me lirikun kroat, Kranjçević Silvije Strahimir (1865-1908), të cilit në vitin 1892 i kushton edhe disa vargje të shkruar italisht; pasi ka mësuar përmendësh të gjitha vargjet e poemës “Smrt Smail Age Cengica” (Vdekja e Smajl Agë Cengiqit) të Ivan Mazhuranoviqit (1814-1890), të cilin e adhuronte shumë dhe pasi ishte njohur për së afërmi me veprat e autorëve të tjerë sllavë: Andre Kaçiq (1696-1769), Petar Petroviq Njegosh (1813-1851), Gërgo Martiq (1822-1905). Ata që sjellin argumente të tillë shkruajnë se Fishta njihte shumë mirë serbo-kroatishten dhe shkrimtarët që shkruanin në këtë gjuhë, prandaj i ndikuar prej veprave të tyre, “aty (në Bosnje) erdh idea e parë, me u vu me shkruar “Lahutën e Malcis”.

Sipas Fulvio Cordignano-s, në vitin 1925, Fishta po e realizonte idenë e hershme të *Lahutës së Malcis* me 20 këngë. Deri atëherë ishin shkruar 15 këngë, ndërsa pesë ishin në proces krijimi. Në projektin e 1925-ës *Lahuta e Malcis* fillonte me katër këngët e Oso Kukës (*Vranina*, ripunuar më 1923); vazhdonte me pesë këngët e *Lidhjes së Prizrenit*, botuar te revista “Hylli i Dritës” 1921-1923; pastaj vinin dy këngë me titull “Lugati” dhe “Kulshedra”, botuar më 1922 dhe dy këngë që do të shkruheshin (“Ora e Shalës” dhe “Ndokshiqi”); vijonin katër këngët nga *Marash Uci* dhe mbyllej me tri këngët e ciklit *Konferenca e Londonit*, që Fishta kishte menduar t’i shkruante (“Dedë Gjo Luli”, “Lufta e Ballkanit” dhe “Flamuri i Shqypnis”). Kënga e fundit, “Flamuri i Shypnis”, që, me sa dimë ne, nuk u shkrua ndonjëherë, do t’i kushtohej Princ Vedit.

Tanimë është i njohur fakti se ky projekt nuk u realizua, pasi Fishta, ashtu si Noli, Gurakuqi e të tjerë, pas dështimit të Revolucionit Demokratik Borgjez (dhjetor 1924) u larguar nga Shqipëria për t’u kthyer vetëm pas disa vitesh. Në

vazhdim ai ka menduar të tërhiqet, thujse krejtësisht, nga jeta politike e vendit për t'u marrë më me përkushtim me krijimtarinë e vet letrare, ku bënte pjesë edhe një projekt më i zgjeruar për *Lahutën e Malcis*. Kështu, në vitin 1930 shohin dritën e botimit pesë këngë të reja, kushtuar *Pater Gjonit*; më 1931 botohet si libërth më vete *Lidhja e Prizrenit* dhe më 1932 *Marash Uci*, varianti përfundimtar i *Lahutës së Malcis*. Më pas, gjatë viteve 1934-1935, Fishta do të botojë të "Hylli i Dritës" katër këngët për *Tringën* dhe tri këngë të *Konferencës së Londonit*. Dy këngët e tjera të këtij cikli do të shohin dritën e botimit vetëm në *Lahutën e Malcis* më 1937.

3. Çmitizimi: "Idhnim e t'çame krejtë me t'ba me dalun fejet"

Po të vazhdonim me logjikën e tregimit të parë, do të na duhej të shtonim edhe një hollësi tjetër, që lidhet me komunikimin maksimal që kanë pasur vargjet e Fishtës me vetë malësorët shqiptarë, që atëherë nuk dinin shkrim e këndim. Vargje të tëra nga *Lahuta e Malcis* mësoheshin përmendsh me një-dy herë të dëgjuara. Tregohet një rast domethënës, kur një malësor i pashkolluar deklamonte vargjet e plota të një kënge nga *Lahuta e Malcis*. E pyetën: si i kishte mësuar ato vargje kur nuk dinte shkrim dhe këndim? Ai u përgjigj se atë këngë e kishte dëgjuar një ditë rastësisht tek e lexonte me zë një i shkolluar: "Ja vuna mendën e m'u pelqye te s've". Kur e çoi në fund, iu luta të ma thote edhe një herë. Si ma tha së dyti, e mora krejt". Nga ky dimension homerik i vargjeve fishtjane, si dhe për shkak të mitit të krijimit të rastësishtëm të *Lahutës së Malcis*, ndoshta, kanë marrë nismë disa studiues, kryesisht të Pasluftës së Dytë Botërore, që e nënçmuan *Lahutën e Malcis*, duke e quajtur vepër thjeshtë "folklorike" dhe autorin e saj asgjë më tepër se një "rapsod popullor".

Ndërsa, sipas logjikës së tregimit të dytë, duhet shtuar se ka pasur studiues që kanë arritur në konkluzione edhe më të çuditshme, duke e etiketuar *Lahutën e Malcis* vepër të frymëzuar dhe të shkruar manastiresh ("kronike sterile"), apo duke "bërë përpjekje, – si vë në dukje studiuesi Safet Hoxha, – për të gjetur afri, analogji, po edhe reminishenca sllave në veprën *Lahuta e Malcis*". Reminishencë është kërkuar deri te titulli i veprës së Fishtës me atë të Petar Petroviq Njegoshit, "Gorski Vjenac" (Kurora e Maleve) ose në krijimin e figurës së luftëtarit shqiptar "sipas modeleve sllave (sic!)" etj.

Është për t'u shënuar se vetë Fishta nuk merakosej shumë për çfarë (do të) shkruanin dhe (do të) thoshin të tjerët për të dhe veprën e tij. Ai ishte i bindur se kishte krijuar një përmendore "rr'fé as mot mos m'e dermue". Dhe gjatë kohës që punonte për "Përmendoren" e tij dhe të shqiptarëve, më keq se të thënat e të shkruarat, atij i kishin shkaktuar qëndrimet e mediokërve ("krye-kungujt") që kishte mbi kokë.

Në këngën e fundit të *Lahutës së Malcis*, në dialog me “Zanën e Frymëzimit” (“Hej, moj Zanë, ti qofsh e bardhë”), Fishta flet për të tridhjetë vitet e tij “purë (përkulë) n’Lahutë t’Malcis”, duke u rrekur “sa u tuer (u tjerr) rrena edhe tradhtia” e duke u përplasur “mriz e n’mriz e lak në lak”. Ky varg i fundit është domethënës për të kuptuar se frymëzimi i tij ka rrjedhur edhe mundimshëm vargjeve “kreshnike” të *Lahutës së Malcis* “t’u regjë mendja e shqiptarit\ prap për t’gëzue lirinë jetike”. Dhe ajo “liri jetike”, që u kishte munguar shqiptarëve ndër shekuj, i kishte munguar edhe njeriut që mori përsipër të këndojë në gjuhën shqipe rodin e shqiptarit për një periudhë të gjatë kohore, më se 35-vjeçare. Madje, vazhdon t’i mungojë bash për shkak se po shkruan një vepër origjinale, me përmasa të tilla si *Lahuta e Malcis*, duke kaluar nga njëri rrezik në tjetrin (“lak në lak”).

Njërin prej këtyre rreziqeve (apo pengesë serioze) na e fillon studiuesi i njohur Injac Zamputi. Ai na kumton një fakt, ndonëse jashtëletrar, por mjaft bindës për të kuptuar lakun në fytin e poetit, ndërkohë që shkruante *Lahutën e Malcis*. Atë lak ia mbanin lidhur në qafë deri vetë eprorët e Urdhrit të tij Françeskan, ndërkohë që ia lavdëronin publikisht veprën dhe mitizonin fillesat e vetvetishme poetike. Duke iu referuar gjithnjë studiuesit Injac Zamputi, këta eprorë, kryesisht me kombësi jo shqiptare, të cilët Fishta i quan *krye-kunguj*. “sipas rregullave të Urdhrit (Françeskan), i kërkonin atij punë të tjera, duke ia penguar punimet poetike. Dhe, pse jo? i kërkonin të hiqte dorë nga idetë dhe veprimtaritë kombëtare”.

Është viti 1916, kur Fishta e ndien veten kaq tepër të rënduar prej qëndrimeve të tilla, sa shprehet në disa vargje, mbetur dorëshkrim diku në një libër të tij, se nuk përfitoi asgjë për këngët e *Lahutës së Malcis*, që kishte shkruar deri atëherë, veçse “idhnim e t’çame krejet me t’ba me dalun fejet”.

Dhe, pavarësisht nga të gjitha këto kokëçarje jo të vogla, geni i poetit të Fishta dhe vullneti i tij shembullor, nuk reshtën së krijuari *Lahutën e Malcis*. Edhe për këtë fakt kemi të bëjmë me një vepër të madhe dhe të papërsëritshme në llojin e vet. Ai i përjetonte për një kohë të gjatë brenda vetes emocionet e fuqishme të heronjve epikë të *Lahutës së Malcis*, prandaj vargjet i shkruante kudo e në çdo kohë: kur e dërgonin famullive të largëta (cikli i *Marash Ucit* u shkrua në Hot); kur bënte udhëtime të gjatë (dihet se “Lugati” u shkruar kur udhëtonte në një anije për në Amerikë); kur kishte nevojë të çlodhej nga punët e rëndomta e vinte në Lezhë, ku dihet se ka shkruar njërën prej këngëve më të bukura të *Lahutës së Malcis*, atë me titull “Koha e Re” etj. Njohja e rrethanave specifike individuale të realizimit të krijimtarisë ka një rëndësi të dorës së parë për studiuesit, veçanërisht, kur kërkohet të depërtohet thellësisht të përfitesave artistike të fjalës apo vargut të një vepre letrare si *Lahuta e Malcis*, ashtu si marrin rëndësi të konsiderueshme edhe veprimtaria shoqërore e autorit, formimi

i tij kulturor, idetë në raport me kohën dhe preokupimet gjithfarëshe të jetës së përditshme. Në rastin e Fishtës duhen vlerësuar edhe rrethanat historike e politike të mjedisit shqiptar: ciklet e *Marash Ucit* dhe të *Oso Kukës* u shkruan në kushtet e robërisë pesë shekujloze; cikli *Lidhja e Prizrenit* u shkrua pas Konferencës së Paqes së Parisit; ciklet e *Pater Gjonit* dhe të *Tringës* u shkruan pas shpalljes së Monarkisë; ndërsa e vepra e plotë u botua me rastin e 25-vjetorit të Pavarësisë (1937).

Por edhe pasi e kishte bërë botimin e plotë të *Lahutës së Malcis*, Fishta nuk u nda prej veprës së vet. Ai mendonte ta rishikonte sërish atë vende-vende. Një dëshmi e Viktor Volajt thotë se “dy muej para deket, qortuem bashkë me Poetin (Gjergj Fishta) tremëdhjetë kangët e para të *Lahutës (së Malcis)*”. Është kuptimplote edhe dëshmia tjetër që ka ardhur në formën e amanetit letrar të Fishtës në çastet e fundit të jetës, kur përmend *Lahutën e Malcis*, nevojën për të shkurtuar ende disa vargje te kënga e parë dhe “lirimin prej përsëritjeve” të këngëve të fundit.

Lexuesi i këtyre radhëve, duhet të ketë arritur në përfundimin se një vepër madhore si *Lahuta e Malcis*, mbi të cilën poeti ka punuar thuajse gjatë gjithë jetës së tij, as sesi nuk mund të justifikohet me tregime që shpjegojnë fillesat e saj si rastësi, as të gjykohet duke e krahasuar me shabllone veprash të krijuara në rrethana të ndryshme kohore e mjedise etno-kulturore të tjera. Ajo duhet pranuar siç është, duhet studiuar në lidhje me gjuhën, në të cilën u krijua dhe zërin me të cilën u këndua/deklamua tubimesh apo në mënyrë individuale. *Lahuta e Malcis* duhet pranuar së bashku me autorin e saj që e mbajti në gji aq gjatë sa çdo këngë e varg u identifikua me shpirtin e tij dhe të popullit që e kishte dhe e ka. *Lahuta e Malcis* është vetë modeli i eposit poetik kombëtar, një poemë me vlera artistike të papërsëritshme, që, “porsi vena e mirë, sa ma shumë vjet që kalojnë aq ma vlerë merr”(Lambertz) .

Kanë thënë për Lahutën e Malcis

Eqrem Çabej: "... Fishta zë fill me njësinë e vogël të fisit për të mbaruar te njësia më e madhe e kombit, ia fillon me bariun e moçëm Marash Uçin dhe ia mbërrin te Abdyl Frashëri në Lidhjen e Prizrenit. Duket qartas përpjekja e tij të zgjerohet dalëngadalë botën me një brendi më fort nacionale, të ngrejë kështu veprën në sferën kombëtare. Kështu vepra e tij ka marrë karakterin e një eposi kombëtar (...) Burrë me pamje madhështore që në të folur dhe i dashur dhe i kthjellët, mik i kallëzimeve të këndshme, aq tërheqës si njeri, sa ka qenë origjinal e i madh si shkrimtar. Një dritë jete homerike shkëlqen mbi veprën e tij: si në dukje të zanave që u përngjajnë Dianës e Atenës, si së fundi në përshkrimin e figurave heroike dhe të një bote, e cila të tërheq me thjeshtësinë e saj heroike...".

Lasgush Poradeci: "Shkëmb i tokës dhe shkëmb i shpirtit shqiptar, ky është si të thesha "monopoliteti" gjenetik i artit të Fishtës, kështu do t'i thesha me dy krahasime paralele gjithë poezisë që na ka falur ky vigan i kombit: në të cilën duket sikur këndon ose lufton vendi dhe jo fjala, dhe e cila duket sikur është mbërthyer ose shpërthyer prej tokës dhe jo prej fjalës".

Kostaq Cipo: "Tetërrokëshi i ngadalshëm e vrap e vrap, si e lyp zjarri i zemrës, asht i premë për poemë epike. Me këtë ritëm janë prë ngjetmit e pashoqe fishtjane, thërmënitë e forta, uratat e mallkimet. Ky tetërrokësh do të na rrefejë besnikisht kur ka qenë Poeti me orë të mira e kur ka qenë kris e bubulli".

Sterio Spasse: "Lahuta e At Fishtës shfaq ndjesitë më të thella dhe karakteristikat më të kristalizuara, që i ruajtën raca shqiptare përmes shekujve plot shtrëngata... Shqipëria e tërë përfshihet e dehur nën vargjet e kësaj Lahute, e cila bëhet pronë kombëtare, mish e gjak, ndjenjë e mendim i përbashkët".

Ernest Koliqi: "Tue lexue Lahutën e tij (të Fishtës) përplot me teprica kangësh rapsodike të paemën, të duket se je tue vështruar popullin shqiptar kah i këndon vedvedit, me fjalët e Fishtës, ma të kulluetën kangë, e cila shpërthen nga një gjak misterioz, që rrjedh në zemrën e tij ilire (...). Shqipnia vetëm atëherë mundet m'u njehun fatbardhë, kur breznia e re, tue pasë mendjen e stërhollueme si ma i miri perëndimor, ta ketë zemrën e thjeshtë e bujare si Marash Uçi e Oso Kuka".

Faik Konica: "Atë Fishta është marrë me secilën gjini letrare dhe në të gjitha ka qenë i suksesshëm. Mirëpo, jashtë Shqipërisë ai është i njohur vetëm si autor i Lahutës së Malcis – një epike pastorale e kalorsiake, përkthimi gjerman i së cilës, i botuar në Lajpcik para disa vitesh, të lë një përshtypje të dobët, me që nuk ka qenë e mundur të përkthehet muzika e ritmit të Fishtës dhe koloriti i tij verbal".

Viktor Volaj: “Shqiptari nuk ka nevojë t’i krijojë vetes një histori për me u afirmua. Bota e *Lahutës së Malcis* asht shfaqja ma e sigurt e shpirtit të tij heroik e fisnik. Poeti nuk këndoi me të thatë, si poetët kavalereskë për hatër të mecenatëve, e për të argëtue damat e kalorësit e oborreve princërore... për ndryshe do të kishte dështue, si sa e sa të tjerë të kombeve të ndryshme që deshën të krijonin poema kombëtare, pse kështu kishin vendosë, kur u vunë me shkruë në tryezë.”

Vehbi Bala: “Me gjeninë e tij, Fishta ka ditur ta shfrytëzojë me plot fantazi thesarin e popullit dhe duke i shtuar atij trillin e vet krijues, ka arritur në majat më të larta të artit poetik të letërsisë sonë”.

Daniel Gjeçaj: “Fishta, çmos kurrnji shkrimtari tjetër të Rilindjes sonë, aq i hini shpirtit shqiptar, që në fund të fundit ishte dhe shpirti i tij, aq gjallë e picak e paraqiti, aq mirë e përshkrou dhe aq me delikatësë ia zbuloi ndjenjat e zemrës, aq besnikisht ia huajti gjuhën dhe aq me mjeshtri hetoi afshet e shpirtit, sa fshatari vetë e malësori s’dijti të dallojë se a ishte ai vetë që folte, apo ndokush tjetër që ia zburonte fjalën, pa ia ndërrue kuptimin... Fishta këndohej pa dijtë se si i thojshin emnit: këndohej pse në kangë të tia ishte shqiptari: shqiptari në doke, në kanu, në mitologji, në folklor, në aspirata, në jetë, në luftë e në ngallnime (...).” “Shqiptari pa *Lahutë (të Malcis)* asht pa epokë kombëtare: Lahuta pa shqiptar asht pa subjekt”.

Engjell Sedaj: “Vargjet e *Lahutës* mund t’i lexosh në fillim, në mbarim, në mjedis apo në çdo mëngjes para se të fillosh punën ditore. Ato të japin fuqinë e jetës, fuqinë e punës, sepse mobilizojnë të gjitha ndjenjat e shpirtit... aq shumë imponohet kjo vepër, saqë disi kurrë më nuk e heq nga dora... poeti ka arritur të mishëronte të gjitha ligjshmëritë artistike në poezinë popullore, sidomos në përdorimin e figurave stilistike të krahasimit dhe të metaforës”.

Anton N. Berisha: “Nga poezia gojore Fishta mësoi dhe shfrytëzoi atë që kuptimisht ishte më e rëndësishme, artistikisht më e vlershme dhe me mundësi ndikimi estetik më të madh, por çdo gjë duke ia nënshtuar sistemit të vet krijues, asimilimit në shkallën dhe mënyrën më të lartë, qoftë edhe atëherë kur në të parët fitohet përshtypja se në veprën e vet ka futur pjesë të tëra të poezisë gojore”.

Gjergj Zheji: “Te Fishta ndihet në vargëzim në të njëjtën masë sa poeti erudit, aq edhe rapsodi popullor, që di të krijojë me dorë të sigurt e shije të rrallë artistike orkestrimin e muzikalitetit të vargjeve dhe të verbit të tij të pashtershëm poetik”.

Nobert Jokli: “Ai hyri aq thellë në shpirtin e këngëtarëve të maleve shqiptare dhe diti të karakterizojë në mënyrë të bindshme e të sigurt artin, botën ideale e gjithëmbarsisht të gjitha veglat e armët e rapsodëve që gjenden edhe ndër më të skajshmet krahina të maleve. Vetëm ai që gjendet në mes të kësaj bote mund të ndiente aq thellë zemrën e të rrahmën e diellit të këngëtarit kombëtar shqiptar, mund të kuptonte aq mirë e qartë mendimin e tij”.

Maksimilian Lambertz: “... *Lahuta e Malcis* e Gjergj Fishtës, jo vetëm se ka rëndësi në pikëpamje artistike, por edhe pse ajo porsi vena e mirë sa ma shumë vjet që të kalojnë aq ma vlerë merr, tue qenë se ajo është pasqyra, magazina e kopja besnike e jetës, e shpirtit, e dëshirave, e përpjekjeve, e luftës dhe vdekjes së shqiptarëve: me një fjalë, *Lahuta* asht shprehja ma e kjarta e dokeve të fshatarëve, banorëve të Maleve të Veriut. E prejse doket e lashta të fiseve malore janë gjykue të zhduken nga tallazet e forta të civilizimit, lexuesi, letrari, folkloristi, juristi e historiani i nesërm ka për t’ia dijtë për nder në dhjetë a qindvjetët e ardhshëm Poetit, i cili në *Lahutë të Malcis* na la një ritrat të Shqiptarit, të përshkruar nga goja e dëshmitarëve njëkohorë, ashtu si këta e gjetën në agimin e shekullit XX me atë ndryshim të vogël, që shqiptari pësoi ç’prej kohërave të largëta të iliro-trakeve”.

Ibrahim Rugova: “Epopeja kombëtare *Lahuta e Malcis* e Fishtës, me epiqendrën aktive të Lidhjes së Prizrenit dhe të pavarësisë shqiptare, e vënë në retrospektivën pellazgo-ilire-shqiptare, e bëjnë një epike moderne të civilizimit shqiptar dhe evropërendimor.”

Ndër personazhet e Lahutës

Protagonistë: Oso Kuka, Ali Pashë Gucia, Abdyl Frashëri, Marash Uci, Çun Mula, Haxhi Zeka, Pater Gjoni, Bec Patani, Tringa, Dedë Gjon Luli, Llesh Gjoni (Dragua) dhe Franc Jozefi i Austro-Hungarisë, Vilhelmi i Gjermanisë, Krajli i Inglizit, Regji i Italisë, etj.

Antagonistë: Knjaz Nikolla, Mark Milani, Vulo Radoviqi, Mil Spasi, Mehmet Ali Pasha, Abdullah Pashë Dreni, Turgut Pasha dhe Cari i Ruisisë, Kreu i Francës etj.

Mitologjike: Zana e Frymëzimit, Zana e Madhe (ose Zana e Vizitorit), Zana e Sharrit, Ora e Shqipërisë, Ora e Shalës, Orët e Dukagjinit, Dragonjtë, Floçka, si dhe Kuçedra, Ora e Dormitorit (ose Ora e Malit të Zi), Lugati i Gjakovës (ose Mehmet Ali Pasha), Shtrigat etj.

KANGA I

CUBAT

Në këngën e parë paraqiten konfliktet kryesore të poemës: shqiptarët përballë turqve (konflikt pesëqind vjeçar), shqiptarët përballë sllavëve, të cilët në gjuhën popullore quhen shkjë (konflikt edhe më i vjetër). Ngjarjet historike kanë rrjedhur në atë mënyrë sa kanë vënë përballë në një luftë vendimtare shkjetë e bashkuar (Rusia, Bullgaria, Serbia, Mali i Zi) kundër turqve (Perandoria Osmane). Shqiptarët ndodhen në mes të dy zjarreve: Turqia nuk i mbron dot prej shkjaut malazias, as nuk ua njeh lirinë. Mali i Zi sulmon trojet e shqiptarëve i nxitur dhe i mbështetur prej Ruisisë në emër të luftës kundër Perandorisë Osmane. Knjaz Nikolla, ndryshe mbreti i Malit të Zi; pas një letre që merr nga Cari i Ruisisë, thërret Vulo Radoviçin, serdar i Vasoviçit, për ta dërguar në krye të një çete terroriste në Vraninë, fortesë kufitare e Perandorisë Osmane në trojet shqiptare.

Cari, Knjazi dhe sekretari janë Cubat, antagonistët e poemës:

Ndihmo, Zot, si m'ke ndihmue!
 Pesëqind vjet kishin kalue,
 Se të bukurën kët' Shqipni
 Turku e mbante në robni,
 Krejt tue e la t'mjerën në gjak,
 Frymën tue ia zanë njak,¹⁾
 E as tue e lanë, jo, dritë me pa;
 Kurr të keqen pa ia nda;
 Rrihe e mos len me qa;
 Me iu dhimbtë, po, miut n'mur,
 Me iu dhimbtë gjarpnit nën gur!

1) Frymën tue i zanë njak – duke ia zënë frymën, duke i plasur shpirtin

*Kur shqiptarët janë ngritur për trojet e tyre,
sulmohen prej Malit të Zi, për këtë shkak ata
krijojnë një besëlidhje shqiptarësh:*

- T'fortë kanë lidhë një besë të Zotit,
Si të parët që u lidhshin motit
N'ato kohët e Gjergj Kastriotit;
E 'i kambë mbathë e tjetrën zbathë,
Gjanë e gjallë pa grazhd mbyllë n'vathë, -
Diku ngranë, diku pa ngranë,
Harrue grue, motër e nanë,
2) syun agzot – syrin agzot, syrin barut në
fole të fishekut
3) pjalmi – borë e imët
4) t'kanë rra – janë përlëshur, janë
përfshirë në një betejë
5) janë përta – janë mundur, janë zënë e
kapur njeri me tjetrin
6) ofshe – pasthirmë që tregon dhëmbje
7) tue mbetë shakull – duke mbetur thes,
pa frymë
8) kaçabeta – kaçabeta, çifta (zool.)
9) parzme – gjokse
- Syun agzot, ²⁾zembrën barot,
E si ai pjalmi ³⁾me furi,
T'kanë rra ⁴⁾n'ndesh t'Malit të Zi,
Për t'gjatë t'Cemit n'atë kufi,
Ku edhe trimat t'janë përta: ⁵⁾
T'janë përta shqiptarë e shkja,
Ballë për ballë ata tue u vra,
Fytafyt, ofshe! ⁶⁾Tue u pre:
Tue mbetë shakull ⁷⁾përmbi dhe,
Mish për shpez' e kaçabeta, ⁸⁾
Gjithku qe ajo pikë e djalit,
Gjithku qenë sokola malit,
Pa qa n'ta as nanat shkreta.
Veç se, po, me parzme ⁹⁾t'veta
Aty shkjaat sulmin kanë thye.

*Pasi kanë thyer malaziasit, shqiptarët i çojnë
fjalë Knjaz Nikollës se as atij as turkut nuk u
nënshtrohen. Gjithsesi, shqiptarët mbeten në
mes të dy zjarreve dhe viktimë e politikave të
shteteve të mëdha:*

- N'Petrograd Cari i Moskovit
Një be t'madhe po e kish ba;
10) M'e ndie plak e kalama – ta dëgjojë
plak e fëmijë
M'e ndie plak e kalama: ¹⁰⁾
Se ai natë t'madhe s'do t'kremtonte,
Se ai kumbarë as krushk s'do t'shkonte;
Gostë as darsëm nuk do t'ngrihte,
S'do t'u lante as do t'u krihte, ¹¹⁾
11) S'do t'u lante as do t'u krihte – nuk do
të lahej, as do të krihej, në shenjë zije
12) n'log t'kuvendit – në shesh (lëndinë) të
kuvendit të burrave
As do t'dilte n'log t'kuvendit, ¹²⁾
Për pa i hy Stambollës përmbrendit,

13) Për pa kcye mbi post të mbretit – për
pa marrë fronin e mbreti

Për pa kcye mbi post të mbretit, ¹³⁾

Me u ba ai zot i tokës e i detit;
Edhe Evropës tregun m'ia pre,
Mos m'e lanë me shitë, me ble,
Mos m'e lanë me çilë kund punë;

Por me ba që ajo përdhunë,
Për me çue një grimë bukë te shpia:

Rob të ngelte n'kthetra t'tija;

14) me gjak zhye – me gjak lyer e zhgërryer

N'ato kthetra me gjak zhye, ¹⁴⁾

Msue gjithmonë n'gja t'huej me grrye!

Por, përse ishte një skile e vjetër,

Si për fjalë ashtu për letër,

Mos m'iu gjetë kund një shok tjetër,

Ai po e dinte mirë e hollë.

Se ish do punë me hy n'Stambollë;

Se ish do punë turkun me e thye,

15) Pa sharrue vetë brendë me krye – pa
lënë vetë kokën brenda

Pa sharrue vetë brendë me krye. ¹⁵⁾

Prandaj zen ai me trillue,

16) shkjeninë – të gjithë sllavët (shkjeni –
shqiptimi me theks fundor)

N'shpinë shkjeninë ¹⁶⁾ turkut m'ia lshue:

M'ia lshue n'shpinë shkjetë e Ballkanit,

Që me i qitë këta punë sulltanit;

Me i qitë punë këta një herë ma para

Me trazime e punë t'pambara,

E mandej vetë prej Rusie,

Si harussha prej pusie,

Me i ra turkut fulikare.

17) m'e zhibi – me e zhgufë, me e shfarosë,
zhdukë

M'e zhibi ¹⁷⁾ n'vend, m'e qitë fare;

Për pa ba ai me mend pleqni,

18) unji – gjithë mbarë

Se me atë punë botën unji ¹⁸⁾

Mundte, ndoshta, m'e mbështjell' n'zi...

*Cari i Ruisë me një letër të gjatë e next Knjaz
Nikollën kundër shqiptarëve. Mbreti i
malaziasve thërret Vulon:*

Njëky Vuloja Serdari

Kish pasë qenë një trim i çartun:

M'e pasë randë toka m'e bartun,

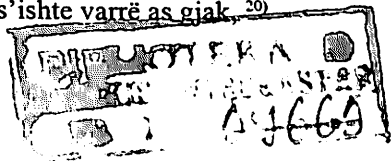
19) Pa të pre kund ... – pa të (pa Vulon) nuk
ishte bërë grabitje, plaçkitje

Pa të pre kund s'ishte marrë, ¹⁹⁾

Pa fjalë t'tij ngarkue s'ish barrë,

20) Pague s'ishte ... – nuk ishte marrë hak
as për plagosje, as për vrasje

Pague s'ishte varrë as gjak, ²⁰⁾

21) duvak – vel i hollë që përdorej për të mbuluar fytyrën e nuses ditën e martesës

22) shi në rrugë – tamam në rrugë

23) strugë – qilim, batanije
24) tërthore – krahinë, rrethinë

25) Për pa la 'i dukat për krye – për pa paguar një dukat (para ari) për kokë

26) derri bugar – derr i egër

27) asht le drangua – ka lindur drangua

28) eh kopilane – eh dinak (bisedore: në kuptim të mirë)

S'kishte vu nuse duvak, ²¹⁾

As s'ish nda gjyq a pleqni.

Pse edhe turku i Malit t'Zi

Po e kish pasë shqipe mbi krye

Mos m'e lanë me pa me sy.

Se edhe 'i punë, ky zogu i shkinës,

Po e kish ba n'atë udhë t'Cetinës.

Paska marrë e shi ²²⁾ në rrugë

Për tërthuer shtrika një strugë, ²³⁾

Edhe i çueka fjalë tërthores, ²⁴⁾

Që çka asht turk i Cernagores,

Mos me mund m'e shkapërcye,

Për pa la 'i dukat për krye. ²⁵⁾

Bre! Kish qenë edhe 'i farë burri,

Larg e larg me iu dukë turri,

Fytyra e tij porsi duhia,

Syni i tij, tanë zjarm e shkëndia;

Vet'llat trashë ngërthye kular,

Porsi lesh derri bugar, ²⁶⁾

Vesh e n'vesh dega e mustakut

Si dy korba lidhë për lakut;

Edhe i mbrrinte kryet në tra;

Burrë i atillë me sy m'u pa.

Veshë e mbathë e n'armë shtrëngue,

Kishe thanë se asht le drangua. ²⁷⁾

Se kët' knjazi fort e donte,

Fort e donte edhe e dëgjonte;

Pse edhe i urtë ai kishte ndodhë,

Me ia pre mendja fort hollë.

Prandaj knjazi i çueka fjalë

Në Cetinë për ngut me dalë.

Edhe Vulja bie n'Cetinë,

Pa kqyrë shteg, pa kqyrë stinë,

Tue flutruë si gjeraqinë.

N'atë Cetinë kur Vulja zbriti,

Atë knjazi mirë e priti,

Mirë e priti e n'odë e qiti,

I qiti duhan e kafe,

Edhe nisi kështu t'bajë llafë:

"Ku je Vulo, eh kopilane! ²⁸⁾

Se ti ujk, po, ne na u bane,

- 29) Ke s'po duke kah Cetina – ngaqë nuk po dukesh nga Cetina
- 30) po a ke mujtë – shprehje përshëndetjeje bisedore: a po mund të jetosh, t'ia dalësh
- 31) valigë – vlagë
- 32) do rob e gja – disa njerëz të familjes e gjënë e gjallë
- 33) koren – frytin e tokës, të vjelat, të korrat e prodhimeve bujqësore
- 34) pre-ja ~ gjë e gjallë e grabitur me armë
- 35) kujria – pronë e përbashkët e një fshati a krahine
- 36) kah Vranina – nga Vranina (ishull i vogël në liqenin e Shkodrës, sot në pjesën e Malit të Zi), ku ishte pikë kufitare e garnizonit turk të Shkodrës
- 37) m'ka kcyë – më është tekur, më ka kapur dëshira
- Ke s'po duke kah Cetina,²⁹⁾
 Ku ke miq e probatina,
 Që s'të ndrojn' me sy të ballit?...
 Po a ke mujtë? ...A ke farë hallit?...³⁰⁾
 Si po t'shkon n'Vasoviq moti?"
 "Për jetë tande!...si do Zoti, -
 Merr e i thotë Vulo Serdari,-
 Pse sivjet, lum Gospodari,
 Nuk ka pasë toka valigë,³¹⁾
 E ka ardhë një kohë e ligë,
 Sa nuk di si ka m'iu ba,
 Për me shpëtue do rob e gja,³²⁾
 Pse edhe buka asht tue na lanë."
 "Hajt, eh, qen, - knjazi i ka thanë, -
 Se s'po gjen cubi me ngranë...
 Se s'po gjen skifteri mish...
 Se ti e nxjerr koren³³⁾ dyfish!
 Mjaft t'i biesh ndoj vendit pre,³⁴⁾
 Se po e ban me lopë e qe,
 Sa me mbajtë njerz't e kujrisë,³⁵⁾
 Jo se ma gjinden e shpisë...
 A di çka, Vulo Serdari,
 Ndiej çka t'thotë ty Gospodari:
 Mbështilli bashkë nja disa cuba,
 T'idhtë si gjarpni ndër kaçuba,
 T'lehtë e t'sheptë si gjeraqina;
 Edhe lëshoj ti kah Vranina,³⁶⁾
 Për me vra ata, për me pre,
 Për me djegë gur e dhe,
 Brendë tue vjedhë e tue plaçkitë,
 Tue grabitë e tue robitë,
 N'daç me natë e n'daç me ditë;
 Se unë prandaj të kam çue fjalë,
 Der n'Cetinë një herë me dalë,
 Pse diçka mue tash m'ka kcyë,³⁷⁾
 Prap me turk me u kapërthye:
 Prap me turk, po, ne me u vra.
 Pse edhe as hije, them, nuk ka,
 Urtë me ndejë turk e shkja."
 E kështu tue ligjërue,
 Krye më krye tue bisedue,

- 38) e ka qortue – këtu: e ka këshilluar ◀ Hollë e gjatë e ka qortue, ³⁸⁾
 39) si me u prue – nga folja "pruej": si ◀ Si me sjellë e si me u prue, ³⁹⁾
 me vjadhë, mos me lënë gjë nëpër shtëpi ◀ Për m'e e la Vraninën n'gjak.
 (pratoj) ◀ E si vesh janë marrë me fjalë,
 Knjazi n'bukë atë e ka ndalë,
 Edhe falë i ka do pare;
 40) xheverdare – lloj pushke malazeze ◀ E i ka falë një xheverdare, ⁴⁰⁾
 41) Krejt n'argjend kondakut ngri – ◀ Krejt n'argjend kondakut ngri; ⁴¹⁾
 zbukuruar krejt me argjend pjesa e drurit ◀ Mos m'iu gjetë shoqja n'Mal t'Zi;
 të pushkës ◀ Me e drashtë vjerrë në sergji,
 Jo ma n'krah të një luftarit,
 Jo ma n'krah t'Vulo Serdarit,
 Që ish me bre hekur me dhambë!
 Atëherë Vulja asht çue në kambë:
 Ka ba knjazit tungjatjeta.
 Edh' asht nisë malit përpjeta,
 42) tue përblue – duke e bluar mendimin ◀ Udhës me mend ai tue përblue; ⁴²⁾
 disa herë ◀ Si Vraninën me e shkretnue,
 Knjazi ashtu si kish qortue.

KANGA II

OSO KUKA

Cubat e Vulo Radoviçit po plaçkisin e po vrasin në Vraninë. Sundimtari i Shkodrës, Avdi Pasha, prek në sedër shkodranin Oso Kuka, që është oficer i garnizonit turk:

Zot, ç'ka thanë ai Avdi Pasha:

1) n'vasha - në çika, vajza (paska mbetur Shqipëria pa djem, pa burra)

“Paska mbetë Shqipnia n'vasha, ¹⁾
Qysh se s'lindka mbrendë një djalë,
N'atë Vraninë mue sot me m'dalë,
N'atë Vraninë, n'atë t'zezë tërthore,
Ku mbe'n shkret sa armë mizore,^{invesiou}

2) ... sa tokë gratçore - ku mbetën pa punuar sa toka të pleshme, prodhuese
3) vithnat - shumësi i emrit *vathë-a*

Ku mbe'n djerr sa tokë gratçore, ²⁾
Ku mbe'n vithnat pa bagti, ³⁾

Veç prej cubash t'Malit t'Zi,
Që po vrasin djemtë e ri,
Që po marrin lopët me viça,
Që po presin dhent' me oqiça,
E po djegin kulla e stane,
E po thajnë kaq zemra nane!
Eh! Po, knjazi ke Cetina
Ka lshue cubat kah Vranina,
Për me vra ata e për me pre,
Për me djegë gur e dhe,
Veç si t'nisë degamë ⁴⁾ me ne;
Pse dushmani asht tue ndërsye,
Tokët e mbretit për me i mësyë,
Për me i mësyë e me i rrëmbye.
Një djalë n'votër t'm'ishte lla, ⁵⁾
Paçë m'ia lanë t'amien me fsha, ⁶⁾
Paçë m'ia lanë motrën me qa,
T'mjerën motër, ehu, pa vëlla,
E n'Vraninë unë qeshë tue e qitë,
Cubat knjazit për m'ia pritë;
Por mue djalë nuk m'ka qëllue;
E n'Shqipni një djalë drangue,
T'cilit mos t'i dhimbet jeta
Për daulet ⁷⁾ e troje t'veta,
Fort kërkova e s'mund e gjeta.”

4) t'nisë degamë - të nisë sherrin, zënien (luftën)

5) ... lla - sikur të më ishte rritur një djalë në vatër (lla - ngopur me gjë, ushqyer)

6) më fsha - të qajë, të psharëtitjë, të fshajë

7) daulet - popull, komb

- 8) paska ndi – paska ndie, paska dëgjuar ← Kshtu ankoi pasha turçeli.
Oso Kuka paska ndi,⁸⁾
Paska ndi e qenka idhnue.
- 9) n'sylah – në sylah, brez lëkure me
këllef kobureje, me disa qese ← N'sylah⁹⁾ dorën paska çue;
Me qitë n'pashën ka mendue,
Por i urti kurr nuk ngutet,
Prej burrnisë e jo prej tutet;¹⁰⁾
- 10) prej tutet – prej frike ← Prandaj Osja ndali dorën
E as m'e nxjerrë s'e nxuer mizoren¹¹⁾
- 11) s'e nxuer mizoren – nuk e nxori
armën mizore, vrastare ← N'fletë t'sylahit çatalue,¹²⁾
12) çatalue – bërë si çatal, duke
shikuar vëngër ← Veç pa i folë s'mund' me u durue:
“Avdi Pashë, - tha, - ma ngadalë!
Mos e thuej dy herë atë fjalë,
Se, për din e për iman,
T'baj që t'qajë e zeza nanë,
T'baj që t'qajë pa exhel ty nana;¹³⁾
- 13) pa exhel – pa të ardhur çasti i
caktuar i vdekjes, nga Zoti ← Pse n'Shqipni ka djem si zana,
Që për mbret e troje t'veta
Nuk u dhimbet gjaja as jeta.”

*Oso Kuka i kërkon sundimtarit të Shkodrës
djem shqiptarë, portretin e të cilëve na e
përshkruan autori:*

- Mandej vijjnë dy re mizore,
Dy djelmosha prej Zagore:
Kaçel Doda e Kerni Gila,
Rritë mocë¹⁴⁾ si karajfila.
Ehu! Bre Oso, Oso-rrfeja,
Ç'kanë me t'namë dy vasha t'reja,
Ç'kanë me t'namë dy bija nane
N'ato mrize e n'ato stane,
Kur, kërcunat,¹⁵⁾ kanë me ndi,
Se ke zgjedhë dy dhandra t'ri,
Me i përpkë me Mal të Zi.
- 14) rritë mocë – rritur versnikë, të një
moshe ←
- 15) kërcunat – të mjerat, të shkretat
vajza ←

Kënga mbyllet:

- 16) n'armë shtrëngue – shtrënguar me
armë, armatosur mirë ← Veshë e mbathë e n'armë shtrëngue,¹⁶⁾
Thue se krushq po duen me shkue,
Një mbas një po i bien pazarit,
Si ajo re që prej Tivarit

17) Rrçasë asht lundra e veli u ndë – është
shkëputur varka nga bregu dhe është
tendosur vela

18) nam – shkatërrim, kërdi, gjëmë

Ngjitet zi tërthoreve tona,
Për me shkrepë ndokah t'e vona,
Edhe kapen n'atë breg Buene,
Ku n'një lundër u rreshtuene.
Vend n'atë lundër t'gjithë kur zune,
Rrçasë asht lundra e veli u nde, ¹⁷⁾
Edhe nisë asht porsì re,
Tue ça valën n'për liqe,
Tue ça valën kah Vranina,
Ku po bante nam ¹⁸⁾ Cetina.

KANGA III

* PREJA – grabitja, plaçkitja

PREJA *

*Vulo Radoviçi ka vrarë Avdi Hisen. Poeti
përcjell dhimbjen e të motrës së vetme të Avdisë:*

Vallë, kush di mue me m'kallzue.

1) qyqja, zog i true – qyqja quhet zog i
truar, i nëmur, se vajton gjithmonë

Pse kjo qyqja, zog i true, ¹⁾
Si moskurr asht tue vajtue
N'atë Vraninë, n'atë t'zezë krahinë,
N'breg t'liqenit n'atë kodrinë?
A mos qan hallet e veta,
Përse zi i shkon moti e jeta,
Bir as bijë pa rritë e shkreta ?

Qyqja veten s'asht tue qa
Bir as bijë pse e mjera s'ka;
Por po qan një kërcunë motër,
Që ka mbetë sot qyqe n'votër,
Sot që kputë i asht kulmi i shpisë:
Qan atë motrën e atij Avdisë!

2) Mriz kah bante nën dy lisa – ndërsa
pushonte me bagëtitë nën hije të dy
lisave

Jo, po, asht vra, thonë, Avdi Hisa,
Mriz kah bante nën dy lisa, ²⁾
Nën dy lisa n'mal t'Vraninës:

3) Njëky Vulja, 'i trim dranguë – njëky
(trajtë dialektore: tamam ky) Vulja një
trim dranguë

E vrau Vulja, i biri i shkinës,
Njëky Vulja, 'i trim dranguë, ³⁾

4) Nuk len kalë, jo, me shtegtue – nuk lë
karvan me kuaj të shtegtojë (i grabit)

N'atë Vraninë fort asht randue;
Nuk len kalë, jo, me shtegtue, ⁴⁾

Nuk len çikë, jo, me u fejuje,
Ke po i vret ai djemtë e ri,
Ke po i kthen nuset n'gjini,
Ke po i vesh nanat në zi.

5) mrizet – vende me pemë me degë të
gjëra, ku qëndrojnë dhentë në verë

Edhe u çueka zogu i shkinës.
Me trembëdhjet' cuba t'Cetinës,

6) i kish qenë kandë – i kishte pëtyqyer

Me mësy mrizet ⁵⁾ e Vraninës;
Po i kish qenë kandë ⁶⁾ mishi i dhisë:

7) vrik piskati – shejpt thirri, bërçiti

Edhe u ndeshka n'mriz t'Avdisë.
Ai Avdia vrik piskati: ⁷⁾

8) caruqe – opinga, këpucë të mira

“Ndalo, Vulo mustakgjati!
Ndalo, Vulo, me caruqe, ⁸⁾
Pse s't'i lshoj, jo, dhit' e kuqe,
Për pa e la mrizin me gjak,

- 9) breshanë – lloj pushke e kohës (që punohet në Brescia) ← S'ruej unë dhi për Karadak!"
Edh' e drodh t'zezën breshanë,⁹⁾
Që e kish pasë motër e nanë,
Kinse, i mjeri, zjarm me i dhanë;
Por prej Zotit s'kish qenë thanë;
Përse i shkrep i dorë breshana,
Shi kur dashtë s'do t'ia kish nana.
Po, por Vuloja i tërbue,
- 10) ishte i gatue – ishte i përgatitur ← Që për pushkë ishte i gatue,¹⁰⁾
N'karajfile¹¹⁾ iu shtrëngue,
11) karajfile – lloj pushke e kohës, prodhuar në Itali nga firma "Carlo e Figli" ← Vdekë në tokë e la pushue.
Edhe u turr n'të i patenzoni.¹²⁾
12) i patenzoni – i pafe, i pa besim ← (Çka as atij s'ia jep zakoni),
E ia zhveshi xhamadanë
E ia nxuer edhe taganë,
E ia muer pushkën e gjatë,
Si ndër burra s'asht zanat;
Mandej dhitë i ven përpara,
Edhe u grah n'për rrege e ara.¹³⁾
13) Edhe u grah n'për rrege e ara – edhe i merr para nëpër toka të papunuara, djerre ← Fort po nget capi i Vraninës,
Fort po e ndjek cubi i Cetinës,
Fort po qan bija e turkinës,
Fort po qan e fort po fshan,
Vdekë n'vig kah sheh të vëllan:
- Sapo e dëgjon vajtimin, Oso Kuka ngre në alarm trimat e tij dhe u vlihet në ndjekje cubit Vulo dhe ndjekësve të tij. Vriten dy cuba, të tjerët arrijnë të largohen. Por në radhët e trimave të Oso Kukës mungon Kerrni Gili. Ai po bën duel me një cub málazias:*
- Djersë e gjak zu me u kullue;
Por s'zu asnjëni me u ligstue,
Mu ma fort erdh t'u tërbue.
14) kur vorrohet – kur plagoset, kur merr varrë (plagë) ← Kur vorrohet¹⁴⁾ n'mal një ari
A me pushkë a n'hekur t'zi,
15) s'topitat – nuk frikësohet, nuk lodhet ← Jo veç se prej dhimbës s'topitet,¹⁵⁾
Por ma tepër vjen e nxitet,
Edhe mësyn, n'furi t'tërbueme,
16) t'ritueme – të njomur, të lagur ← Me gjak t'vet armën t'ritueme;¹⁶⁾

- Ashtu at'herë ata dy trima,
 T'shpejtë nga dora si vetima,
 T'rreptë nga e sjellmja porsi rrefeja,
 Merrshin turr me fuqi t'reja,
 Tue tërflue e tue kërcnue,
 Shkumë e gjak prej goj's tu'u shkue.
 Kur ia beh, qe, n'atë fushore
 Oso Kuka, rrefe mizore,
 Kah po kthente asajta ¹⁷⁾ n'shpi
 Me dy rob edhe me dhi,
 Që kish marrë prej Malit t'Zi;
 Oson Kerrni tue e pa,
 Disi marre at'herë i ra
 Ke nene ¹⁸⁾ s'kish pre anmikun;
 Prandej çon të mprehtë çelikon
 Edhe e siell me kaq furi,
 Që t'kish ndeshë n'cub t'Malit t'Zi,
 Fill për gjysmë, them, qe tu'e pre.
 Por jetëgjatë cubi kish le;
 Pse ndërmjet tagan' ia qiti
 Me të vdekjen edhe e priti.
 Kur taganat janë zatetë,
 Fort shunglloi Vranina e shkretë,
 Edhe u kpu'n ¹⁹⁾ t'dy për mjedisi,
 Si t'ki'n qenë dy krande lisi. ²⁰⁾
 "Jam ndërmjet!", atëher' vikati
 Oso Kuka edhe u ndejt' gati.
 U ndejt', gati me i shkatrrue, ²¹⁾
 Pse me dorë qenë t'u pushtue.
 "Trima, mjaft pask'ni luftue;
 Diku veç nuk ka qenë shkruë."
 Zuni Osja at'herë me u thanë,
 "Diku shkruë veç nuk ka kanë ²²⁾
 Njeni-tjetrin vdekë me e lanë...
 Pra, ti cubi i Malit t'Zi,
 Prehi kambët e dredho n'shpi, ²³⁾
 E thuej nanës e nuses s're
 (Për n'i paç ti kund n'atë dhe),
 Se për s'dytit sot ke le.
 Jem' tue t'falë, po, n'kët' ditë t'sodit,
 Pse, me gjasë, që qenke rodit, ²⁴⁾
 Por kët' fjalë shokëve m'ua thuej:
- 17) asajta - asaj ana
- 18) ke nene - ke ende, ke akoma (tek ende)
- 19) u kpu'n - u këputën
- 20) Si t'ki'n qenë dy krande lisi - sikur të kishin qenë dy krande (thupra) lisi
- 21) me i shkatrrue - për t'i ndarë, për t'i shkatërruar
- 22) ka kanë - ka qenë (dialektore)
- 23) Prehi kambët e dredho n'shpi - nxito e kthehu në shtëpi
- 24) qenke rodit - qenke prej gjinie, prej fisi të mirë

- 25) Nika – është fjala për Knjaz Nikollën
- 26) Për pa mbetë Shqipnia n'çika – për pa mbetur Shqipëria pa djem (vetëm me vajza)
- 27) Kanë me u gjetë krejt me 'i fjalë – do të gjenden të gjithë të një mendimi
- 28) ke merr hana – tek përfshin hëna
- 29) nuk ban ma nana – nuk bën, nuk lind më nëna
- T'mos ju rrejë ai cari juej
 Se sundon mbi ne kurr Nika, ²⁵⁾
 Për pa mbetë Shqipnia n'çika. ²⁶⁾
 Ndoshta t'ndamë ne jem' ndër veti;
 Por ku ne t'na lypë mbreti,
 Por ku shkjav t'na ngasë n'vend t't'Parve,
 Për kët' besë, fara e shqiptarëve
 Turk e i kshtenë, merr vesh, or djalë,
 Kanë me u gjetë krejt me 'i fjalë...'' ²⁷⁾
 Kështu tha Osja, at'herë Jovani
 Një as dy ma nuk ia bani,
 Por, si ia lidhën varrët e shtatit,
 Roku pushkën e u nis shpatit.
 Lum! E lum! Po, kopilani
 Pse t'iu këput n'atë ditë tagani...
 U nis shpatit për Cetinë
 E Oso Kuka për Vraninë,
 Për Vraninë, ku këndonte Zana:
 Ke bie dielli e ke merr hana ²⁸⁾
 Oso Kukë nuk ban ma nana ²⁹⁾
 As n'beglerë, as n'kapidana!

KANGA IV

VRANINA

*Qëndresa e trimave të Oso Kukës ka shqetësuar
Knjaz Nikollën. Plani i tij ekspansionist, me anën
e cubave të dërguar në Vraninë, vështirësohet
prej një shkodrani. Knjaz Nikolla mbledh në
Cetinë krerët e Malit të Zi, të cilëve u zbulon
qëllimet ndaj tokave shqiptare:*

1) Cubat vetë i paçë ndërsye – cubat
vetë i pata ndërsyer, nxitur (thotë Knjazi)

2) Veç me turk si t'nisi fjalë – veç si e si
të nisë sherri, lufta, me Turqinë

3) Kishë Deçane – kishë e njohur midis
Pejës e Gjakovës

4) Ku do t'mbrrijë megja serbjane – ku do
të arrijë kufiri serb

5) Shqipninë tjetër kanë me e nda –
pjesën tjetër të Shqipërisë do ta ndajnë

6) shkjenisë – botës sllave (shkjeve)

7) krajnive – mbretërive

8) uzdajë – shpresë

Cubat vetë i paçë ndërsye, ¹⁾
T'zezë Vraninën për me mësyë,
Vrasë e pre mos me ia ndalë,
Veç me turk si t'nisi fjalë; ²⁾
Pse Moskovi e ka pleqnie
Shqiptarinë ne me na lëshue
N'Rozafat e n'Kishë Deçane, ³⁾
Ku do t'mbrrijë megja serbjane, ⁴⁾
Për me u gjetë Cernagora
Me Serbi bashkë dora-dora.
Kujtoj keq s'na kishte ra.
Shqipninë tjetër kanë me e nda ⁵⁾
Bullgaria e ajo Greqia.
Pse, mbasi shkjet' e Ballkanit
T'kenë pushtue tokët e sulltanit,
E marrë t'kenë do skele detit
Të kenë lidhë besë ndërmjet vetit,
Ka m'iu dhanë shkjenisë ⁶⁾ e mbara,
Ka m'u shtrua ura përpara
Det e n'det m'u kapë Moskovi;
Ka m'iu thye krajnive ⁷⁾ hovi.
Por, qe tash, mbasi ka zan'
N'atë Vraninë ky burrë shkodran,
Nuk po di se kah t'ia mbajë;
Drue s'm' ka mbetë për sot uzdajë ⁸⁾
Se i pushtoj tokët e shqiptarit,
Si e kam pasë fjalën e carit!"

*Kapedan Mirkoja e merr fjalën pas Knjaz
Nikollës. Ai propozon rekrutimin me para të*

shqiptarëve. Vendoset të ndërhyjë ushtria malaziase në tokat shqiptare. Poeti i drejtohet Zanës së shqiptarëve:

- Atëherë knjazi i Malit t'Zi
Merr e u thotë: "Sokola t'mi,
Bini, pra, n'Vraninë me ushtri,
Me sa t'dueni ushtarë të ri;
Por Vraninën ma pushtoni,
Osos kryet, por m'ia shkurtoni,
Sa për fitme e për ngatresa
M'leni mue, përse, qe besa,
Me pak pare e tue gërnga, ⁹⁾
Atë e bir unë kam me nda,
Jo se ma bajraqe e fise,
Që, q'se mora mend e shise, ¹⁰⁾
Unë t'bashkuem mend nuk i mbajë...
Oh! Po tash mund t'këm' uzdajë,
Se Serbia e Cernagora ¹¹⁾
Kanë me u gjetë dora-dora
Me Greqi e me Bullgari,
Si n'Moskov asht ba pleqni. ¹²⁾
Por Vraninën ma pushtoni!
Osos kryet por m'ia shkurtoni!"
Foli knjazi, e krenët u ndane,
E n'Vraninë, mbi xhebehane ¹³⁾
Zu me krrokë një sorrë kobzane. ¹⁴⁾
- Deh! Moj Zanë, pash ato kroje,
Pash currilat nëpër prroje,
Pash bilbilat e pranverës
E pash t'amblin fllad të erës
E për atë voes, ¹⁵⁾ që bie prej qielle
E pash lulet drandofille,
Deh! M'kallzo a po t'vjen keq,
Se e ndau knjazi sot ndër pleq
Trup një ushtri n'Vraninë me çue,
Osos kryet për m'ia shkurtue?
- Mue m'u kputshin fletët e krahve
Mue m'u bafshin prozhmet rrahe, ¹⁶⁾
Mue m'u shuejshin kangë e valle,
- 9) tue gërnga – duke ngacmuar, duke trazuar
- 10) Që, q'se mora mend e shise – që, qëkurse mora mend e shqisa: që nga koha kur unë kam njohur
- 11) Cernagora – Mali i Zi
- 12) Si n'Moskov asht ba pleqni – ashtu si në Moskë (Rusi) është pleqëruar, është vendosur
- 13) xhebehane – depo municioni, kullë baroti
- 14) Zu me krrokë një sorrë kobzane – zuri të krrokasë një sorrë me zë të kobshëm
- 15) e për atë voes – e për atë vesë (formë betimi pagane)
- 16) Mue m'u bafshin prozhmet rrahe – mua m'u bafshin tokë (rrafsh) pyjet e reja

- 17) zavalë – hallo, belara
 18) rudina t'buta – fushore të buta
- 19) Me atë shkrolë që e shkroi Nikica! –
 me atë shkrim, me atë vendim që mori
 Knjaz Nikolla
- 20) Burri... – Burri (Pirroja), Leka i Madh me
 origjinë ilire nga e ëma dhe Gjergj Kastrioti
- 21) Para t'cilve shuente bota: - para
 këtyre burrave heshtte bota
- 22) Me duer n'ij' rinë tue shikue – me duar
 në ize, me duar kryq, rinë duke shikuar
- 23) Thue se 'i mend qielli e ka nda –
 thua se përnjëmend është vendosur lart
 në qiell
- 24) N'thonj t' pangishëm t'gospodarit –
 në thonj (kthetra) të pangopur të Knjaz
 Nikollës
- 25) bokë – kodrinë (tokë gurishte)
- 26) lume - lumenj
- Kangë e valle edhe zavalë ¹⁷⁾
 Mbi ato rudina t'buta, ¹⁸⁾
 Për mjedis mue m'plastë lahuta,
 N'paça dhimbë a kurrnjë grimë,
 Pse po i pritet Osos kryet,
 Pse po i erren të dy syt',
 Krye n'Shqipni mos mbet't pa u pre,
 N'qoftë se n'shekull ai ka le,
 Për me u vu mbi të kapica
 Me atë shkrolë që e shkroi Nikica! ¹⁹⁾
 Por m'lëngon mue shpirti e zemra,
 Shtati m'dridhet der ke thembra,
 Ke po ndiej unë kob të ri,
 Që i ka mbetë sot Malit t'Zi,
 Për me nda t'mjerën Shqipni,
 Ku kanë le e ku janë përkundë,
 Prej kah shekullin e kanë tundë
 Burri, Leka e Kastrioti, ²⁰⁾
 Para t'cilve shuente bota: ²¹⁾
 E shqiptarët porsì t'hutue,
 Me duer n'ij' rinë tue shikue, ²²⁾
 Thue se 'i mend qielli e ka nda, ²³⁾
 Rob me ndejë këta nën shkja:
 M'iu shtrua knjazit dheu i shqiptarëve,
 Shtrejt' fitue me gjak të t'parëve!...
 Ehu! Mallkue qoftë ai në Shqipni
 Qoftë mallkue, po, a plak a i ri,
 Që për mbret e për liri,
 S'çohet sot me armë mizore,
 S'lidhet sot me besë arbnore,
 Për me dhanë ma para jeten,
 Për me shkri ma para veten,
 Se me ra fisi i shqiptarit
 N'thonj t' pangishëm t'gospodarit. ²⁴⁾
 Çka? A thue n'kangë se ka me u vu,
 Se pa pushkë e ndejë haru
 I ra knjazit n'dorë Shqipnia,
 N'za kah besa e trimënia?
 Jo, për Zotin! Para toka
 E përpiftë me male e boka ²⁵⁾
 E me lume ²⁶⁾ e fusha t'gjana,

- 27) me i pri nirit – për të udhëhequr
 28) ...Ravës s'amshueme ... – ju, që Zoti u ka
 zgjedhur t'u prini të tjerëve në parajsë
 29) ...e s'Drejtës pasqyra – e cila është
 pasqyrë e lirisë dhe e së Drejtës
 30) kinie – kini (atë, e)
 31) S'asht me mjelë veç delet tueja – jo veç
 të bëni jeten tuaj materiale (të shihni vetëm
 interesin vetjak)

- 32) sukë – kodër e ulët, kodrin

Për të dielli u errtë e hana!...
 - O zotnitë e Shqiptarisë,
 O ju krenët edhe t'Malcisë,
 Pashi atë Zot e atë emnin tuej,
 Mos lakmoni pares s'huej;
 Sado vonë me pasë për t'shkue
 Mbi djem tuej ka me gjykue!
 E ju, t'cilve i Bukri i qiellve
 U ka zgjedhë me i pri nirit ²⁷⁾
 Ravës s'amshueme t't'naltë Empirit, ²⁸⁾
 Q'asht e lirisë e e s'Drejtës pasqyra, ²⁹⁾
 Kinie ³⁰⁾ n'mend: për ju detyra
 S'asht me mjelë veç delet tueja, ³¹⁾
 S'asht me mkambë veç gjuhët e hueja,
 Por me atë fe, që kem' prej qiellit,
 Por me t'bardhën dritë t'Ungjillit,
 Brend' dashnin' m'ua ndezë shqiptarëve
 Për kah gjuha e vendi i t'Parëve:
 Që Shqipnia t'jetë e vetit,
 Që shqiptarët t'shërbejn' një mbretit;
 Që për mbret e troje t'veta
 Mos t'u dhimbet gjaja as jeta,
 Por të vdesin, si Oso Kuka
 Që asht tue vdekë, ehu, n'ato suka ! ³²⁾

KANGA V

VDEKJA

Në garnizonin e vogël të Vraninës Oso Kuka po mendon për një ëndërr që e ka parë një natë më parë: hije vdekjeje, lugetër e zjarr. Pasi ha darkën me trimat e vet, sipas një zakoni pagan, kërkon t'ia interpretoj në shpatullën e bagëtisë që ishte ngrënë në darkë. Shpatulla parashikon luftë. Pas kësaj Kaçeli këndon me lahutë këngën e Gjergj Elez Alisë. Ndërkohë që Oso Kuka bie për të fjetur, Zeliq Gjuka, një i paguar prej Mirkos, po i prin malaziasve shtigjeve për në Vraninë. Mijtë e pafuar të natës bien në pritën e rojeve shqiptare: vritet Zeliq Gjuka prej Kerrni Gilës dhe fillon lufta:

Tue krisë pushka pa ia nda,
 Tue korrë vdekja krena n'shkja,
 Thue se shndritshin n'qiell dy diella
 N'anë prej t'lemit u kuq qiella. ¹⁾
 E skuqë ishte edhe Moraça!
 E agoi drita. Nëpër kllaça ²⁾
 Kur pau Mirkja djemtë sharrue, ³⁾
 Me marrë frymë t'cilët kishin harrue,
 Aman, Zot, se ç'u tërbue!
 Orën nxuer ai t'Karadakut, ⁴⁾
 Nxuer tagan' t'ndryshkun prej gjakut,
 E tue britë porsi ari:
 "Brendë, sokola t'Malit t'Zi!"
 I ra vaut porsi duhia
 E mbas tij të gjithë ushtria.
 "Ah! Ngadalë, bre, zogu i shkinës, -
 Krisi Osja n'curr t'Vraninës,-
 Se ke dalë n'va t'pa va, ⁵⁾
 Se n'log Zanash je tue ra!"
 Edhe n'kambë at'herë u çue,
 Me tagan në dorë shtrëngue,
 Fill e n'ta urysh tue shkue;
 Porsi luan, që t'shohë anmikun

1) N'anë prej t'lemit - nga ana e lindjes

2) kllaça - brraka, gropa uji pas shiut

3) djemt' sharrue - djemtë e mbetur të vdekur a duke vdekur

4) Orën nxuer ai t'Karadakut - nxori atë që vendoste fatin e Malit të Zi

5) n'va t'pa va - vend pa vend, jo në vend të përshtatshëm

- 6) Se ka strofulli i nden kërcikun – se nga strofulli e drejton këmbën, hapin
- 7) shkrola – shkrimi; këtu: e parathëna (ishte shkruar)
- 8) Se na ra shkjaun pre asaj ane – se na ra, na sulmoi shkjaun asaj ane
- 9) s'dredh – nuk dredhon, nuk kthen
- 10) Shokët e vet për pa i pague – për pa u marrë hakun shokëve të rënë
- 11) pushka meni – pushka pushoi, nuk po luftohej më
- 12) Vrullet bleta çark një zgjonit- turren me vrap bletat përçark një zgjoi
- 13) N'brohori tue i lutë jetë knjazit – duke brohoritur e duke i uruar jetë të gjatë Knjazit
- 14) frangji – frëngji-a, dritare e vogël sa të hyjë gryka e pushkës për të luftuar nëpër kulla
- 15) Por ka gjobën shpia e thyeme – shprehje kanonore: duhet të përgjigjesh me gjobë kur then shtëpinë e tjetrit
- Se kah strofulli i nden kërcikun. ⁶⁾
 Ehu! Moj Zanë, po t'ishin ndeshë
 Ata burra të kërcleshtë,
 Që ma t'fortë nuk i ban shkina,
 Që ma t'rreptë s'i ban turkina,
 Ndoshta zot ndërrue s'kish Vranina;
 Por n'qiell ndryshe këndonte shkrola! ⁷⁾
 Pse, pa u ndeshë këta sokola,
 Briti t'madhe Prengë Mar Kola:
 "Dredho, Oso, n'Xhebehane,
 Se na ra shkjaun pre' asaj ane!" ⁸⁾
 Me i ra tinzi një ujk ndër berre,
 Kah t'u prijë n'për male e djerre,
 S'dredh ⁹⁾ ma shpejt, jo, një bari
 Kah anmikun të ketë ndi,
 Si n'at'herë drodh Oso Kuka,
 Tue u ngjitë përpjetë kah suka.

 Po vallë! Osja ku do t'jetë ?
 Oso Kuka a mos ka mbetë ?
 N'xhebehane ka zatetë!
 Ka zatetë n'atë kullë t'barotit,
 Ku ka ba emnin e Zotit,
 Se për t'gjallë nuk ka m'e lëshue,
 Shokët e vet për pa i pague ¹⁰⁾
 Tridhjetë t'vramë e dhjetë t'shitue.
 Kur pau shkjaun se pushka meni ¹¹⁾
 Si kah vau, si kah liqeni,
 E se mbetë s'kish Oso Kuka
 Me tjerë t'vramë, përjashtë ke suka.
 N'xhebehane u turr at'hera,
 Si, kur t'lshojë kah pranvera
 Vrullet bleta çark një zgjonit. ¹²⁾
 Tue zukatë si rryma e prronit.
 N'brohori tue i lutë jetë knjazit ¹³⁾
 Njëqind vetë këcyen n'kulm t'pullazit.
 Ma t'përmendunët kah trimnia,
 Aq u ngjiten mbi frangjia, ¹⁴⁾
 Tue thye muret n'gak t'përlyeme:
 Por ka gjobën shpia e thyeme! ¹⁵⁾
 Krisi Osja at'herë si luani,

- Der n' Cetinë i vajti zani:
 "Ah kadalë, Nikollë, t'vraftë Zoti!
 Pse këtu i thonë Oso baroti:
 Se s'ke pa shqiptar me sy,
 Se djeg veten edhe ty!"
 Edhe zjarr i dha barotit.
 Aman, falë i qofshim Zotit,
 Kur ka dhanë zjarr barotit,
 Se ç'asht dridhë Vranina e shkretë!
 Se ç'asht hedhë kulla përpjetë!
 Se edhe liqeni ç'ka gjëmue
 N'kala t'Shkodrës tue ushtue!
 Qepra,¹⁶⁾ tjegulla, gur e trena,
 Kambë e trupa, krahë e krena,
 Hi e tym e flakë e shkëndia,
 Shi der n'Viri i hodh duhia,¹⁷⁾
 I hodh duhmja¹⁸⁾ shi n'breg t'Virit
 Qepra, gurë e gjymtyrë nirit.¹⁹⁾
 Eni, eni, mori shkina,
 Eni, eni te Vranina,
 Mblidhni vetë n'për shpat e prrue
 Ehu! Kortarët²⁰⁾ e djemve t'tue;
 Edhe mësoni fëmijët mbas sotit
 Mos t'lakmojnë tokës s'Kastriotit,
 Pse u bie shtrejtë, qe besa e Zotit!
 Asi gjakut që Oso Kuka
 Sot ka derdhë ke ato suka,
 Si për mbret, si për dhe t' t'parëve
 Vlon se vlon ndër dej t'shqiptarëve.
 Pra, pa u djegë n'flakë t'agzotit²¹⁾
 Si Oso Kuka n'kullë t'barotit,
 S'ka me ra fisi i shqiptarit
 N'thonj t'pangishëm t'gospodarit !
 Dielli n'cilla kur u çue,²²⁾
 N'Vraninë s'parit u zhvillue
 Trobojnica – qoftë mallkue!
- 16) qepra – pjesë druri në çatinë e shtëpisë
- 17) der ... – deri në Viri (skelë në perënd. liq. Shkodrës), i hodhi shpërthimi
- 18) duhmja – një hov i fortë era e ajri që të godet menjëherë;
- 19) gjymtyrë nirit – gjymtyrë njeriu
- 20) kortarë – pjesë gjymtyrësh të këputura gjatë luftimit
- 21) n'flakë t'agzotit – në flakë të barotit që del nga pushka
- 22) Dielli n'cilla kur u çue – kur u ngrit dielli në një kohë të quajtur *cilla* ose *cila*, aty nga ora 9 deri në 10 e paradrekes.

KANGA VI

DERVISH PASHA

Ngjarja zhvillohet në Stamboll. Te dera e pallatit të sulltanit ka trokitur një shqiptar apo hija e një shqiptari. Ai i thotë rojes:

- Se kush jam, pse m'pyetë nuk ke;
Se unë veç hije baj mbi dhë, - ¹⁾
Zen shtegtari i ngratë tue fsha;
- Se unë kam qenë e nuk jam ma:
Kam qenë motit n'nam e n'za,
Kam pasë tokë e kam pasë gjë, ²⁾
Kam pasë dhen e kam pasë dhi,
Kam pasë plemet me tagji; ³⁾
Si ma i miri n'rrokulli, ⁴⁾
Ofshe! Sot, por, posë ⁵⁾ gjithkuej,
Unë kam ngelë nën zgjedhë të huej
E ma i keqi, ndejë n'krye t'vendit,
Ma ban gjyqin jashtë kuvendit; ⁶⁾
M'i merr tokët ai, që m'la baba,
Edhe mue m'mban mish për kërraba, ⁷⁾
N'daç për t'zi ⁸⁾ a n'daç për t'pjekë,
Gjithsi atij t'vijë tue iu tekë...
Prandaj këtu, pash t'madhin Zot!
Mos më rrek ⁹⁾ me fjalë ti kot;
Pse edhe kohë me u tallë nuk kam,
E pse e zeza e kuejt nuk jam,
Veçse n'qofsha e zeza e vetit...
M'prijë e m'qit, po para mbretit;
Se mue Shkodra, më ka çue,
Për një dert unë m'ia dertue: ¹⁰⁾
Për një dert, një kob të zi,
Që i ka ra s'mjerës Shqipni,
Qysh se i ka dreqnit kojshi,
Edhe ngrohë gjarpnin në gjì..."
- 1) veç hije baj mbi dhe – nuk jam më gjallë, jam hije
- 2) kam pasë gjë – kam pasur gjë (gjeje), shtëpi, konak
- 3) Kam pasë plemet me tagji – kam pasur kullat, ahkrat me ushqim për bagëtitë
- 4) n'rrokulli – këtu: rreth e rreth, në krahinë
- 5) posë gjithkuej – përveç gjithkujt
- 6) Ma ban gjyqin jashtë kuvendit – ma bën gjyqin pa rregull, pa kanun,
- 7) ... mish për kërraba – mund të luajë kushdo me mua, të më bëjë kortarë-kortarë
- 8) për t'zi - për të zjerë
- 9) mos më rrek – mos më lodh, mos më mendo
- 10) Për një dert unë m'ia dertue – për një hall unë t'i qahem

Kur sulltani dëgjon për rënien e Vraninës dhe qëllimet e Knjaz Nikollës, urdhëron Dervish Pashën të nisat urgjent kundër

Malit të Zi me 50 taborrë. Por poeti nuk
gëzohet. Duhet të ishin vetë shqiptarët që t'i
dilinin zot vetes së tyre:

Mori e mjera Shqiptari,
Si t'shkoi moti gjithmonë n'zi,
Si të shkoi moti tue qa!
Vjetë për vjetë ti n'gjak tue u la,
Vjetë për vjetë e muej për muej,
Herë n'gjak tand, herë n'gjak të huej
Pa t'u ndërrue kurrkund neshtrasha! ¹¹⁾
Qe, ky pasha, Dervish Pasha,
T'rreptë një ushtri në kambë ka çue
E n'për ty do me u përshkue,
Për me u ndeshë me Karadak...
Për me t'la edhe 'i herë me gjak.
Po a njëmend thue, se Dervishi
Këtë ushtri nën armë e grishi ¹²⁾
Për me ardhë me t'dalë zot ty,
Edhe hekurat me t'shpërthye,
Që dërmishë t'kanë ¹³⁾ kambë e duer,
E t'mbajnë rob tash s'di se kur?
O, moj e shkretë! Dervishi s'lot
Për me ardhë me t'dalë ty zot
E për ty me shkja me u vra:
Se ai zanat lirinë s'e ka,
Se prej si, ¹⁴⁾ kahdo ka ra,
Kush s'ka këndue, veç se ka qa.
Por ai vjen, përse Stambolla
S'do që t'hyjë n'Shkodër Nikolla,
Pse do vetë, po, edhe mbas sotit
Me t'mbajtë rob ajo si motit,
E, tue t'ndrydhë për nën thembër,
Me t'ngulë shishin ma thellë n'zemër,
Edhe gjakun me ta pi,
Me ta shkimë jetën unji, ¹⁵⁾
E me t'lanë m'u kalbë mbi dhe...
Po ti djemtë, Shqipni, ku i ke?
Ku i ke djemtë, që sot për ty
N'armë me u çue edhe me mësy,
Me mësy n'armë, po, t'prujtë anmikun ¹⁶⁾

11) neshtrasha – shenjë e mirë ose e
keqe, parandjenjë; këtu: rrethana

12) nën armë e grishi – e thirri nën armë,
e rreshtoi

13) dërmishë t'kanë – të kanë dërmishur,
të kanë prishur mishin

14) prej si – prej asi, prej atij

15) Me ta shkimë jetën unji – me ta
marrë, me ta shqimë, me ta fikë jetën
fare

16) t'prujtë anmikun – armikun e prunjtë:
të ulët, të poshtër

17) zejbek – aziatik, prej Smirnet, qytet i
Turqisë; këtu: i pafismë

18) timare – toka për t'u marrë të ardhurat,
qeranë

19) zojë kunore – grua me kurorë, e ligjshme
e krenare

20) Që sa t'enden stinë e mota
përgjithmonë, deri sa të ndërrohen stinët e
vitet

21) gjatë e okolla – për së gjati e
rrethhereth

E, pa dhimbë, n'parzme çelikon
Me ia rrasë, e knjaz Nikollës
Me i diftue edhe Stambollës,
Se shqiptari asht zoti i vetit,
Se s'i shtrohet shkjaut as mbretit ?...
Ah, po! Djemtë, që ti ke rritë,
Ata mohit ty t' kanë ra,
Edhe vetit ia kanë ngjitë:
Njeni turk e tjetri shkja;
Dikush grek, dikush zejbek; ¹⁷⁾
E kurdo që u ka qëllue
Këta për ty, jo s'kanë qëndrue,
Por për mbret e për Turki,
Por për serb e për Greqi;
Ai, ta mbaj turkun n'Shqipni,
Ky, ta baj vendin Serbi,
Tjetri grekun ta bie n'shpi;
Edhe shitë ty t'kanë për pare,
T'kanë ra mohit për timare, ¹⁸⁾
Për qiflleqe e për beglleqe,
Si t'kish qenë ti një grue hore
E jo nanë e zojë kunore, ¹⁹⁾
Zoja e Gjergjiit Kastriota,
Që sa t'enden stinë e mota ²⁰⁾
Me e nderue ka rrokull bota.
E prandaj tash gjatë e okolla ²¹⁾
T'bien Dervisha e t'bien Nikolla,
E ta lajnë trupin me gjak,
E ta zanë shpirtin ty njak,
Si mos Zot, ma keq për ty,
Se ç'ke pritë me pa me sy,
Se ç'ke pritë me sy me pa,
Me t' poshtnue ty turk e shkja,
Porsi t'ish nanë e pa djalë!

Hej, moj Zanë! Si t'duket ty?
A thue shoh unë kurr me sy,
Se shqiptarët do t' bien n'një fjalë,
Zot Atdheut këta për t'i dalë?
Se mbas flamurit kuq e zi,
Gegë e toskë, fushë e malësi,

*me pafismë
tur - pafismë
Zoja e Gjergjiit Kastriota
që sa t'enden stinë e mota
përgjithmonë, deri sa të ndërrohen stinët e vitet*

Kanë me dalë ndo'i herë n'ushtri,
Me derdhë gjakun për Shqipni?

*Taborret e Dervish Pashës mbërrijnë në
Shkodër. Knjaz Nikolla organizon prita. Të dy
palët vriten e priten.*

Mësnyni turku me fuqi;
Priti shkjav me trimëni,
E kah u ndeshën me furi,
Si t'u ndeshshin flakë e agzot,²²⁾
Lum e lum për t'madhin Zot!
T'ia dha vigma²³⁾ e t'ia dha ushtima,
T'ia dha krisma e bubullima;
T'nisi topi me gjëmue,
T'filloi pushka aty me vlue,
T'u përta turku me shkja
Njeni n'tjetrin t'u ndërsy,
Shoq me shoq t'u kapërthye,
Njeni mësyj e tjetri shtyj;
Si dy dema ballë për ball'
Që atje n'djerr a n'ndonjë zall,
Kur bajnë gjedhet mritz prej t'nxehtit
Kapërthye brinash n'mes vetit,
Kukëzue shpine, ba kular,²⁴⁾
Shtangue bishtin strumbullar,²⁵⁾
Dyndë pluhuni re n'ajri,
Rrinë t'u vra me t'madhe mni,
Der t'i ndajë ndonjë bari.
Dy herë turku u kap në maje,
Dy herë shkjav e lëshoi ndër zaje,
Tue shtrua shpatin me harapë.

.....
U zhduk knjazi e Dervish Pasha,
Idhtë ngërthye ato vetulla t' trasha,
Mori rugën për Cetinë.
Vallë a hyn pasha n'Cetinë?...
Nuk e di a hyn n'Cetinë;
Por n'Cetinë e di se s'rrin;
Diç po vlon atje n'Berlin.²⁶⁾

22) Si t'u ndeshshin flakë e agzot – si të
ndeshshin zjarr e barot

23) t'ia dha vigma – të shpërtheu vigma,
vikama, britma

24) kukzue shpinet – përkulur si kular
25) Shtangue bishtin strumbullar –
ngritur e forcuar bishtin drejt si hosteni

26) Diç po vlon atje n'Berlin – diçka po
bëhet, po përgatitet atje në Berlin
(Kongresi i Berlinit)

KANGA VII

KUVENDI I BERLINIT

Pas luftës Ruso-Turke, Kuvendi i Berlinit i jep Malit të Zi, Plavën e Gucinë, Hotin e Grudën. Fishta ironizon drejtësinë e Fuqive të Mëdha, tallet me Knjaz Nikollën dhe qëllimet e tij:

- Por tue qenë se besë e fe
 Nuk po kish, jo, sot mbi dhe,
 E se i forti, n'armë mbërthye,
 Ai po kish gjithmonë arsye,
 Unë tue e pasë jam këtu do frikë
 Se na mbin' ndo'i punë e ligë ¹⁾
 Për Shqipni e për shqiptarë;
 Ke këta s'kanë miq as kumbarë,
 Që me e folë për ta një fjalë,
 Që me hy aty zot me u dalë.
 Pse, edhe qe, ai knjaz Nikolla,
 Lëshue dollamën pola-pola,
 E me 'i strugë ²⁾ të gjanë dy pllambë,
 Me 'i kosh rrethe ³⁾ nëpër kambë,
 Shkye shallvarësh mbi kupë të gjunit
 Me iu dhimbtë gurit e drunit;
 Ai po u del krajlave para,
 E me fjalë e dokrra t'mbara ⁴⁾
 Po ia nisë aty me qa,
 Se ai tokë buke nuk po ka,
 Bjeshkë e vërrit se atij i janë tha;
 I janë tha e i janë shkumbue,
 Të tanë shkamb e rrasë e lmuë, ⁵⁾ është
 Pa një kallzë, pa një shkop druje,
 Sa që populli, rreshkë uje, ⁶⁾
 Asht ka' i del prej Cernagore,
 Po s'iu lëshue një tokë gratçore,
 Si, bie fjala, toka arbnore.
 Toka arbnore, tokë me nam
 (Ble me pash e shitë me pllambë,
 Pashi argjend, pllamba flori,)
- 1) Se na mbin' ndo'i punë e ligë – se na mbin ndonjë gjë e keqe, me pasoja
- 2) strugë – strugë, mbulasë e leshtë që hidhej krahëve, lloj bruce e bardhë
- 3) me 'i kosh rrethe – me një kosh, aq sa të mbushet një kosh me copëra të rrobës
- 4) E me fjalë e dokrra t'mbara – e me fjalë të kota, por mbarë e mbarë
- 5) Të tanë shkamb e rrasë e lmuë- është vendi gjithë shkëmbinj e rrasa të lëmuara
- 6) rreshkë uje – tharë urije

- N'daç për bjeshkë e n'daç për vërri,
 N'daç për dhen e n'daç për dhi,
 Si për bukë, si për tagji
 Si për punë, si për tregti.
 Edhe krajlat po e dëgjojnë,
 Po e dëgjojnë, as s'po e qortojnë;⁷⁾
 Veç se bashkë me mbret t'Stambollës,
 Po na i japin dorë Nikollës,⁸⁾
 Me marrë Plavë, me marrë Guçi,
 Me marrë Shkodrën me Malci,
 Der ku ndan vendi me Dri;
 Si atë Zoti ma marroftë,⁹⁾
 Mbret, a krajl, a kushdo qoftë,
 Që vu dorë n'letër ma i pari
 Vendit t'vet me dalë shqiptari,
 Ose rob me ndejë nën shkja,
 Pagë e t'dhjeta atij tue i la !
 Se, për Zotin, qoftë lëvdue !
 Për pa u ba gjaku der n'gju,
 Kurr Shqipnin' s'kem për ta lëshue,
 Se kur t'merret, vallë, Shqipnia,
 Flakë do t'ndezet rrokullia,¹⁰⁾
 E do t'binden fiset t'tana
 Kah bie dielli e kah merr hana.
 Gjaku jonë, po, ka me vlue,
 Nama jonë, po ka me ushtue,
 Ka me i shkue n'vesh Perëndisë,
 Edhe i Lumi, n'frymë t'idhnisë,¹¹⁾
 N'vend Evropën ka me e vra;
 Të tanë n'gjak ka për ta la.
 Kur ka ndie ai knjaz Nikolla,
 Se atij Evropa edhe Stambolla
 Dorë i dhankan mbi Shqipni,
 Me dalë cubi një zotni,
 Vu kopicën n'njenin sy;
 Se ç'asht hedhë e ç'ka lodrue,
 Se dhe kangës ç'ia ka fillue,
 Porsi krushku tue vallzue!
 Lum e lum, po, i biri i shkinës,
 Se ndër kësolla të Cetinës,
 N'ato kohë që kanë me ardhë,
- 7) s'po e qortojnë – nuk po ia presin fjalën, nuk po e ndreqin, nuk po e ndëshkojnë
 8) Po na i japin dorë Nikollës – po na i japin dorë të lirë, po e lejojnë Knjaz Nikollën
 9) Zoti ma marroftë – mallkim: i marrtë Zoti mendtë, e bëftë të marrë
 10) rrokullia – gjithë bota, anë për anë
 11) Edhe i Lumi, n'frymë t'idhnisë- edhe Zoti i lumë, në çaste të hidhërimit

12) Kacadre me i ndejë mustaku – mustaqet do t'i rrinë ngrehur si brinat e kacadrenit, kacabunit

Ka me ngranë ai bukë të bardhë,
Ka me zi ai mish taroçit,
Ka me pi, po venë prej poçit,
N'të dy faqet me i plasë gjaku,
Kacadre me i ndejë mustaku. ¹²⁾

Knjaz Nikolla i kërkon Pal Milanit t'i prijë ushtrisë malaziase, por ai refuzon:

Pal Milani thotë një fjalë:

“Njëkësaj pune asht vështirë me i dalë;
Se për 'i javë s'shtrohet Malcia,
Se as me pushkë s'merret Shqipnia.

Venu shej, po, fjalëve t'mia,
E mos nguc grenzat me krande. ¹³⁾

Përse ngucë të zezën tande;

Pse edhe jashtë n'këtë punë ke marrë; ¹⁴⁾

Për pa t'pasë kush gjak as varrë, ¹⁵⁾

Nuk thotë Zoti, as s'e jep kanuni

Në vend t'huej me hy përdhuni.

Jo, po, m'thuj në zjarr me rranë, ¹⁶⁾

Me i ra detit anembanë.

Se n'fjalë tande atje do t'veta:

Por n'Shqipni, besa, s'mund t'veta.”

Qeshi knjazi vesh e n'vesh,

“Se ti s'qenke, o burrë, prej nesh;

Qenke burrë veç me ngranë pshesh, ¹⁷⁾

Q'se ia nisë me m'predikue, ¹⁸⁾

Thuc se 'i grue vetë kam qëllue

Që me u trembë prej fjalëve tueja,

Për çka m'flet, për vende t'hueja.

Jo, po, mirë do t'ish për ty

Kamelaf ¹⁹⁾ me vu ti n'krye,

Me lëshue mjekrën der nën gji,

E me dalë pop ti n'Mal t'Zi

Për n'mos daç ti n'shpi me shkue

Me ngjitë furkën ²⁰⁾ pors i grue,

E aty n'derë, ndejë mbi ndo'i krroqë, ²¹⁾

Me tjerre n'bosht me tande shoqe,

Tue u nxe me të n'shulla, ²²⁾

Se për luftë s'u dashke gjja.

13) E mos nguc grenzat me krande – mos ngacmo grenzat me krande, mos kërko rrezik

14) Pse edhe jashtë n'këtë punë ke marrë – sikur e ke tepruar, ke dalë jashtë masës së duhur

15) Për pa t'pasë kush gjak as varrë – nuk të kishte askush borxh që të veproje ashtu, nuk të kishte vrarë as plagosur njeri

16) me rranë – me ra, me mësyë

17) burrë... pshesh – burrë për përsesh, i pavlerë, frikacak, burrë i lig

18) Q'se ia nisë me m'predikue – qysh se ia nise të më predikosh, të më qortosh

19) kamelaf – kamillaf, kësulë që vënë popat, priftërinjtë ortodoksë

20) ... furken – me kapë furkën që tjer lesh

21) ndejë mbi ndo'i krroqë – ndenjuri mbi ndonjë krroqë misri

22) shulla – shullëri: vend që e zë dielli

23) Lekë – thuhet edhe *Lekëni*, zonë gjeoetnografike që qeverisej nga Kanuni i Lekë Dukagjinit, deri në Fushë-Kosovë

24) pingroi Zana – thirri, bërthimi Zana

25) t'asht ngujue – të është mbyllur në mendje, të ka mbetur në mendje

26) E vu sy kishin me vdekë – e kishin syrin të vdesin, kishin vendosur, kishin caktuar

27) kush i gërget – kush i ngacmon, i trazon

Se për luftë asht Mark Milani,
 Burrë si motit, trim si luani,
 Që edhe ushtrisë ka për t'm'i pri,
 Për me shtrve Plavë e Guci,
 Për me shkelë Lekë ²³⁾ e Malci,
 Edhe Shkodrës brendë me i hi;
 Me i hy brenda me bajrak,
 Me ba Shkodrën Karadak.”
 Kështu tha knjazi e lëshoi kushtrimin,
 Për me mbledhë n'ushtri burrnimin.
 Pingroi Zana ²⁴⁾ nëpër molla:
 Hajde! Hajde! Or knjaz Nikolla,
 Se pak gjatë je shty me fjalë,
 Se vjen moti për ngadalë,
 Se s'di njeriu ku mund t'dalë,
 Po qe 'i mend se lëshon ai vrapin
 Ma të madh se ta ketë hapin;
 Si, me gjasë, ti don m'e lëshue,
 Q'se ndër mend ty t'asht ngujue ²⁵⁾
 Në Guci një ushtri me e çue,
 Shqiptarinë një herë pa e pyetë;
 A thue e lëshon Gucinë e shkretë,
 A thue e lëshon Malcinë e ngratë,
 Për pa shprazë dy pushkë në t'thatë.
 Me shqiptarë, more Nikollë,
 Mundet njeriu ngusht me ndodhë,
 Po s'u shkoi ai brendë për mik;
 Se ata le kishin çelik,
 E vu sy kishin me vdekë, ²⁶⁾
 N'ertz a n'tokë me pasë me i prekë,
 S'ka çka ban ndër ta i huej!
 Se ata gjallë s'i shtrohen kuej,
 N'dashtë t'jetë knjaz, a n'dashtë t'jetë mbret;
 Se ata mbret po ishin n'dhe t'vet,
 Fort gabon kush i gërget! ²⁷⁾

KANGA VIII

ALI PASHA I GUCISË

VIII. Ali Pasha i Gucisë

Vendimet e Kuvendit të Berlinit shqetësojnë patriotët shqiptarë. Ali Pasha i Gucisë shalon kalin e bëhet gati të dalë prej shtëpisë për të bërë diçka. Ai i lë amanet së ëmës nderin e shtëpisë dhe nuses edukimin e fëmijës së porsalindur:

Nuses s'vet, mandej i ka thanë:
 "Një amanet jam tue ta lanë:
 Rritma djalin, djalë bujar.
 T'më dalë burrë e burrë shqiptar,
 T'm'bahet trim e kuvendar,
 Me qëndrue për kanu t'vet,
 Me luftue për atme e mbret;
 T'dijë me pri e me dëgjue,
 Armët e besën mos me i lëshue,
 Kudo puna me i qëllue,
 Por, në qe se Mali i Zi
 Erdh e ra kurr në Guci,
 Der sa t'jetë djali kërthi, ¹⁾
 Pash atë Zot, që të ka falë,
 Ma dëgjo ti, grue, një fjalë:
 Bane zemrën gur e krep, ²⁾
 Premia djalit kryet në djep,
 Mos m'ia lësho knjazit n'dorë gjallë,
 S'due ta la n'Shqipni un' përrallë, ³⁾
 Se një i biri i Ali Begut,
 Se një i nipi i Skënderbegut
 Knjaz Nikollës i ka shërbye
 Se ka vu kopicë mbi krye,
 Se ka ndejë për t'gjallë nën shkja,
 Pagë e t'dhjeta atij tue i la.
 Ma mirë n'vorr m'u qa për mall,
 Se nën shkja me ndejë për t'gjallë!"
 Kështu tha Alia e i hypi kalit,
 Edhe u nis tërthores s'malit

1) kërthi – foshnje, fëmijë djepi

2) Bane zemrën gur e krep – bëje zemrën gur e shkëmb

3) S'due ta la n'Shqipni un' përrallë – nuk duhet ta lë në Shqipëri unë një histori, të përralitem

Porsi breshni me duhi,
Tue mendue, duhan tue pi.

*I lodhur prej mendimeve të veta, kur po
pushonte nën një hije, i shfaqet Ora e
Shqipërisë:*

E ashtu ndejë trimi nën hije,
N'mend tue endë punë Shqipnie,
Kur qe sheh logut tue ardhë
Një si Hije veshë në t'bardhë,
Si një vashë që fat ve s'pari,⁴⁾
Shtrengue ijete me 'i shogë ari,⁵⁾
Edhe zhdredhë flokët gjatë shtatit
Si ato rrezet kresë s'një shtatit
Kur ban dielli për me le

4) Si një vashë që fat ve s'pari – si një
vajzë që shkon për herë të parë tek fati i
vet

5) Shtrengue ijete me 'i shogë ari –
shtrenguar ijete (mezin) me një brez ari

6) Ardhë shtatit si breshana – zhvilluar
mirë nga trupi, e gjatë dhe e drejtë si
pushka breshanë

7) praskë – perde, mbulësë (shpjegim i
autorit në botimin e vitit 1937)

8) curroi veshët – çoi veshët përpjetë

Nëpër brymë të nadjes s're.
Ardhë shtatit si breshana,⁶⁾
Si ajo vera e si ajo Zana,
Binte shtatit tue flakue,
Der që vjen e zen mbi krue,
Vjen e zen fill ndër ylbera
Që ndërmjet t'stomeve t'blera
E për rreth t'argjantë t'currilit
I trajtonte rrezja e diellit.
U trand gjoku kur e pa,
(Thonë se kali praskë⁷⁾ nuk ka).

Curroi veshët⁸⁾ e ngrehu kryet
E haru, pa ia nda sytë;
Turfulloi nja dy a tri herë,
Tue u zmbapë rudinës s'blerë,
Kah kish ndejë Alia mbështetë.
Ali Pasha e pa edhe vetë,
E n'njen' krah si kish zatetë,
I dha shtatit e u drejtue

9) Pale a ish nieri ase hyjni – a mos ishte
njeri apo hyri

Edhe ndejt' ai tue kundruc
Pale a ish nieri ase hyjni.⁹⁾

10) Pash Nj'atë – betim: pash një Zot që
të ka krijuar

E tue kqyrë ashtu n'habi,
Atje vonë po nisë me i thanë:
“Pash Nj'atë,¹⁰⁾ që të ka dhanë,
A je nieri a se je Zanë?

- A lutë Pashkë a lutë Bajram? “
 “Se çka jam e çka nuk jam,
 Se a lus Pashkë a lus Bajram,
 Se a baj hije a jo n’këtë jetë,
 Këtu s’asht nga eja me pyetë:”¹¹⁾
- 11) Këtu s’asht nga eja me pyetë – s’ashtë
 koha, nuk ka kohë për pyetje këtu
-
 “Jo, po, pra, - i përgjegji Hija, -
 Nën kambë t’shkjaut do t’vuej’ Shqipnia,
 Edhe knjazit pagë e t’dhjeta
 Do t’i lajë për sa t’ rrjedhë jeta;
 Përse sot gjindja shqiptare,¹²⁾
 Rrejtë me pare e me timare,
 Besë e fis këta kanë mohue,
 Krejt Atdheun këta e kanë harrue,
 Edhe armët i përdorojn’,
 Kur mos t’ vrasin shoqishoin
Jo për t’sjellë lirin’ Shqipnisë,
 Jo për t’mbarë e t’mirë t’njerzisë,
 Por për t’ zgjedhë se kë ndër t’ huej
 Zot Shqipnia do ta quej’.
 Marre e turp për fis t’shqiptarëve
 Me shnderue namin e t’parëve
 Edhe rob deshtas¹³⁾ me ngelë,
 Nën kambë t’ hueja ndrydhë e shkelë,
 Si mos kush n’fytërë t’rrokullisë!¹⁴⁾
 Se unë jam Ora e Shqiptarisë,
 Se unë shqiptarët-o do t’i nami,¹⁵⁾
 T’mos u zhbihet...- të mos u shfaroset
 T’mos u zhbihet arëve grami,¹⁶⁾
 T’mos u ndahet dhenvë dami,¹⁷⁾
 T’mos u lindet djalë në votër,
 T’mos u rritet vëlla as motër,
 Por le t’shuhet nën zgjedhë t’huej,
 Porsi shuhet krypa n’ujë.”
 “T’lshofsha bjeshkët, o mori Zanë, -
 Merr Alia atëherë me i thanë, -
 T’lshofsha bjeshkët e t’lshofsha malet,
 Mos na nam, he shtojzovallet!
 Se ne nama na ka ra,
 Se ne besa na ka vra,
 Q’së ka mbërrijtë fisi i shqiptarit
 Me u dridhë para gospodarit,
- 12) gjindja shqiptare – njerëzit, populli
 shqiptar
- 13) deshtas – me dashje të vet
- 14) n’fytërë t’rrokullisë – në fytërë të kësaj
 bote, në të gjithë botën
- 15) do t’i nami – do t’i nëm, do t’i mallkoj
- 16) T’mos u zhbihet...- të mos u shfaroset
- 17) dami – dëmi, dëmtimi në bagëti e në
 bimë nga sëmundjet

- 18) s'çon kandar – nuk ka peshë
- 19) me t'Bukrat tjera – me Zanat e tjera të bukura
- 20) asht ka e kallë – është duke e ndezur, duke i dhënë zjarr
- 21) dil e piqu – dil e tako, nisu për t'u takuar
- 22) Forca tok, s'bahet rrëcok – forca e përbashkët s'bëhet (nuk rri) sa një rrëcok (stomak zogu)
- 23) kam me qëllue – do të mbaj anën tuaj
- Shqiptari me u dridhë n'sy t'knjazit,
 Që as sa luga n'fyt t'një mazit
 S'çon kandar ¹⁸⁾ ai ndër mbretni...
 Jo, por, n'qe se n'Shqiptari
 Ke gjetë hije me pushue,
 Ke gjetë gurra me u freskue,
 E rudina me lodrue,
 Me lodrue e me vallëzue
 Krah e n'krah me t'Bukrat tjera, ¹⁹⁾
 Kur lulëzon e butë pranvera,
 Pash atë sy që e paske yll,
 Që ma çilë e që ma mbyll
 Si ajo hana nëpër pyll,
 Deh! M'kallzo n'këtë hije shpati
 Si ta shpëtoj Shqipninë i ngrati;
 Se t' baj benë mbi gur të vorrit,
 N'Bigë të Shalës e n'shkamb t'Tomorrit,
 Që për të nuk m'dhimbet djali,
 Që për të jetën e fali."
 Kur ka ndie Ora e Shqipnisë
 Se çka i tha pasha i Gucisë,
 Fort me veti ajo asht gëzue,
 Edhe pashës kështu i ka ligjrue:
 "N'kambë, pra, Ali, për n'qofsh kund gjallë,
 Nuk asht koha sot me u tallë:
 Knjazi topin asht ka' e kallë. ²⁰⁾
 Dil e piqu ²¹⁾ n'Haxhi Zeken;
 Grish Kosovën, bashko Reken;
 Lësho kushtrimin n'Toskë e n'Gegë,
 Mblidhniu tok si kokrrat n'shegë,
 Forca tok, s'bahet rrëcok ²²⁾
 Edhe, lidhë me besë shqiptare,
 Bini shkjaun ju fulikare,
 Unë me ju kam me qëllue, ²³⁾
 Shkjaun nën kambë kam me ua shtrue.
 Por, pse ti ma bane atë be,
 Se jep jetën për Atdhe,
 Qe, unë po t'jap një forcë të re
 Vendit lisat ti me i shkulë,
 N'ty tagani mos me u ngulë,
 Plumbi i pushkës ty mos me t'vra,

24) do rozmari – disa fije, gema rozmarine,
(bimë erëkëndshme dhe mjekësore)

Gjylja e topit mos me t'ra.”
Edhe kështu tue ligjërue,
Ali Pashës ajo asht afrue,
Ka qitë dorën brendë në gji,
Ka nxjerrë jashtë do rozmari, ²⁴⁾
Ia ka dhanë t'i marrë erë.

KANGA IX

LIDHJA E PRIZRENIT

IX. Lidhja e Prizrenit

Ali Pasha i Gucisë mbërrin në Pejë, prej nga i çon fjalë të gjitha krahinave të Shqipërisë të dërgojnë përfaqësuesit e tyre për të marrë një vendim të përbashkët në përgjigje të vendimeve të Kuvendit të Berlinit. Prej së largu atë e dëgjon Ora e Shqipërisë. Ajo thërret Zanën e Sharrit dhe të dyja së bashku kundrojnë burrat e Kuvendit të Prizrenit, që drejtohet prej Ali Pashë Gucisë, i cili, nga ana e tij, i ngjet Agamemnonit. Pranë tij është bajraktari i Shkrelit. Marash Vata, që ngjason me Diomedin, dhe, më pas vijnë me radhë prijës shqiptarë, si Preng Bibë Doda, Toptani, Zogolli, Shllaku, Begolli, Çun Mula, Mar 'Lula, Dodë Preçi, Vrioni, Berati, Deralla, Shan Deda, Abdullah Dreni etj. Ora e Shqipërisë dhe Zana e Sharrit dëgjojnë fjalimin e Abdyl Frashërit:

Abdyl Frashëri, 'i toskë me mend,
Kështu ka nisë të çilë kuvend:

“Ene breshtet t’Kapitolit ¹⁾
Dalë nuk kish e murr të ulkoja, ²⁾
Për me i dhanë sisë Romolit, ³⁾
Mbasi shembë qe ⁴⁾ përdhe Troja;
E atje larg, po, kah Urali,
N’për ato breshta të larta,
Sillej shkjav, si shkërbe mali: ⁵⁾
Tue kërkue për molla t’ tharta,
Kur n’këto vise t’Ballkanit
Të parët tonë, pellazg’t e motit
Gjanë e gjallë kullotshin planit, ⁶⁾
Qetë i ngitshin ⁷⁾ n’ fushë të Zotit.
Kishin frone e ligje të mbara – ishin ⁸⁾
E gjatë shtegut t’qytetnimit
Ishin shty ata larg përpara

1) Ene breshtet t’Kapitolit – ende nga Kapitolit, kodra me brej, më e ngritura e Romës

2) ...ulkoja – (... e themelimit të Romës)

3) Romoli – themeluesi legjendar i Romës, i ushqyer nga ujkonja

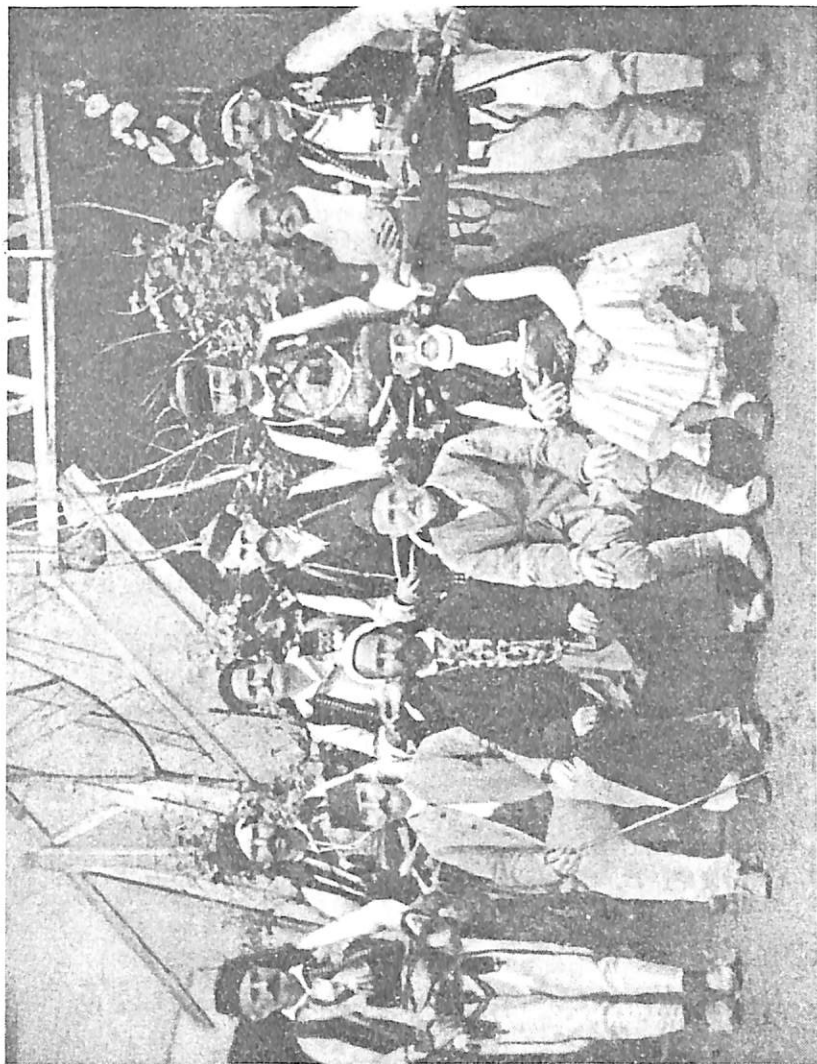
4) shembë qe – qe shembë, kishte rënë Troja

5) si shkërbe mali – si bishë, si shtazë të egra mali

6) kullotshin planit – ...fushave. ishin blegtorë

7) ...i ngitshin – lëvronin me qe, merreshin edhe me bujqësi

8) Kishin frone e ligje të mbara – ishin popull me ligje e qeveri

Përfaqësia e Shkodrës fotografuar 30 qershor 1878, nisja për në Prizren

- 9) Prej kah fill zen rriba e Verit – nga nis era
e fortë e Veriut
- 10) Vezuvi – mal vulkanik pranë Napolit
- 11) n' Shkamb t'Doverit – tek ngushtica e
Calais
- 12) Ku rri Albjona e pjek gënjeshtre – ku
gjendet Anglia që kurdis gënjeshtre
- 13) karpa – shkrepë, shkëmbinj
- 14) Me augure te Dodona – me shenja të
orakullit Dodona, përrëndi ilire
- 15) Pegasi – kalë mitologjik i Parnasit
- 16) Leka mati hapin – Leka i Madh bëri
plane për të pushtuar Botën
- 17) Edhe n'Hind e çpori vrapin – edhe në
Indi arriti, e qiti hapin
- 18) Pirri – Pirroja, mbret i Epirit
- 19) Shí nën Romë e shtroi hamballën –
tamam pranë Romës e shtroi hamballën
(tokë e korrur) me koka romakësh të rinj
- 20) Kudo rrani turr shqiptari – kudo u
lëshua turr (me hov) shqiptari
- 21) rrëmore – rrymore, vend i pjerrët
- 22) gal – banor të Galisë së vjetër, Franca e
sotme
- 23) fiset e Ostrogotit – fise barbare që u
dyndën nga Veriu
- 24) në mal dueli – në mal doli (për t'u
mbrojtur)
- Q' me pranverë të rruzullimit.
Prej kah fill zen rriba e Verit ⁹⁾
E n' Vezuv ¹⁰⁾ t' veshun n' gjineshtre;
Prej Kaukazit e n' Shkamb t' Doverit, ¹¹⁾
Ku rri Albjona e pjek gënjeshtre, ¹²⁾
Fis ma t' vjetër kund nuk ka
Se asht ky fisi n' za i shqiptarit,
Në mes t' t' cilit punët e mëdha
Për Evropë zunë t' enden s' parit.
Po, n' këto male e karpa ¹³⁾ tona
S' parit Zeusi njerz' t' rysi,
E me augure te Dodona ¹⁴⁾
Egërsin' ai ua përmbysi;
Këtu edhe s' parit Orë e Zana
Nisën valle me vallëzue,
E n' për vërrije e fusha t' gjana
Zu Pegasi ¹⁵⁾ me lodrue.
Këtu, Leka mati hapin ¹⁶⁾
Me i dalë botës n' fund e n' krye,
Edhe n' Hind e çpori vrapin ¹⁷⁾
Rrufenë n' dorë, vetimën n' sy;
Si edhe Pirri, ¹⁸⁾ që, mbrehë pallën
E dalë detin si duhi,
Shí nën Romë e shtroi hamballën ¹⁹⁾
Të tanë n' krena romakësh t' ri.
Kudo rrani turr shqiptari, ²⁰⁾
Mirë ai lidhë me besë e fe,
Atje lufta mori zhari,
Atje gjaku rrëmbei n' për dhe;
A as s' u gjet kund mal a rrëmore ²¹⁾
Që atij hovin me ia ndalë;
I ra zhyt ai valës mizore,
Me armë n' dorë n' për flakë ka dalë.
Gal, ²²⁾ romakë, po, dikur motit
Qenë përshkue n' për tokë shqiptare,
Si edhe fiset e Ostrogotit ²³⁾
Me ata sllavët, këta dalshin fare!
Por shqiptari s' e përkuli
I gjallë qafën nën zgjedhë t' huej;
E lëshoi tokën, në mal dueli, ²⁴⁾
Por të dhjeta s' i lau kuej.
Porsi ai tallazi i detit,

25) t'ndo 'i gume – të ndonjë gume, shkëmb që del përmbi faqe të ujit

Që dynd mal e bardh prej shkume,
Vdekje e mnerë tue lanë mbas vetit,
Vjen e thehet n'kep t'ndo 'i gume: ²⁵⁾
Njëkështu forca e cildo anmiku,
Që desh dam t'na i sjellë lirisë,
Erdh e u thye n'parzme çeliku
T'bijve t'maleve t'Shqipnisë.

Ai vazhdon me historinë e Skënderbeut, i ndërhyr Shan Deda, përfaqësuesi i Shkodrës, që vijon:

- Përse sot a kurr shqiptari
Gjanë e veten do t'bahjë fli
Për Atdhe që atij i la i Pari,
E për nder e për liri.
Sot t'shtatë krahlat edhe mbreti,
N'atë Berlin n' kuvend bashkue,
E kanë ba pleqninë n'mes veti
Malcinë knjazit me ia lshue;
Me ia lëshue knjazit Malcinë,
Me na nda ne vëlla me vëlla,
Me na humbë Shqiptarinë,
Me na lanë rob nën shkja.

26) Që ka nder e nuk ban kore – që ka nder e nuk mban mbi vete korë (turp, marre)

Kush asht nipash t'Kastriotit,
Që ka nder e nuk ban kore; ²⁶⁾
Burrë, si burrat që qenë motit,
Ai sot armët të rrokë mizore
E të dalë në breg të Cemit,
Prej kah shkja u rri e na kërcnohet,
M'ia diftue botës e polemit, ²⁷⁾
Se pa gjak Shqipnia s'shtrohet.

27) polem – popull, turmë, vegjëli

Këtu s'do t'shklasë, jo, kamba e huej;
Kush, posë nesh, s'zen qe n'këtë tokë; ²⁸⁾
Se na rob s'i shtroh'mi kuej,
Der sa t'jemi gjallë me kokë,
Me eshtna tona, po, ne Shqipnisë
Një mburojë kem' për t'ia vu,
Që edhe topat e Rusionë
S'kanë për t'mundë, jo, m'e dërmue.”

28) Kush, posë nesh, s'zen qe n'këtë tokë – kush tjetër përveç nesh, nuk zë qetë në këtë tokë, nuk e punon kush tjetër

Abdyl Frashëri kështu foli;
Kur Mar' Lula, i pari i Shalës,

- Një syzjarr, një zog sokoli,
Burrë i zoti, i pushkës e i fjalës;
Ia pret fjalën n'log t'kuvendit:
"Se ti, pasha atë Sh'Marrabe! ²⁹⁾
Sa për t'dalë zot unë vendit,
Me m'qortue nevojë nuk ke.
Pse, se asht zanë kjo Shqipni, ³⁰⁾
Unë kam ndejë me pushkë për faqe, ³¹⁾
E për vend e për liri
Kam ra pre, kam ba unë gjaqe.
Kam shkue jetën si bishë mali,
Zbathë e zhveshë edhe pa ngranë;
Por as mbretit, por as krajlit
Tungjatjeta s'i kam thanë.
Unë kam ruejtë gjuhën shqiptare;
Unë kam mbajtë doke e kanu, ³²⁾
E as për pare, as për timare,
Gjak e t'parë s'i kam mohue.
Prandaj, shkja me pasë për t'mësy
E me dalë këndej kah Shqipnia,
(Si po thonë, se ka vu sy)
Ka me u ndeshë, po, n'armë të mia,
N'armë të lekëve e t'Dukagjinit,
Që, me ndihmë të Perëndisë,
Kanë m'ia thye pleqinë Berlinit, ³³⁾
Kanë m'ia shpëtue lirinë Shqipnisë.
Por pse m'thue me u vra me shkja;
Tue pasë brendë ne anadollakun, ³⁴⁾
Që kurr t'keqen s'ma ka nda,
Që kurr qafet s'ma hoq lakun;
Që edhe zemrën ma ka tha
E m'ka mbytë ai tatë e nanë,
E shnjzue m'ka grue e motër, ³⁵⁾
E s'm'ka lanë me u rritë djalë n'votër?
M'ka korrë arën e punueme,
M'ka marrë tokën e trashigueme,
E tue m'ba kanun' paçavër, ³⁶⁾
M'ka marrë qetë, po, për nën lavër, ³⁷⁾
M'ka marrë lopët, me gjithë viça,
M'ka marrë delet me gji' ogiça,
M'ka marrë dhen e m'ka marrë dhiz, ³⁸⁾
- 29) Sh'Marrabe – emër shenjt, thirrur në gjuhë popullore: pasha Sh'Marrabeun, formë betimi
- 30) Pse, se asht zanë kjo Shqipni – qysh se është formuar kjo Shqipëri
- 31) Unë kam ndejë me pushkë për faqe – kam qëndruar gati për luftë, në mbrojtje të Atdheut
- 32) doke e kanu – zakone e ligje (rregulla kanunore)
- 33) Kanë m'ia thye pleqinë Berlinit – nuk do të lejojnë zbatimin e vendimeve të Kongresit të Berlinit
- 34) Tue pasë brendë ne anadollakun – duke pasur brenda, në Shqipëri, turkun pushtues
- 35) E shnjzue m'ka grue e motër – m'iu ka marrë nderin gruas e motrës
- 36) E tue m'ba kanunë paçavër – duke m'i ulur vlerën kanunit, duke ma bërë zhele, leckë
- 37) M'ka marrë qetë, po, për nën lavër – më ka marrë qetë, me të cilët bëja tokën lavër
- 38) dhiz – dhi të vogla, keca

- 39) M'ka tha vathë e m'ka tha mriz – më
ka lënë vathët e mrizat pa bagëti
- 40) m'ka vu leçi – më ka vënë shpallje,
tajmërim
- 41) E ma rjep shpirtin me çark – ma merr
shpirtin për ngadalë, siç pritet duhani në
çark
- 42) manov – ushtar turk me origjinë
orientale
- M'ka tha vathë e m'ka tha mriz; ³⁹⁾
Edhe sot m'ka vu leçi, ⁴⁰⁾
Mos me folë n'gjuhë t't'parëve t'mi';
E ma mban gjunin mbi bark,
E ma rjep shpirtin me çark, ⁴¹⁾
Si mos, Zot, ma keq për mue,
Ndër thonj t'tij që kam qëllue?...
Po, a pse turqit e Anadollit
Duen të tallen këtij trollit,
Ne m'ia vu pushkën Nikollit?
Jo, për Zotin! Qoftë lëvdue!
Se unë manov ⁴²⁾nuk kam qëllue,
Që me dalë e me luftue,
Përse krajli a përse mbreti
Duen t'më mbajnë mue rob nën veti;
Unë luftoj veç për liri,
Për erz tim e për Shqipni;
Se unë t'huej'n zot s'e due në shpi,
S'due të njoh as krajl as mbret,
Mbret shqiptari asht n'vend të vet."

Kjo këngë mbyllet me letrën që Lidhja Shqiptare e Prizrenit i dërgon Kongresit të Berlinit, sipas propozimit të Ali Pashë Gucisë.

KANGA X

MEHMET ALI PASHA

Për të qetësuar shqiptarët Perandoria Osmane delegon në Shqipëri Mehmet Ali Pashën. Ai mbledh krerët shqiptarë në Gjakovë dhe u kërkon t'ia dorëzojnë Plavën, Gucinë, Hotin dhe Grudën Knjaz Nikollës. Atij i përgjigjet rreptë Ali Pashë Gucia:

“Pasha Zotin! Ka gabue, -
 Zu Ali Pasha tue u idhnue, -
 Se kjo punë që s’bahet kurr,
 Se gja e shkretë s’ka mbetë Shqipnia,
 Që me u dhanë bakshish ¹⁾ ndër krajla.
 Shqipnin mbreti s’e ka shtrua ²⁾
 Me armë n’ dorë, si viset tjera,
 Tjerat vise të Ballkanit:
 Por ortak u ba ai me ne,
 Tue u lidhë me besë e fe,
 Se ai Shqipninë e njeh Shqipni;
 Se s’na lot kanun’ e t’parëve,
 Se s’na prek ndër doke tona,
 E se ne atij i shkojmë n’ ushtri,
 Kurdo luftë t’i qesë anmiku.
 Ne edhe besën ia kem’ mbajtë,
 Ku ka thanë, ne i kemi shkue;
 Se n’ Jemen ³⁾ ne kem’ luftue:
 Me junan ⁴⁾ ne jemi pre;
 Jemi gri me armen e shkje,
 Pa një t’ mirë, o Zot, për veti;
 Se këtu s’ke kurrnga për s’mbari:
 Vendi e gjindja lëshue pa zot,
 Hajni e cubi ndejë mbi post, ⁵⁾
 I pafaji vjerrë n’konop,
 Gjaja humbë ndër thonj t’ murtatit, ⁶⁾
 Erzi i burrit për dy pare,
 Kryet e burrit për ’i cingare,
 E sot dashka baba mbret

1) bakshish – dhuratë
 2) s’e ka shtrua – nuk e ka pushtuar

3) n’ Jemen – ku Turqia kishte pasur luftë

4) me junan – me grekë

5) Hajni e cubi ndejë mbi post – vjedhësi e grabitësi janë në poste qeveritare

6) ndër thonj t’ murtatit – në duar të njeriut të pafe

7) E po t'ngjitet kund ndo'i ferrë – e po të ngjitet ndonjë ferrë, po të vjen ndonjë rrezik, e papritur

Me Shqipni me ba ai nder,
 Thue 'i shportë fiqsh kjo ka qëllue,
 Ani kujt ? Malit të Zi !...
 A di çka, ti pasha i mbretit ?
 Ngarko rraquet për Stambollë
 Se ky, po, asht një vend i egër
 E po t'ngjitet kund ndo'i ferrë... ⁷⁾
 Sa për caqe të Shqipnisë,
 Këto ka herë kanë qenë vendue,
 I ka ngulë shpata e shqiptarit,
 E ai knjazi i Malit t' Zi
 S'ka me i shkulë, mor', pasha Zotin !
 Me iu ba dhambi sa derrit.”.

*Mehmet Ali Pasha zemërohet dhe urdhëron burgosjen e krerëve shqiptarë. Pa u përhapur mirë lajmi i burgosjes së krerëve shqiptarë, janë mbledhur në Gjakovë shqiptarë të armatosur, që kanë rrethuar kullat e Abdullah pashë Drenit, ku është strehuar Mehmet Ali Pasha. Ata i prin Haxhi Zeka, i cili i çon fjalë pashit gjakovar. Abdullah Drenit, t'ia dorëzojë shqiptarëve pashain turk, sepse nuk është mik, por armik. Abdullah Dreni nuk pranon, por e mbron pashain turk me 50 trimat e vet, që i ka nën komandën e Oshit të Nurës.
 Fillon lufta:*

8) Suka e Çabratit – kodër në qytetin e Gjakovës
 9) Gramoleci – toponim në veriperëndim të Gjakovës

Lum e lum për t' madhin Zot!
 Kur ka krisë kjo huta e Oshit,
 Se ç'ka ushtue Suka e Çabratit, ⁸⁾
 Se ç'asht dridhë ai Gramoleci ⁹⁾
 Se edhe lufta ç'asht ndezë zhari,
 Me shqiptarë t'u vra shqiptari;
 Shqiptarët, po, t'u vra n'mes veti,
 Për një pashë që çueka mbreti.
 Eh, atë Zoti ma marroftë!
 Përse i huej, kushdo që qoftë,
 Ai gjithmonë asht ogur i zi
 Për të njerën, moj Shqipni,

- Si ai korbi që ndiell zi.
 A sheh 'i herë, sa e zezë një provë
 Asht t'u reshë sot ¹⁰⁾ mbi Gjakovë
 Nëpër shkak t'një nieri t' huej,
 Që veç dam se 'i t' mirë s'suell kuej?
 Keq n'për të shqiptarët ngatërrue,
 N'shoqishojn' këta n'armë kanë lëshue:
 Ai ta vras pashën e mbretit;
 Ky ta shpëtoj pashën e mbretit.
 Njeni thotë: më ka ra mik;
 Tjetri thotë: e kam anmik,
 Edhe thejnë për të rradaket, ¹¹⁾
 Si t'i'n poça a kunguj Vrakët – sikur të
 ishin kokat poça e kunguj, që bëhen në
 Vrakë (fshat afër Shkodrës)
 Keq asht lajmin m'ia nga kuej – është
 keq t'i trazosh, t'ia ngacmoh lajmëtarin
 dikujt
 Keq asht mikun m'ia pre kujt,
 Keq asht lajmin m'ia nga kujt; ¹³⁾
 S'bie n'faj lajmi, as gjobë nuk lan';
 Por ma keq asht me vra vëllan'.
 Prandaj keq asht e si asht ma zi,
 Kështu shqiptarët sot me u përzy
 E me u gri këta ndërmjet veti,
 Për një pashë që çueka mbreti,
 Për një pashë për 'i njeri ¹⁴⁾ t'huej,
 Që veç dam se 'i t' mirë s'suell kuej.
 Pse edhe, besa, asht ba shumë gjak,
 Kanë mbetë gjindja n'për sokak,
 N'për sokak e mbi çardak; ¹⁵⁾
 Mjaft me thanë, se ai Oshi i Nuros
 N'për ato frangjia t'kullës
 Njëqind vetë, po, me të njehun,
 Me dorë t'vet i bani t'vdekun,
 Për t'shpëtue jetën një halldupi ¹⁶⁾
 Ndoshta, ndoshta, rod magjupi!... ¹⁷⁾
 Plot tri dit e rrafsh tri net
 Krisi pushka n'për qytet,
 Der që s'mbramit kulla u muer, ¹⁸⁾
 E u vra pasha, mshilë në kjuer. ¹⁹⁾
- 10) asht t'u reshë sot – është duke rënë sot
- 11) rradaket – krenat, kokat
- 12) Si t'i'n poça a kunguj Vrakët – sikur të ishin kokat poça e kunguj, që bëhen në Vrakë (fshat afër Shkodrës)
- 13) Keq asht lajmin m'ia nga kuej – është keq t'i trazosh, t'ia ngacmoh lajmëtarin dikujt
- 14) për 'i njeri – për një njeri
- 15) mbi çardak – mbi dyshema të katit të dytë të shtëpisë
- 16) halldup – aziatik (sharësa)
- 17) rod magjupi – soj, racë magjypi (sharësa)
- 18) kulla u muer – kulla u mor nga rrethuesit, u thye
- 19) mshilë në kjuer – mbyllur në kjuer, vend ku ruhet ushqimi në shtëpitë e mëdha

KANGA XI

LUGATI

Ndërkohë Mali i Zi përgatitet të zgjerohet në tokat shqiptare.

Knjaz Nikolla i krenohet së shoqes, Milenës, për bëmat e veta, ndërsa pi verë e ha gështenja të pjekura:

Aty, at'herë, tue bisedue,
Po zen grues ai m'iu lëvdue:
Se kështu turkun unë e theva,
Këtu ia bana, atje ia ktheva,
Se edhe krajlat mue më duen,
Serbi e greku mue më druen,
S'e marr n'dorë unë për bullgarin;

1) Mostari – qytet i përmendur në Bosnje

Do ta marr edhe Mostarin;¹⁾
Do t'marr Shkodër e Prizrend
Krajl do t'bahem përnjëmend,
Edhe n'Shkodër do t'za vend.

2) kacilitë – kësulë e qëndisur që vënin gratë malaziasë nën shami të kokës

Ty do t'baj unë një mbretneshë,
Ma dollamë nuk ke me veshë,
As s'do t'vejsh ma kacilitë,²⁾
Por krejt n'ari ke me shndritë,
E do t'vejsh kunorë mbi krye,
Një ditë udhë larg me t'shkëlqye;
Pse ma trim se mue nuk ke,
Kahdo shkrep dielli mbi dhe.

3) makllada – fjalë të kota, pallavra

Qesh Milena me 'i gjysmë gazit

Për këto makllada³⁾ t'knjazit,
E as s'i bahet, jo, me i ndie,

4) Përse i dajnë t'tana kllapi – sepse i duken të gjitha si në ëndërr

Përse i dajnë t'tana kllapi,⁴⁾
Që i flet knjazi, venë tue pi;

5) gjylpyer – gjilpëryer, shtizë e hollë matali me të cilën thuret me fije të linjta ose të leshta

Prandaj rri ajo pa za,
Me gjylpyer⁵⁾ çorap tue ba.
Veç ma vonë nisë me kuvendë:

“Qyqja, nieri, çka me qenë!
Me zor fëmij't kam vu me ra,
Pse, me gjasë, diçka kanë pa
E kaq fort t'mjerët janë trishtue,
Sa s'dëgjojnë me fjetë pa mue.”

Fishta ironizon edhe mentalitetet primitive të kësaj familjeje mbretërore në Evropë. Knjaz Nikolla kundërshton Milenën për bestytnitë e saj. Por atë natë ai vetë do të përballet në ëndërr me hijen e Mehmet Ali Pashës, prej së cilës do të mësojë për qëndresën e shqiptarëve, qëllimet e Portës së Lartë dhe do të shpallë luftën:

Qesh Nikolla nën mustak;
E për t'vu punëve kapak,
Merr e mbush edhe një gotë,
Edhe ę shpik e e ban zallotë. ⁶⁾
Mandej poçin ndryn n' frangji,
Ndenë kamishin ⁷⁾ nën sergji,
Mbasi llullën shkundë ia ka,
Edhe shkon n' odë t' vet me ra.
E, si lodhë që kishte qenë,
Ku me punë, ku me at' pikë venë,
Që pat pi sonte ma tepër,
Me 'i herë mendt' iu banë lepër ⁸⁾
Edhe fjet, e pa ia zgjatë,
Nisi t' madhe me gërhatë.

Kur, qe, aty t' u ba mesnatë,
Po i del gjumi knjaz Nikollës,
Edhe sheh ai n' mjedis t' odës
Një si njeri ndejë n' kambë,
Me një mjekërr gjatë një pllambë,
Edhe barkun sa 'i fund sheke, ⁹⁾
Mbështjellë shtatit n' pëlhurë vdekje; ¹⁰⁾
Që, si surfulli ftyret zbe ¹¹⁾

E tue i ardhë era dhe,
Rrinte knjazin tue e shikue
Me do sy që me t' trishtue,
Si gatarja cangullue. ¹²⁾

Nëpër ftyrë, mande' e mbi duer,
Aty-këtu edhe mbi pëlhurë
Kish do njolla gjakut t' zi,
Që për mnerë n' të kishte ngri
E me qelb bashkë ishte tha.

U tremb knjazi kur e pa
E t' përqethë shtatit i ra.

6) edhe e shpik e e ban zallotë – i qet fundin gotës; e bën si zallotë, pare turku me pak vlerë

7) ndenë kamishin – e vendos kamishin (pipin) për së gjëri me kujdes

8) mendt' iu banë lepër – iu bë mendja lepur, s' dinte ku ishte, i fluturuan mendtë

9) sa 'i fund sheke – sa një fund voze

10) Mbështjellë shtatit... – mbështjellë trupit në qefin

11) si surfulli ftyret zbe – si squfuri zbehur në ftyrë, i verdhë

12) Si gatarja cangullue – të ngrirë, si të ishin prej qelqi

Flokët iu çuen shtëllungë përpjetë;
Nisi fryma m'iu zatetë
E e mbloi djersa. Kishte mbetë
Tue kqyrë n'të, e as nuk ish tue mujtë
Prej trishtimit n'vend me lujtë,
Pse edhe n'kryq disi ish këputë
Kaq për mnerë që 'i herë qe tutë.

Por kambë-kambë, qe, nisë lugati
Me iu avitë Nikollës kah shtrati,
Knjaz Nikolla aty i rri gati
E fillë dorën çon n'kobure,
Që e kish vjerrë nën një figure,
Edhe do ai zjarr me i dhanë.
Kur lugati nisë me i thanë:

13) ngaskeqe – këmbëza e armës ← “Mos e ven dorën n'ngaskeqe! ¹³⁾

14) me t'çartë – për të të prishur, për të të dëmtuar ← Nuk t' kam ardhë me mendje t'keqe,
As me t'çartë, ¹⁴⁾ as me t'trazue,
Unë kam ardhë këtu me t'kallzue

15) kanë bijtë – kanë lindur, kanë dalë ← Disa punë, që tash kanë bijtë ¹⁵⁾

E që mirë për ty asht me i dijtë,
Ashtu mue si m'dan neshttrasha. ¹⁶⁾
Unë jam Mehmet Ali Pasha,
Që m'pat nisë mbreti n'Shqipni,
Për me i lëshue Malit të Zi
Hot e Grudë, Plavë e Guci
Si n'Berlin qe ba pleqni.

Por, kur mbërrina në Gjakovë,
Aty e zezë mue m'gjet një provë;
Përse krenët e Shqiptarisë,
Me Ali Pashën e Gucisë
Një be t'madhe po e kishin ba
Plak e i ri në luftë me rra;
Burrë e grue, po, n'luftë me u shue
E ato male mos me i lëshue.

Prandaj vetë aty kur shkova,
T'u çue n'kambë të tanë Kosova,
Peja e vogël dhe Rugova,

17) m'rrethuen një rendit – më rrethuan menjëherë ←

18) shí – tamam, bash aty (shih - shqiptohet më i të shkurtër) ←

Edhe mue m'rrethuen një rendit ¹⁷⁾
Shí ¹⁸⁾ në shpi t'Abdullah Drenit;
Ku mue t'mjerin më kanë vra,
Të tanë n'gjak mue më kanë la,
Si me sy që je tue e pa.

- 19) me pushkë për faqe – duke luftuar
 20) pa i ba nja disa gjaqe – pa derdhur gjak
 21) asht ba millet – është bërë popull (këtu:
 ka formuar kombësinë, po bëhet shtet)
- 22) prej pezmit – prej acarimit, malcimit,
 zemërimit
- 23) rrashtë – kokë, krye
- 24) pa bujë – pa rënë në sy, pa zhurmë
 25) Edhe n'moh natën me u ra – dhe
 papritmas, tinëz, natën me i sulmue
- 26) të del për faqe – të realizohet si duhet,
 si dëshiron

Pra, tash tjetër ty s't'ka mbetë,
 Veç këto male me i marrë vetë,
 E me i marrë me pushkë për faqe; ¹⁹⁾
 Pse, pa i ba nja disa gjaqe, ²⁰⁾
 Për pa i djegë disa bajraqe,
 Tokë Shqipnie n'dorë nuk qet,
 Sot Shqipnia asht ba millet." ²¹⁾

.....
 Vra në ftyrë Mehmet Alia
 E prej pezmit ²²⁾ tue qitë shkëndia,
 Tue kërcnue dhambët prej marazit,
 "E vertetë, - po i thotë ai knjazit,-
 Se, madje ka me t'u dashtë
 N' luftë me thye ma se një rrashtë, ²³⁾
 E me heqë shumë e shumë zi,
 Para se të hyjsh n'Shqipni;
 Pse, shqiptarët, e di edhe vetë,
 Se janë trima e për këtë jetë
 Ata rob s'i shtrohen kujë;
 Por me pasë me i mësy pa bujë ²⁴⁾
 Edhe n'moh natën me u ra, ²⁵⁾
 Tash që ata 'i herë janë shpërnda,
 Unë kujtoj se me pak gjaqe
 Puna ty të del për faqe, ²⁶⁾
 Edhe hyn ngadhnyjes n'Shqipni.

KANGAXII

MARASH UCI

Vendimet e Kongresit të Berlinit dhe përgatitjet për t'ia rrëmbyer shqiptarëve tokat, përjetohen nga të gjitha shtresat e popullsisë shqiptare. Një prej tyre është Marash Uci, bari prej Hotit:

Te një mritz, te një lajthi
Kishin ndodhë tre bari,
Dy me dhen e një me dhi,
Njeni plak e dy të ri:
Marash Uci e t'bijtë e Calit,
Dy djem t'lehtë si shpes't e malit.

Marash Uci i Uc Mehmetit,
Anëmbanë i kish ra detit,

- 1) Kishte pa... – kishte shëtitur kufijtë e Turqisë
2) Çak prej Hotit – nisur nga Hoti
3) Der ku piqet buka n'dielli – deri në viset më të ngrohta të perandorisë
4) me zjarr në gji – me zjarr në gji, me trimëri
5) doke – zakon, traditë
6) Dy gjarpnusha prej Stambollet – dy kobure vrastare, të idhëta si gjarpërusha, marrë në Stamboll
7) pre... – gjë e gjallë grabitur Malit të Zi
8) E kudo... – e kudo që printe në luftëra
9) i dajti – iu dallua, iu duk
10) Por, si kripit i ra bora – por, si u plak, iu zbardhën flokët dëborë
11) pa'n qenë – patën qenë
- Kishte pa pronat e mbretit ¹⁾
Çak prej Hotit tue zanë filli ²⁾
Der ku piqet buka n'dielli; ³⁾
Pse, sa qe Marashi i ri,
I pat dalë mbretit n'ushtri
Me armë n'dorë, me zjarr në gji, ⁴⁾
Si që doke ⁵⁾ asht n'Shqipni.
Burrë i fortë e trim si Zana,
Armët i qenë këtij baba e nana;
Babë tagani e nanë breshana,
Vëlla e motër dy pistolet,
Dy gjarpnusha prej Stambollet. ⁶⁾
Ky qe lypë edhe gjetë,
Pat qenë thirrë edhe pyetë
E n'kushtrim e n'gjiq t'bajrakut,
E ndër pre marrë Karadakut; ⁷⁾
E kudo që i doli prija ⁸⁾
Aty i dajti ⁹⁾ edhe trimnia.
Por, si kripit i ra bora, ¹⁰⁾
E la kamba e la atë dora,
Edhe i shkrehu armët besnike;
Ato armë që n'kohë jetike,
Pa'n qenë ndera e Arbnisë kreshnike. ¹¹⁾
E na doli bari malit,

- 12) i shmriyak – ortak, që ndan me dikë
bjeshtë për bagëti e produktet e tyre
- 13) prorre Mashi – gjithnjë Mashi (Marash Uci)
- 14) Për lugat kur zihet hana – sipas bestytive eklipsi ndodh se hënën e zë lugati
- 15) rodit t'nierit – sojit, racës së njeriut
- 16) Mbi Ranë t'Hedhun e n'Urë t'Vezirit – Rana e Hedhun, midis Shëngjinit e Velipojës, deri tek Ura e Vezirit, pak nën Kukësin e vjetër
- 17) Pa bukë n'shpi m'e gjetë miku – gjendje më e rëndë për një familje shqiptare: të mos ketë bukë për mikun a shtegtarin
- 18) Si edhe qetë që i ka si bujë – edhe qetë i ka të mëdhenj, si të ishin buaj
- 19) pasha mue – betim për veten, siç thuhet edhe "pasha ty"
- I shmriyak ¹²⁾ me t'bijtë e Calit.
Prorre Mashi ¹³⁾ djemve t'Hotit
U kallzonte punët e motit,
Punët e motit, punë trimnie,
Si shqiptari mbas lirie
E mbas besës e s'bardhës fe
Bante vdekjen si me le;
E u përmendte Orë e Zana,
Edhe u thonte shumë punë t'mëdhana,
Për lugat kur zihet hana, ¹⁴⁾
E për luftë që me drangona,
Ban kuçedra n'vise tona;
Edhe i njihnte ai ma s'mirit
Sa drangoj janë rodit t'nierit ¹⁵⁾
Mbi Ranë t'Hedhun e n'Urë t'Vezirit. ¹⁶⁾
Prandaj e dojshin gjithë baria
E dëgjojshin fjalët e tia
Si kah pushka, ashtu ka' urtia.
Por çka, Zot, ka Mashi sot
Që na asht vra e nuk ban za?
A thue i ra bisha ndër berre,
Ja se tokët i mbetën djerre,
Ja i punoi t'ngratit rreziku
Pa bukë n'shpi m'e gjetë miku? ¹⁷⁾
Ujku n'berre s'i ka ra,
Pse kurr Marashi s'u asht nda,
Nuk kish mbetë ky pa e pa;
M'e pasë pa edhe e kish vra.
As s'i mbet këtij n'derë borxhlija;
Me 'iqind dhen që ka te shpia
S'len borxhli me i vojhtë t'birit,
Edhe miqtë ia pret ma s'mirit;
Si edhe qetë që i ka si bujë ¹⁸⁾
S'ia lanë djerr tokën kurkuej.
Por as vetë çka ka s'e di,
Veç u thotë shmriyakve t'ri:
"Pa dëgjoni, o djemtë e mi,
Diku 'i punë sot m'ka qëllue,
As nuk kam si rri pa shkue;
Një herë pse me pasë për t'shpëtue
Zogu dore, pasha mue! ¹⁹⁾

- 20) ka perëndua – lavdia e dikurshme
 21) ju qofsha true – ju qofsha falë, ju kushtofsha juve
 22) Për Njatelj që vran e kthill – për Zotin që është një dhe që bën të vrenjitet e të kthiellet

- 23) ...kinie... – mbani mend disa këshilla
 24) Zemrës s'frytë... – me i lanë shteg zemërimit të dikujt
 25) Fjalët për pajë... – fjalët për hatër mos me i mbajtë, mos me i ruejtë
 26) n'va t'pa va – vend pa vend, ku nuk kalohet lumi
 27) rrasës së lëmueme – rasës së lëmuar, të rëshqitshme, të thëna në mënyrë figurative
 por edhe drejtpërdrejt: ku njeriu gabon

- 28) mos me çartë ndore – mos me ia prishë ndoren atij që kërkon besë; ndorja: kur dikush që është në rrezik kërkon mbrojtje

Vonë e vonë ke për ta zanë,
 Fjalë i moçmi si e ka lanë.
 Se sa rri as vetë s'e di,
 Se një javë, ase një muej,
 Zoti e di, nuk mund ta quej.
 Por n'qe thanë prej Perëndie,
 Mos me shkelë unë ma n'këto hije,
 Mos me u zanë ma punë trimnie
 S'bardhës kohë që ka perëndue, ²⁰⁾
 Ah ju, djem, ju qofsha true ²¹⁾
 Për Njatelj që vranë e kthill! ²²⁾
 Me ma mbajtë ju sot një këshill,
 Amanet unë jam t'u lanë
 Me ruejtë gjanë, me kqyrë stanë,
 Armët e mbushme mos me i dhanë,
 Me shokë tuej kurr mos m'u zanë,
 Mos m'u zanë as mos m'u nga,
 Pse n'ditë t'ngushtë këta u gjinden vëlla
 Si me pushkë, ashtu me uha.
 T'huejin me fjalë mos ta poshtnoni;
 Bukën para, por t'ia shtroni
 N'Shqiptari si asht zakoni;
 Me i besue, mos i besoni!
 Edhe n'mend kinie një fjalë: ²³⁾
 Zemrës s'frytë ²⁴⁾ me i lanë dalë;
 Fjalët për pajë kurr mos me i ndalë ²⁵⁾
 Ujit turbullt mos me i ra,
 Mos me dalë n'va t'pa va; ²⁶⁾
 Me iu ruejtë rrasës së lëmueme, ²⁷⁾
 Me iu ruejtë shakës s'tërbueme,
 Me iu ruejtë, po grues së lëshueme;
 Vendin tuej m'e dashtë përore,
 Me ruejtë besë, mos me çartë ndore." ²⁸⁾

Marash Uci, pasi informohet në Shkodër për situatën, kthehet te bajraktari i Hotit. Çun Mula, të cilit i kërkon të mbledhë në kuvend krerët e bajrakut të Hotit. Ai, pasi ka vënë në lëvizje bajraktar Çun Mulën, rikthehet në Shkodër për të mbajtur lidhje me të rejat më të fundit:

Marash Uci (1810 -1914), në mes dy bashkëlufitarëve

*Çun Mula
nga Hoti*

Ai Çun Mula thotë një fjalë:
“I madhi Zot, ty t’qofshim falë.
Ndër dy punë njena do t’dalë:
A se i shkojmë mbretit n’ushtri,
A se luftë kem’ me Mal t’ Zi,
Si qoftë mbarë ashtu e bafte Zoti,
Orën çuet por e ka Hoti.
Po u çoj fjalë tash krenve t’vendit,
T’dalin sonte n’long t’kuvendit.
Aty punët kem’ me i peshue,
Mandej daltë si qoftë gjykue.”

KANGA XIII

TE KISHA E SHËN GJONIT

Në kuvdendin e tyre hotjanët vendosin të mbrojnë trojet e veta me armë në dorë. Më parë se trimat ta thonë këtë fjalë, poeti dialogon me Zanën e Veçeçikut:

- 1) po pingron – po lëshon zërin
- Perëndoi dielli, n'qjell duel hana,
N'Veçeçik po pingron Zana: ¹⁾
Ehu! Ju malet e Shqipnisë,
N't'cilat strukë shqipja e lirisë
N't'bardhat kohë, që kanë perëndue,
S'lente anmik, jo, me iu afrue!
E di shpat e di edhe përrue,
E di landë e di' edhe gur,
Shqiptarisë kryq e tërthuer,
Se sa gjak at'herë i anmikut
Vojti rrkajë prej t'bardhë çelikut, ²⁾
Që flakonte n'dorë t'shqiptarit,
Porsi rr'feja majes s'Sharit.
A kish mund kurr n'atë kohë t'lume,
(Me lot gjakut sot t'lotueme!)
Veç një troe t'tokës shqiptare ³⁾
M'e rmue ⁴⁾ dora grabitqare?
Ah! Jo kurr, t'ish çue mbarë bota...
Pse ndo'i Lekë ⁵⁾ a 'i Gjergj Kastrioti
Do t' kish dalë atë dorë rrëmbyese
M'e cungue ⁶⁾ me armë ngadhnjyese,
T'cilat n'shekull do t'përmenden
Hanë e yje sa qiejve t'enden.
Por kanë ndërrue sot moti e stina
Për dhe t'ngritë, ku rreh martina. ⁷⁾
Gjinde e mbajtun me lot t'shumit ⁸⁾
Që n'djersë njom bucat e umit, ⁹⁾
-Ja që n'kullmë rreshket kumbuese, ¹⁰⁾
Ja n'për det bie valës shkumuese,
Për me mbajtë një grue te shpia
S'cilës bukë i lypin fëmija,
Edhe i len, ndoshta me qa,
Përse e mjera bukë nuk ka;
- 2) Vojti rrkajë prej t'bardhë çelikut – ka rrjedhur rrëke prej shpatës së çeliktë
- 3) Veç një troe t'tokës shqiptare – veç një truall të tokës shqiptare
- 4) m'e rmue – me e rëmue, me e gërmue (rëmoj – bëj gërmime)
- 5) Lekë – është fjala për Aleksandrin e Madh, me origjinë shqiptare, nga nëna
- 6) m'e cungue – me e këputë, me e pre
- 7) Për dhe t'ngritë – për botën e mjerë ku zbrazet pushka (Martina)
- 8) t'shumit – të rraskapiturit
- 9) bucat e umit – plisat që çon umi (plori) i parmendës
- 10) n'kullmë rreshket kumbuese – kalitet në kudhrën e çelikut që kumbon

- Gjinde, s'cilës Zot i asht ari,
 T'zezën bukë, që i ngratë shqiptari
 Shtrejtë me gjak e pat fitue,
 Pa ndo'i dhimbë, qofshin mallkue!
 Sot m'e nda duen copa-copa:
 E përse? Pse don Evropa...
 Uh! Evropë, ti kurva e motit,
 Që i re mohit Besës e Zotit,
 Po, a ky asht sheji i qytetnisë:
 Me nda tokën e Shqipnisë
 Për me mbajtë këlyshët e Ruisë ?
 Po, ti a kështu sot na i përligje ¹¹⁾
 Ata burra, që n'këto brigje
 Për ty veten e banë flije
 Kur ti heshtshe prej ligshtie? ¹²⁾
 Ti, që ia kalle flakën diellit
 E i shestove rrrathët e qiellit,
 Ti, prej eshtnash t't'ngtratë shqiptarëve,
 Që banë vdekjen për dhe t't'parëve,
 Ban sot t'mbijnë fatosa t'rij, ¹³⁾
 T'cilët një truell të kësaj Shqipni
 Mos t'ia lanë shkjaout n'dorë me i ra
 Krejt në gjak një herë pa e la!
 Lum, oj Zana e Veleçikut,
 Që m'ia lëshon ti namët ¹⁴⁾ anmikut,
 Që m'i uron djemtë e Malcisë,
 Që m'ia qan hallin Shqipnisë;
 Kësaj Shqipni, e cila motit,
 N'za kah pushka e besa e Zotit,
 Pat qenë çmue prej fisesh t'tana
 Kah bie dielli e kah merr hana!
 Por, sado që poshtë ka ra
 Sot me sot e rri tue qa
 N'pluhun t'tokës, prej njerëzve sha,
 Prap, oj Zanë, shkëndia e burmisë
 Nuk asht shkimë n'male t'Shqipnisë,
 Që, mana, edhe n'këto kohë t'reja
 Ka 'i herë ndezet flakë si rreftja.
 S'kanë mbetë shkret, jo, armët besnike,
 Përse arbnorja, grue fisnike,
 Ban se ban fatosa t'ri, ¹⁵⁾
 T'cil't trimnisht për këtë Shqipni
- 11) na i përligje - na i shpërbleve
- 12) Kur ti heshtshe prej ligshtie - kur ti heshtje nga frika e nga dobësia
- 13) Ban sot t'bijnë fatosa t'rij - bëj (urdhëro) që të lindin, të dalin fatosa të rinj, trima
- 14) namët - nemat, mallkimet
- 15) Ban se ban fatosa t'ri - lind prapëseprapë trima të rinj

16) Brigja – toponim, nga fjala brinjë

E për Besë e t'bardhën Fe
E bajnë vdekjen si me le.
A po i sheh ti ata burra,
Që kah Brigja ¹⁶⁾ nëpër curra,
Tue ecë natën porsi bisha,
Janë t'u ngjitë drejt kah kisha ?
Ata janë, po, krenët e Hotit
Që m'u lidhë duen me besë t'Zotit
Për me i dalë zot Shqipnisë,
Për me i lanë nder Malcisë.

Flasin me radhë trimat e Hotit. Çun Mula e mbyll tubimin duke organizuar mbrojtjen dhe lajmëtarët për të gjithë bajrakun:

17) ndijenie 'i fjalë – dëgjoni një fjalë
18) n'Urë t'Rrzhanicës – urë midis Tuzit e Padgoricës

At'herë Çuni rishtas zuni:
“Por tash, burra, ndijenie 'i fjalë: ¹⁷⁾
N'Urë t'Rrzhanicës ¹⁸⁾ do qitë ndo'i djalë,
Me i zanë shtegun Karadakut,
Der sa t' jepet za bajrakut.

19) njëzet martina – njëzet trima të armatosur me pushkë martina

Unë po i zgjedh njëzet martina, ¹⁹⁾
Me ua ndie krismën larg Cetina,
E n'Rrzhanicë kam me i ngujue,
Pushkën knjazit m'ia fillue,
Për n'qe 'i mend se i ka ra n'krye
Kufijtë tonë me i shkapërcye.

20) n'Traboinë – vend ku banonte fisi i Dedë Gjon Lulit (bajraku i Hotit)

N'Traboinë ²⁰⁾ Gjetja le t'dalë
Dedë Gjo'Lulit me i çue fjalë,
Që ta çojë ai n'kambë t'tanë fisin
Porsa pushk't n'Rrzhanicë t'ia nisin.
Ju t'tjerët krenë, edhe seicili,
Deri nesër pa ra dielli,
T'ia japë zanin fisit t'vet,
Që çka asht i Hot e shkon me mbret,
Prej shtatë vjetsh e n'shtatëdhjetë vjet,
T'gatojë armët e t'mprehë tagan'

21) ta qesë gjanë – të qesë, të çojë gjënë e gjallë, bagëtinë në Veleçik

N'Veleçik ta qesë gjanë; ²¹⁾
Pse me pasë n'Rrzhanicë me krisë,
Ka m'u dashtë n'Rrzhanicë me u nisë,
E aty u baftë si e ka thanë Zoti,
Orën çuet por e ka Hoti.

KANGA XIV

TE URA E RRZHANICËS

Ushtria malaziase, me reth 1000 trupa, mësyn Hotin. Te ura e Rrzhanicës bie në pritën e 20 hotjanëve. Hasan Riza Pasha, komandanti i garnizonit të Shkodrës, kujton se ndërroi moti:

Vjen ushtria e Malit t'Zi
Porsi reja e zezë me shi
Për me shkrepë n'atë Malci.
Kah Rrzhanica na i ka pri
Mark Milani, kapidani,
T'cilit n'kraja i vojti zani,
Si kah pupla e kah tagani. ¹⁾
Por nuk di, se ç'ka me ba
N'Urë t'Rrzhanicës kur ka me ra?
Ura ngusht e Marku n'kalë,
Fort po drue se s'mund do t'dalë.

Deh, o Zot, që nalt prej qiellit
Punët e njerëzve i njeh mir'fillit;
Që e ndërtove, kur krijove,
Qiellin t'naltë e tokën t'gjanë
T'bijtë e robit ²⁾ sa me i zanë,
Pa nevojë me ndeshë n'shoshojnë,
Kur për s'teprit t'mos lakmojnë;
S'di Shqipnia se çka bani,
Që e ka mësy sot Mark Milani,
E me topa e me novica
Po rreh dromin ³⁾ kah Rrzhanica?...
Ti, që t'ligshtit ia ngjet doren,
Për mjedis që këputë mizoren
Shpatë ngadhnyese n'grusht t'tradhtarit,
Ngjitja dorën ⁴⁾ sot shqiptarit;
Edhe annikun shtroja para,
Që përbluen, ⁵⁾ kështu, punë t'pambara.

1) Si kah pupla e kah tagani – Mark Milani ishte shquar edhe për shkrime, edhe si luftëtar

2) t'bijtë e robit – të bijtë e njeriut, njerëzit mbarë

3) po rreh dromin – po rreth dhromin, vromin; po nisët rrugës së madhe

4) ngjitja dorën – ndihmoje

5) Që përbluen kështu punë t'pambara – që mendon si t'ia bëjë keq tjetrit

Pasi vritet borizani i Mark Milanit, luftohet trup me trup. Poeti përshkruan me emra trimat e të dy palëve. Fati i betejës ndryshon

kur mbërrijnë malësorë të tjerë nga Hoti e Gruda:

- U dynd Gruda, s'cilës zani
 Larg i vojt për kah tagani;
 U dynd Hoti, t'cilit Zoti
 I ndihmon për nga agzoti;
 E si rreshmja, ⁶⁾ s'naltit lëshue,
 Bien teposhtë tue shungullue,
 Krepa e gur' tue rrokullue,
 Tue rrëzue landë e tue rrëzue shpia
 Kahdo t'i kalojë duhia;
 Ashtu n'Cem djemnia ra,
 Ra djemnia n'luftë tue nga.
 Djemtë e Grudës, ahi, porsi Zana!
 Djemtë e Hotit, si lum nana,
 Si lum nana që po i ka!
 Kush mbi urë e kush n'për va, ⁷⁾
 Njeni zhyt e tjetri n'not,
 T'gjith' n'atë anë, o i Madhi Zot!
 Po, dy përroje prej dy kulmesh – dy
 përroje nga dy maje malesh ⁸⁾
 Ndryshe nuk përpiqen shkulmesh, ⁹⁾
 Kur t'kenë hasë n'grykë t'ndo'i malit,
 Për me u lëshue mandej gjatë zallit,
 Nëpër ara e fusha t'gjana,
 Turr dy ushtritë, ahi, me tagana
 Si u përpoqën kah Rrzhanica.
 Heshti huta edhe novica,
 U përzien kësula e kapica,
 Flakuruen kaptina e koka,
 Shkumoi gjaku, bublloi toka.
 Ah! Moj Stoke, e zeza loke!
 Del një herë n'atë vetull malit,
 Për në paç n'ushtri farë djalit,
 Del, o e shkretë, një herë me pa,
 Pse po drue që ngusht t'ka ra,
 Ke, trullue prej gospodarit, ¹⁰⁾
 U ndesh sot me rod t'shqiptarit.
 Kqyri shkjetë që kanë mbetë shyt; ¹¹⁾
 A mos t'jetë ai djali yt?
 Ai Jovani? Ja Stojani?

6) si rreshmja – si orteku

7) Kush i urë e kush n'për va – dikush
 mbi urë e dikush në vende ku kalohej
 lumi (Cemi)

8) Po, dy përroje prej dy kulmesh – dy
 përroje nga dy maje malesh

9) shkulme – valë, tallaze

10) trullue prej gospodarit – marrë
 mendësh prej Knjëzit

11) kanë mbetë shyt – kanë mbatur pa
 koka, të gjymtuar

- 12) Njehi vetë, mori kërcunë – numëroji
vetë, moj e mjerë, moj e shkretë
- 13) rradake - koka
- 14) S'ua topitë tehun taganit – nuk ua
lodhë, nuk ua thyen tehun e taganit
- 15) kurr një aster – asnjë pare, (aspër - i
bardhë; monedhë e argjenditë me vlerë të vogël
që përdorej në kohë të lashta
- 16) një mjekërrbardhë – një plak i urtë
- 17) ofshe – medet, mjerë
- 18) për gjithë va – në të gjitha shtigjet ku
mund të kalohej
- 19) t'qofsha true – të qofsha falë
- Ai Nikiqi? Ja Radiqi?...
Njehi vetë, mori kërcunë. ¹²⁾
Veç se e ke, besa, do punë,
Pse pesëdhjetë kanë mbetë pa hundë,
Aq kanë mbetë pa rradake... ¹³⁾
Mjera nana karadake!
Por, ç'asht Cemi tue gjëmue?
Por ç'asht mali tue ushtue?
Por, ç'asht fusha tue kërcye ?
Mark Milani, thonë, u thye!
Mark Milan, bre djali i djalit,
S'i ke njohtë ti lekët e malit.
Pse kur rubla n'fushë t'mejdanit
S'ua topit tehun taganit, ¹⁴⁾
Atje kurr një aster ¹⁵⁾ s'bani
As Nikolla, as Mark Milani...
Por, n'daç gjallë n'Cetinë me shkue,
Duen prehë kambët e me shpejtue,
Pse pat thanë një mjekërrbardhë: ¹⁶⁾
"Kambët e lehta e faqja e bardhë".
Iku Marku, iku ushtria,
Urra! N'shpinë iu lëshue Malcia,
Mjerë i mbrami, lum i pari,
Pse kë zu për vrap shqiptari,
Kurr n'Mal t'Zi ma s'kthei qyqari.
Bre, nuk di se ç'qe tu' u ba
T'qenke ditë, ofshe, ¹⁷⁾ edhe ma;
Por ra nata e lufta u nda.
Iku shkjav sa mund' me nga
E n'Rrzhanicë Malcia ra,
Zuni pritrat për gjithë va; ¹⁸⁾
Pse, thonë, shkjav se besë nuk ka.
Ehi! Moj Zanë, ty t'qofsha true, ¹⁹⁾
A thue 'i mend, a m'duket mue,
Se ata ushtarët e Gjergj Kastriotit
Ndryshe n'luftë nuk bijshin motit,
Veç si bien shqiptarët e sotit,
Kur t'jenë lidhë me Besë të Zotit ?

KANGA XV

KASNECI

Më parë se të lajmërohet Knjaz Nikolla për betejën e humbur te Ura e Rrzhanicës, mbi kokë i sillet një shpend i zi:

N'atë Cetinë, mb'një kulm t'pullazit,
N'kulm t'pullazit t'sarajit t'knjazit
Po ban sorra "ka" e "ka".

Veç këto sorrat, more vëlla,

1) ndjellshin ogur t'zi – paralajmëronin

fatkeqësi
2) në mos – së paku

Thonë po ndjellshin ogur t'zi; ¹⁾

Kështu, në mos ²⁾ e thonë n'Shqipni,

3) nisi me vikatë – nisi të bërtasë (të
krrokasë)

Veç me gjasë se edhe n'Mal t'Zi; ¹⁾

Pse sa nisi me vikatë, ³⁾

4) Po del knjazi me hukatë – po del
Knjazi të hukasë: të bëjë "hu-hu" për
yshtur e përzënë e shpendët (sorrat)

Po del knjazi me hukatë, ⁴⁾

Me hukatë nëpër balkue,

Tue britë t'madhe "hue", "hue", "hue".

5) Dobërsku – mal e fshat në lindje të
Cetinës

Kur, qe, i jepet me shikue

Kah Dobërsku, ⁵⁾ mal i bardhë,

Edhe sheh një djalë tue ardhë

6) potera – rrënuja e zhurmshme e luftës

Kah Cetina vrap si era,

Thue po e ndjek mbrapa potera. ⁶⁾

7) ushtuer – rojtarë vreshtash e fushe

A thue asht hajin, a por ushtuer, ⁷⁾

Që i bie rrugës kryq e tërthuer,

Po ban knjazi at'herë me veti,

Por me pyetë kurrkend nuk pyeti...

8) sa grima – pakëz, një çast

Atë za sorre e dronte i shkreti.

Nuk ia zgjati, por sa grima, ⁸⁾

E ai kambësori, si vetima

Fillikat n'Cetinë ia mbrini,

N'saraj t'knjazit edhe hyni;

9) sogja – roja

E la sogja ⁹⁾ me kalue,

10) gërxfeli – trim i çartur, trim i rreptë

Mark Milani e kishte çue.

"Mirë se vjen, or gërxfeli", - ¹⁰⁾

I thotë knjazi i Malit t'Zi, -

A kem' fjalë prej Mark Milanit ?

11) tue ofsha – duke bërë "ofshe", duke
dënesur

Si i kem' punët n'atë fushë t'mejdanit ?"

Tue ofsha, ¹¹⁾ ia kthen lajmëtari: //

"Ashtu punët, lum gospodari,

Ashtu punët t'i pastë anmiku,

- 12) u ka mbetë mejdani – u takon fitorja ◀
 13) na i banë për dhë – na i vranë ◀
 14) Për t'shituem pse pyet nuk ke – për të plagosur nuk ke pse pyet, se janë aq shumë ◀
 15) fushës s'Qemoskut – fushë ndërmjet Podgoricës e Liqenit të Shkodrës ◀
 16) ma s'u pa – u errësua, nuk shikohej më vonë ◀

Përse ushtria një herë t'iku;
 T'iku ushtria e Mark Milani;
 Shqiptarëve u ka mbetë mejdani. ¹²⁾
 Disa krena na i kanë pre,
 Disa t'vramë na i banë për dhe, ¹³⁾
 Për t'shituem pse pyet nuk ke; ¹⁴⁾
 Fushës s'Qemoskut ¹⁵⁾ na vunë para
 Tue na ndjekë n'për djerre e ara,
 Gjurmë për gjurmë për vrap tue nga,
 Der sa u err e ma s'u pa, ¹⁶⁾
 At'herë lufta, por u nda.

Kasneci lajmëron se, jo vetëm Malësia, por e gjithë Shqipëria është ngritur të luftojë përkrah hotjanëve: Tuzi, Dukagjini, Shala, Mirdita, Shkodra:

- 17) Turq beglerë e t'kshtenë reshperë – myslimanë beglerë dhe të krishterë tregtarë të mëdhenj ◀
 18) Me çakçirë e me fistana – veshje të kohës për burra ◀
 19) Me dumbare e alltipatllare – lloj revolesh, armë brezi të kohës ◀
 20) Ai, diku veç ka qitë ceken – ai, mbase, e ka ndarë mendjen ◀
 21) oxhakzade – derë bujare, shtëpi fisnike, familje e dëgjuar brez pas brezi ◀

Por, zotni, se çka me qenë!
 Ka rra Shkodra turk e i kshtenë;
 Turq beglerë e t'kshtenë reshperë, ¹⁷⁾
 Veshë e mbathë si kapitana
 Me çakçirë e me fistana; ¹⁸⁾
 Me tagana e me shejshana,
 Me martina, me calina,
 Me dumbare e alltipatllare, ¹⁹⁾
 E me pare e besë shqiptare,
 Unë këta, drejt me të kallzue,
 Gospodare, unë këta i drue...
 Përse kur një djalë zotni
 T'lajë tokë, e grue, e fëmi,
 Ai, diku veç ka qitë ceken ²⁰⁾ /
 Mos me kthye, por me ba vdekjen.
 Jo se edhe më dashtë me kthye,
 Një luan këta kanë për krye,
 Që u bie pushkë, po, n'lule t'ballit:
 Hodo Begu, sokol malit,
 Oxhakzade ²¹⁾ djalë mbas djalit.
 Porse prap ka edhe ma tepër,
 Ka ra n'Tuz Malcia e Epër;
 Ka ra n'Tuz nga një për shpi,
 Shkreli n'za për bujari,
 Vukli e Nikçi për urti,

22) Shkrelli, Vukli, Nikçi e kelmend't –
fisët kryesore në Malësinë e Madhe;
kelmend't – kelmendasit, malësorët e
Kelmendit

N'za kelmend't ²²⁾ për begati;
U ka pri, krejt, n'ari ngri,
Vetë Çun Mula, bajraktari,
Që ma i mirë s'bahet shqiptari.
Këtyne fjalë edhe u ka çue
Ai Toptani, trim drangue,
Se do t'vijë me Mat e Krujë
Për Shqipni këta me luftue.
E t'janë çue toskë e dibranë

23) E janë ngrëhë Lumë e pejanë – e janë
ngritur luftëtarë popullorë nga Luma
(Kukës) e Peja

E janë ngrëhë Lumë e pejanë, ²³⁾
Gash, Krasniqe e gucijanë,
Me Gjakovë e me Tetovë,
Me ra n'Tuz, me ra n'ushtri,
Me dhanë jetën për Shqipni,
Për Shqipni edhe për mbret.

24) Kanë rrahë benë t'gjithë n'fe të vet –
janë betuar të gjithë sipas besimit të tyre

Kanë rrahë benë t'gjithë n'fe të vet: ²⁴⁾
T'kshtenët Ungjillin, turq't Qitapin
Se për t'gjallë Malcinë s'e japin.
Mark Milani prandaj tutet

25) Me shkrehë luftën tash një herë –
me e pushue tash për tash luftën

Me ra n'luftë, edhe po t'lutet,
Për në daç me u nda me nderë,
Me shkrehë luftën tash një herë; ²⁵⁾
Për Malci nuk asht ma shpresa.

26) Pa e shkye 'i send ne s'kem' me e
lanë – nuk do të ndahemi pa shqyer,
grabitur diçka (diçsa toka)

Do t'përtërijm' tjera ngatrresa
Për me ra n'ndo'i tjetër anë;
Pa e shkye 'i send ne s'kem' me e lanë, ²⁶⁾
Përse e kem' Moskovin nanë...”

*Knjaz Nikolla pi e dehet prej zemërimit,
ndërkohë urdhëron Mark Milanin të tërhiqet:*

27) tue i lner – duke i shprishur, duke i
dërmishur

Bani knjazit tungjatjeta,
Edhe u nis ai kah përpjeta,
Tue i ra rrugës kryq e tërthuer,
Thembra e gishta tue i lner, ²⁷⁾
Nëpër landë e nëpër gur,
Tue ecë ditë e tue ecë natë.
Por çka t'bahë? Asht rruga e gjatë,
E m'u ndalë s'po donte as vetë,
Asht diçka që e shtynë përpjetë...
Kur kanë këndue gjelat e parë
Fushës s'Qemoskut bie për arë;

- 28) Kur kanë këndue gjelat e dytë – kohë, afërsisht, tri orë pas mesnate
- 29) e ka rendue – e ka lexue rend për rend
- 30) Ulë krye, lavjerrë mustak – kryeulur dhe musteqet varur, në shenjë mërziqeje dhe dëshpërimi

Kur kanë këndue gjelat e dytë, ²⁸⁾
 Mark Milani ia sheh sytë,
 Edhe letrën ka dorëzue.
 Marku letrën ka rendue, ²⁹⁾
 E at'herë drita tue ague,
 Ulë krye, lavjerrë mustak, ³⁰⁾
 Ktheu me ushtri në Karadak.

KANGA XVI

KUÇEDRA

Shqiptarët kanë simbolin e vet të së keqes, kuçedrën. Ata, që mund të luftojnë kundër saj, janë dragojtë, të lindurit me një fuqi të mbinatyrshme. Dragojtë aktivizohen netëve me mot të keq, sepse atëherë shfaqen kuçedrat:

Lum e lum për t'Madhin Zot!

1) Ç'ka shkrehë sonte gjithë ky mot –
ç'ka shpërthyer e gjithë kjo stuhi

Ç'ka shkrehë sonte gjithë ky mot, ¹⁾

Gjithë ky mot e kjo vetimë,
Gjithë kjo gjamë e bubullimë,
Thue po shemben qiell e dhe.

2) ka lëshue she – janë ngritur valët e
ujërave

Ka lëshue prrue, po, e ka lëshue she; ²⁾
Rreh shtrëngata, shungllon era;

Ushtojnë malet me t'hy mnera;
Kaq një mot ka shkrehë n'Malci,
Çka do t'jetë, vallë, nuk e di.

3) Bishtin gjatë me i mbrrijtë në zall –
kaq i gjatë bishti, sa arrin nga Biga e
Shalës deri në zall të lumit

N'atë Bigë t'Shalës ka dalë kuçedra,
Me shtatë krena e gjashtë palë kthetra,
E për krye nga një sy në ballë,
Bishtin gjatë, me i mbrrijtë në zall, ³⁾

Që t'u hjedhë e t'u përdredhë,
Tue hingëllue, tue turfullue,

Zjarr e surfull tue flakrue,
Krepa e gurë tue rrokullue,

Dukagjinin don me shue,
Për një dhunë që i baka Shala,

Kur drangoni Vocërr Bala,
Fëmijë tue qenë, n'një shpellë të malit

N'gjumë e ndeshka e një sy prej ballit
Nxjerrë ia paska me një hu,

Kah ia ngulka deri n'tru.

Asht ndezë flakë t'tanë Biga e Shalës

4) N'zhuri t'lumit, n'maje t'halës – nga zalli i
lumit deri në majat ku rriten halat, pishat

N'zhuri t'lumit, n'maje t'halës. ⁴⁾

5) Mnerue gjindja prej kësi nami – frikësuar
njerëzit nga kjo pamje e tmerrshme

Mnerue gjindja prej kësi nami, ⁵⁾

Kah si kshteja pëlset shkambi,
Janë ngujue ndër shpia e stane;

6) Ikë shkërbetë kanë nëpër plane – kanë
ikur bishat e egra nëpër lugina

Ikë shkërbetë kanë nëpër plane, ⁶⁾

7) luron – ulëron
 8) N'atë Gur t'Lekës e n'kep t'Parunit – nga shkëmbi i Papsumajve të Shoshit deri në Rrjoll

E n'për pisha luron ⁷⁾ bisha
 N'atë Gur t'Lekës e n'kep t'Parunit, ⁸⁾
 Me iu dhimbtë gurit e drunit.

Kur drangojtë e Shqiptarisë,
 Si të fushës, si të malsisë,
 Ata pa e kanë vetimën,
 Edhe ndie kanë bubullimën,
 Që po ushtonte Dukagjinit
 Mbi Qafë t'Diellit e n'valë të Drinit,
 Mirë me veti janë kujtue,
 Se kuçedra atje asht diktue,
 Ndonjë mal për me rrënue;
 Edhe at'herë kudo kanë qenë,
 N'mal a n'fushë, a turk a i kshtenë,
 Ata çue janë për ajri,
 Me flamurë kuq e zi,

9) lata – sopatë e vogël, sakicë
 10) fuzhnje – lloj cfurku me dy maje hekuri që përdoret për peshkim
 11) veriga – vargonj

E me lata ⁹⁾ e me sopata
 E me fuzhnje ¹⁰⁾ e dana t'gjata,
 Me veriga ¹¹⁾ e rrfanë çelikut,
 Hekura barkësh të Venedikut;
 E n'për re e n'për thëllim
 Mbi Bigë t'Shalës kanë rra fluturim,
 Ku kuçedra kishte dalë,
 Nam të zi tue ba mbi Shalë,
 Me u bindë dheu ¹²⁾ n'të der ma s'voni.

12) me u bindë dheu – me u çuditë, me u hutue gjithë bota

Çdo krahinë ka dragojtë e vet. Ata janë luftëtarët më trimë, të cilët autori i ka njohur edhe në betejën e Rrzhanicës. Kundër kuçedrës ata veprojnë të bashkuar dhe e mbyllin atë në një shpellë. Ora e Shalës i ka vrojtuar me entuziazëm së largu:

13) janë davaritë – janë shpërndarë

E at'herë retë janë davaritë, ¹³⁾
 Ka nisë hana n'qiell me shndritë.
 Ora e Shalës, eh shtojzovallet!

14) vetull mali – kreshtë mali
 15) Nicaaj – fshat në Shalë të Dukagjinit

Dalë e ndejë n'një vetull mali, ¹⁴⁾
 Atje nalt diku mbi Nicaaj, ¹⁵⁾
 Ajo luftën pa e paska,
 Që drangojt' banë me kuçedrën,
 N'atë kapë t'Bigës, mbi ata thepa:
 Edhe e Mira fort asht gëzue,

- 16) ia kanë shporue – ia kanë bërë me
vrima
- 17) tue u përrallë – duke bërë shaka
- 18) Ndihet vigma n'Qafë t'Morinës –
dëgjohet ulërime e saj deri në Qafë të
Morinës (Kukës)
- 19) ia behin – shkojnë me të shpejtë
- 20) Bigë të Gimaj – Bigë të Shalës (Dukagjin)
- 21) e kanë mutue – e kanë mbyllur
brenda
- Kur ka pa e ka kundrue,
Se drangojt' e Shqiptarisë
Keq shëmtue e kanë kuçedrën;
Se tri krena i kanë gjymtue;
Se 'i gërmaz ia kanë shporue; ¹⁶⁾
Shtatit krejt se e kanë shkallmue
E se n'shpellë e kanë ngujue,
Tue i zanë grykën me 'i buzë malit,
Mos me mundë ma për së gjallit;
Me damtue Dukagjinin.
E kur pa ka ajo me sy,
Se janë ulë burrat e dheut,
Për t'pushue e bisedue,
Tue u përrallë ¹⁷⁾ njeni me tjetrin,
Për çka pësue kishin n'atë natë,
Tri herë rresht zen e piskatë;
Ndihet vigma n'Qafë t'Morinës; ¹⁸⁾
Kanë ndie Orët e Dukagjinit,
Nëpër shpella, ku ishin strukë
Prej gazezit t'asaj natë;
Edhe çohen për ajri,
Xhixha-xhixha tue xhixhllue
E ia behin ¹⁹⁾ te Ora e Shalës,
Motra e madhe e Dukagjinit.
Ka marrë Ora edhe u ka thanë:
“A thue e dini, a por s'e dini,
Se drangojtë e Shqiptarisë:
Ata i paçim, Zot, me jetë,
E kanë thye sonte kuçedrën
Tue luftue n'atë Bigë të Gimaj, ²⁰⁾
Edhe n'shpellë e kanë mutue ²¹⁾
Me një shpat, shkepë prej malit,
Mos me mund' me shpëtue për s'gjallit.
Veç se çka? Ofshe, unë e mjera !
Ata darkë sonte s'kanë ngranë;
Para darkësh pse aty kanë rranë,
E as s'i kanë nuset e veta,
Që aty bukën m'ua gatue,
Edhe tryezën me ua shtrure,
N'kambë me u ndejë gati me ujë.
Ani pra, mori, ju motra,
Shpejt m'ua ndreqë darkën drangojve,

22) me mjelë sutat – për të mjelë drenushat

Shpejt me korrë grunin ndër ara,
 Mirë m'e shi e mirë m'e blue,
 Mirë m'e ngjeshë, mirë m'e gatue;
 Me dalë n'bjeshkë me mjelë sutat, ²²⁾
 Me gjetë mjaltën nëpër zgavrra,
 E me zanë dy drej të majmë,
 Me ua pjekë fërlik në hell."

23) mjelcë – enë e drunjta ku milen dhentë

Kështu ka folë kjo Ora e Shalës;
 Edhe Orët e Dukagjinit
 Janë ba xhixha e zhdukë n'vetimë.
 Veç sa 'i herë vjen vallja rrotull,
 Aty prap ato kanë kthye:
 Njena, bukën përmbi krye;
 Tjetra, mjelcën ²³⁾ për nën dorë,
 Mjelca ba me lëvore blini;
 Dikush bie fashoje mjaltet;

24) Bajnë mbi krahë dy drej të majmë – mbartin mbi krahë dy drerë të shëndoshë

Tjetra n'hej, vendue tërthuer,
 Bajnë mbi krahë dy drej të majmë ²⁴⁾

*Kënga mbyllet me një valle të kënduar të
 Orëve të Malit.*

KANGAXVII

NË QAFË-HARDHI

*Dragojtë e Orët e Malit shpërndahen fluturim
sapo nis të zbardhë drita. Dy dragoj rugovas
do të shkojnë në Qafë-hardhi ku ndeshen me
treqind malazias:*

Jo, po, drita mbasi agoi,
N'Bigë të Shalës Orë e drangoj
Ata çue na janë për ajri,
Janë shpërnda edhe derdhë flauri,
Kush si xhixha, tue xhixhllue,
Kush si shkëndia tue vezllue,
E aty behë ia kanë një filli,
Ku me ndjehë donte seicili: ¹⁾
Orët ndër hije e ndër vërrije,
E ndër gurra e nëpër curra,
E drangojt' ndër shpia t'veta,
Kush n'teposhtë, kush kah për pjeta.
Veç Rustemi e Xhem Sadria,
Ata ndjehë nuk kanë ke shpia,
Ia kanë behë ke Qafë-Hardhia.
Rrustem Uka i Ukë Kabashit,
Diku atje n'atë anë t'Budashit ²⁾
Për të vëllanë ai kish pasë zanë
Një bijë mali, ardhë si Zanë, ³⁾
Si ajo Zana e Haramisë,
Që ndjell mirë mbi fat t'Shqipnisë;
E me Xhemin ba kish fjalë
Shi n'atë ditë n'Budash me dalë,
T'a'n e çikës ai për me e pa, ⁴⁾
Ditë e orok me të me nda, ⁵⁾
Se kur çika me u martue,
Sa copë petka çikës me i çue, ⁶⁾
Krushq e dasëm me ç'kanue; ⁷⁾
Prandej, kur Orët e drangojt'
Ata nda janë prej shshojt,
Rrustja e Xhemi, si dy shkëndi,
Fill kanë sosë ⁸⁾ n'Qafë-Hardhi,
Kah bie rruga e Malit t'Zi,

1) Ku me ndjehë donte seicili – ku secili
dëshironte të gëdhihej

2) Budash – Budaçë, lagje në Vermosh

3) ardhë si Zanë – rritur si Zanë

4) T'a'n e çikës... – të jatin e vajzës (nuses)

5) Ditë e orok me të me nda – për të cakëtuar
ditën dhe kohën e saktë të martesës

6) petka çikës me i çue – riti i dërgimit të
rrobave dhe dhuratave për nusen

7) Krushq e dasëm me ç'kanue – rregulli
që përcakëtonte numrin e krushqve,
orarin etj.

8) fill kanë sosë – kanë arritur menjëherë

- Për me dalë n'Plavë e n'Guci,
Që po kish knjazi lakmi...
Aty trimat vend kanë zanë
- 9) breshtë – pyll me bredha ◀ Sipër rrugës, n'një breshtë ⁹⁾ të gjanë,
Ndër do curra, si petrita,
Për me pritë që t'zbardhte drita;
Përse as mikut jashta kohet
Nuk asht mirë që n'shpi t'i shkohet,
- 10) prita a se moti – pusia ose moti i keq ◀ Po s' t'ngushtoi prita a se moti, ¹⁰⁾
A se thanë mos ta ketë Zoti,
N'shpi pa bukë miku me t'gjetë,
Që ma hall s'kish gjë n'këtë jetë.
E si aty, 'i herë kanë zatetë,
Kanë mbështjell' nga një duhan,
- 11) gur e unuer – gurgac e çelik: mjete për të ndezur duhanin ◀ Gur e unuer ¹¹⁾ me veti kanë;
E t'kanë nisë të bisedojnë,
Se si mikut n'shpi t'i shkujnë,
Se si mikun ta ngushtojnë,
Për me dhanë çikën n'atë vjeshtë,
- 12) si t'jenë majë – pasi të jenë shëndoshur (dhjamosur) ◀ Si t'jenë majë ¹²⁾ skjeptë edhe deshtë,
E t'jetë pjekë rrushi në vneshtë.
- Janë dy përballë treqindëve:*
- Mirë, po Xhemi edhe Rrustemi
Mirë poterën po ua presin
- 13) Ke vetimë ata po qesin – kur ata po gjuajnë si vetëtima ◀ Ke vetimë ata po qesin, ¹³⁾
E kah qesin ke po njesin. ¹⁴⁾
- 14) ke po njesin – kur po qëllojnë në shenj ◀ Huta e Rrustos n'terr po vritte,
Huta e Xhemit n'mish po ngjitte,
Sa herë djali që po qitte;
Pse drangoj t'dy tue qëllue,
- 15) i'n mësue – ishin mësuar ◀ Me kuçedra i'n mësue ¹⁵⁾ me u gjue.
Ata qit e këta qit,
Ata brit e këta brit,
Brit e lavd shoshoqit qit,
Tue vikatë, tue u hallakatë,
Tue sha nanë e tue sha tatë,
Lufta ashtu si e ka zanat.
- 16) lëkuqë janë kullat – janë skuqur kullat ◀ Ka ndejë flakë Qafa e Hardhisë,
Lëkuqë janë kullat ¹⁶⁾ e Gucisë.
Ikin derrat, marrin gurrat;

17) për nën de – nën vendet ku është
dejë bora (ka lëshuar bora)

Ikin sutat, marrin currat;
Çohen orrlat përmbi re;
Lëshohen korbat për nën de;¹⁷⁾
Po bajnë nanat shumë medet,
Ka' aty lufta po kërset,
Ka' aty hutat po shung'llojnë,
Rreptë novicat kah po ushtojnë,
Idhshëm t'vramët kah po gjëmojnë.
Tue rrahë plumbat pa ia nda,
Gjeth e gema tokës kanë ra,
Ka nisë bari për me u tha;
Kaq shumë vapë që aty po ka
Flaket t'verdhë t'barutit t'zi.
Ku do t'dalë puna s'e di' !
Dy s'e qesin me një ushtri,¹⁸⁾
Sado që drangoj të ri.

18) Dy s'e qesin me një ushtri – dy
luftëtarë nuk ia dalin me një ushtri

*Në ndihmë të dragonjve vijnë barinj të
shqiptarë. Trimërisht luftojnë edhe malaziasit,
të cilët ashtu si shqiptarët përshkruhen me
emra:*

Ka pa Zana e Haramisë
Ke u thye shkjaun' at' Qafë t'Hardhisë,
Edhe e Mira po lumnon,
Shkamb në shkamb po fluturon,
Ka marrë kangën e po këndon:
“Ty ta lumsha, moj Shqipni,
Që për besë e për trimni,
Mana, shoqe kund s'po ke,¹⁹⁾
Kahdo bie dielli mbi dhe.
Zbathë e zhveshë shqiptari i ngratë,
Brinë për tokë²⁰⁾ e bukën thatë,
Nuk m'ka zeje as s'm' ka zanat,
Ma shkon jetën në siklet,
Si ajo bisha në shkorret;²¹⁾
Po, por preke n'ertz të shpisë,
Po, por preke n'tokë t'Shqipnisë,
Preke n' fe, që atij i la i Pari,
E për t'pa ke se si zhari
N'zemër mënia ka m'iu kallë,
E si hasmit shpatë e gjallë,

19) mana shoqe kund s'po ke – për besë,
shoqe kund s'po ke

20) brinë për tokë – brinjën për tokë

21) shkorret – pyll i dendur me shkurra e
kaçuba

Për t'iu lëshue ka jurra n'shpinë,
 Si n'zogi t'pulës një gjeraqinë.
 Burrë i fortë, po, knjaz Nikolla,
 Burrë i fortë e me mend t'holla,
 Por me armë e me furi,
 Si n'Cetinë ba e ka pleqni,
 Për këtë besë, nuk hyn n'Shqipni
 Me iu ba dhambi sa derrat.”

Mos u ngut, moj shtojzovallet,
 Me marrë kangët e me pri vallet,
 Se n'Shqipni s'mbarojnë kurr hallet!
 Se edhe lufta s'ka mbarue,
 Me t'zi ²²⁾ ajo tash ka fillue,
 Sa që i mjeri fort po drue,
 Se shumë gjak sot ka me u ba;
 S' thehet shkja me kaq e gja,
 Duhet punë, po shkja me u thye!

22) me t'zi – me zor

*Kënga mbyllet me përgatitjet e të dy palëve
 për një ndeshje të rreptë.*

KANGAXVIII

TE URA E SUTJESKËS

*Mark Milani mësyn Gucinë nga një krah tjetër.
Te Ura e Sutjeskës përballet me forcat shqiptare
të komanduara nga Ali pashë Gucia. Përleshja
është e ashpër. Të dyja palët luftojnë egërsisht:*

A di ti si bleta idhnohet,
Si mbështillet, si egërsohet
E rreth zgavrrit n'shkamb si vrullet, ¹⁾
Kur të shohë se meçka i hulltet ²⁾
E se do' turin' e ndytë ³⁾
Ndër fashoj brenda me zhytë?
Malazezët, ashtu egërsue
Janë at'herë e krejt tërbue,
Kur kanë pa shqiptarët tue rra:
Ke drangue, ke katalla, ⁴⁾
Njen' ari, tjetrin lua',
Të gjithë trima n'nam e n'za;
Edhe lëshue pritat me 'i herë,
N'dorë taganat nxjerrë për mnerë,
Synin gjak e fytyrën vner, ⁵⁾
Dredhë kapticat n'njenin sy,
Ata vetë kanë marrë e mësy,
Me vikamë e me piskamë,
E t'janë lëshue burrat e dheut
Si ajo lava n'muej të Shëndreut. ⁶⁾

1) si vrullet – si merr vrull
2) meçka i hulltet – bushtra i afrohet

3) turin' – turirin, feçkën

4) ke drangue, ke katalla – dikë drangua,
dikë katalla

5) Synin gjak e fytyrën vner – me sy të
skuqur e fytyrën vrer, të zbehtë nga urrejtia

6) Si ajo lava n'muej të Shëndreut – si
një lavë (këtu: mori ujqish) në muajin
dhjetor

*Poeti përshkruan veprimet e luftëtarëve deri në
detaje. Ata presin kokat e njëri-tjetrit dhe i
ngulin në hunj për t'u kallur tmerrin
kundërshtarëve. Në përgjigje të një veprimi të
tillë paraqitet dyluftimi i Prel Tulit me Vasil
Shkjaun:*

Mirë janë lidhë me llana t'krahëve
Ç'po plandosen trimat krepave,
Ç'po dërmishen burrat cungjeve,
Janë trembë bollat e strukë gropave,
Fort bubllue ka ai rrahu i reptë,

7) Shoqishojn' veç si m'e marrë – si e si t'i
presin kokën shoqi-shoqit

8) mbas do shejesh – sipas disa shenjave

9) ndër kambën – stërkëmbcën
10) asht purë – është rrëzuar

11) kortele – thikë e madhe, shish

12) tue u shkarrafendë – duke u zhgërryer

13) kanari – kasapi

14) Për atë kaçirubë të flokëve – për atë çufkën e
flokëve në kokën e burrit, lënë prapa edhe
për ta kapur pasi t'i pritët koka

Edhe dushku ç'fërshëllon malit.
Shkumë e verdhë u shkon prej goje,
U shkon djersa rrkajë e rrkajë,
Kah orvaten, kah rropaten,
Kah për mnerë trimat dihasin
Shoqishojn' veç si m'e marrë. ⁷⁾
Por m'e marrë shoshojn' s'po munden,
Kishte hasë, po, sharra n'gozhdë.
Një telbiz Prela që kish qenë,
Ka marrë shkjaout edhe i ka thanë:
“Mana t'Zotit, mor' Vasil,
Mbas do shejesh ⁸⁾ që po shoh,
Drue fort mirë punën s'ma ke:
Se jem' kapë edhe përta,
Tue na u sjellë asht 'i korb i zi,
Edhe krokë ajrit pa nda:
Me ty e ka, them, shpendi i keq.”
I asht dhanë shkjaout qiellës me shikue,
Shpejt i rri ai Prela gati,
Shpejt ndër kambcën ⁹⁾ ia ka qitë.
Asht purë ¹⁰⁾ shkjaout sa 'i mullar dushku,
Asht plandosë rrahut tërthuer,
Fort asht trandë rrahu nën kambë.
Ç'ka kërcnue Prela me dhambë.
Sa shpejt nxjerrë e ka kortelën. ¹¹⁾
Sa mirë shkjaout ia ka rrasë n'bri:
Gurg'llon gjaku vij' e vij',
Ç'asht përpjekë at'hera shkjaout,
Fort përplasë ka kambë e duer,
Tue u shkarrafendë ¹²⁾ për tokë,
Si ai buelli, kur kanari ¹³⁾
T'ia ketë çue thikën der n'asht:
Me iu dhimbtë, besa, mor' burrë,
Minit n'mur e gjarpnit n'gurë.
Por dhimbë Prela s'po kish pasë
Për ata anmiqtë e Shqiptarisë;
Prandaj kryet ia pret n'kortelë,
Si me pre, po, një krye berrit,
E e len shyt shkjan' tërthuer djerrit.
At'herë kapë ka ai atë krye
Për atë kaçirubë të flokëve, ¹⁴⁾
Edhe krah aty i ka dhanë

- 15) lladik i kalbun- bostan i fryrë nga kalbëzimi
16) dirq – shumësi i fjalës *derk, derrkuc*
- 17) burmë – bujrum, mirë se ardhësh
- 18) qe këtë sherqi – ja këtë shalqi (për kokën e prerë)
19) dhanti – dhuratë
20) bi në Mal t'Zi – që ka mbirë në Mal të Zi (ka lindur)
21) Por këputë këtu në Shqipni – por që ka vdekur në Shqipëri
- 22) bucë – plis dheu i tharë
- 23) ç'janë krepaturë – ç'janë pezmatuar, zemëruar
- 24) par e' n'novicë – por edhe në novicë
- Tue ua hedhë shkjeve n'llogor:
Si ai bujku kujdestar,
Që bostan tue ngarkue n'arë,
Po i erdh n'dorë lladik i kalbun,¹⁵⁾
Ua flakron dirqve¹⁶⁾ edhe derrave,
Që tue rmue t'jenë n'djerr për bri;
Edhe nisë ka t'u lëvdohet:
A po ndjen, or' Mark Milani?
Falmeshëndet pasha i Gucisë,
Edhe thotë: “byrmë”¹⁷⁾ gjithkur t'duesh,
N'daç për cila, n'daç për drekë,
Si në Plavë, si në Guci;
Pse e gjen tryezën gjithmonë shtruar:
Plumb të randë, barot të zi.
Sa për tash, qe këtë sherqi...¹⁸⁾
Po ia çoj knjazit dhanti,¹⁹⁾
Pemë e mirë bi në Mal t' Zi,²⁰⁾
Por këputë këtu në Shqipni,²¹⁾
Le ta dajë me miqasi...”
Por sikur rrugës një shtegtar,
Që ta mësyjnë qen e zagarë,
N'gur a n'bucë²²⁾ qent' t'i ketë gjue,
Këta, një herë, porsi t'tërbue,
Turr mbas peshet kanë për t' lëshue,
E mandej ma me furi
N'shpinë shtegtarit me iu shtri;
Malazezët kështu rranë një fillit
Për mbas kresë s'atij Vasilit
Kur flakrue Prela ua ka;
E, si 'i herë ata kanë pa
Se Vasil ma nuk po ka,
Lum për ty, o Zot i Lum!
Ç'u ka vu aty buza shkruamb,
Se ç'janë hedhë, se ç'janë përhedhë,
Ç'janë tërbue, ç'janë krepaturë,²³⁾
Idhtë n'shqiqtarë edhe ç'kanë lëshue,
Shteg as shkrep për pa shikue:
Kush pa opangë, kush pa kapticë,
T'gjithë n'tagan, por e' n'novicë²⁴⁾
T'gjithë prej sysh shkëndia tue qitë,
Tue gërthitë, tue buluritë,

25) bjeshkës s'Sopatit – në vargun malor
Zumerka (Pindi) deri në Peristeri
26) uja e zalldani – uria dhe gjëndja e
ngushtë

27) U thyen krenat si t'i'n boska – u thyen
kokat si të ishin kripëse, kripanikë
28) Si t'k i'n qenë kakruq a goska – si të
kishin qenë arra ose guaska deti
29) Mbajtën rreget dhe rmoret – shkuan
nëpër toka të punuara një herë dhe të
prishura nga rrëmorja
30) iu rras – iu fut

Tue u derdhë podit e shpatit,
Si ata ujqit e bjeshkës s'Sopatit, ²⁵⁾
Kur t'i lodhë uja e zalldani. ²⁶⁾
T'ia dha topi edhe havani,
T'krisi gjylja edhe potera,
T'hypi tymi e t'hypi mnera,
U shuen gjindja nëpër prroska,
U thyen krenat si t'i'n boska: ²⁷⁾
Si t'ki'n qenë kakruq a goska. ²⁸⁾
Lëshuen shqiptarët at'herë llogoret
Mbajtën rreget edhe rmoret, ²⁹⁾
Edhe zunë n'atë rranzë të bjeshkës,
Ndërsa shkjaun iu rras ³⁰⁾ Sutjeskës,
E t'ia futi zjarrin vendit
Ç'merr prej Ure n'rrugë t'Kelmendit.

KANGA XIX

PATER GJONI

Zana e Miliskaut është e shqetësuar për konfliktin e hershëm të shqiptarëve me malaziasit:

- 1) Miliska – fshat midis Pukës e Tropojës
- 2) vardisë i asht – i është vardisur, i është ngjitur dhe po e ndjek
- 3) herë për ngjat – herë për së afërmi
- 4) rri e gjuen pasha – rri duke gjuajtur me gurë (thuhet për ariun)
- 5) Me peng shtruet, me dorë në be – pengu: gjëja a njeriu që lihet në dorë të palës kundërshtare për të siguruar plotësimin e konditave të marrëveshjes, e duke vënë edhe dorën mbi një betim
- 6) gurët ua lot – ua luan kufijtë
- 7) ua prapë – ua prapëson, kthen mbrapsht
- 8) E ua merr gjaksin me ndore – e ua merr gjaksorët, armiqtë, në mbrojtje
- 9) Fytyrën zymtë, synin tërthuer – fytyrën të vrerët, synin çakërryer
- 10) tue përblue – duke menduar vetëm keq për tjetrin
- Ç'po vrret Zana e Miliskaut: ¹⁾
 “Ah! Shue qoftë kjo fara e shkjaout,
 Që q'se ra n'Ballkan ma s'parit,
 Vardisë i asht ²⁾ fisit t'shqiptarit,
 E pa gjyq, pa ndo'i arsye
 N'tokë e n' gja për ditë me i gërrye,
 N' pushkë e n' top edhe tue mësy,
 Nuk e la me çue kurr krye,
 S'e la dritë me pa me sy.
 E as të keqen s' ia ka nda,
 Mbarë Shqipninë në gjak ka la!
 Jo, po, shkjaout asht ai lugat,
 Që herë s' largut, herë për ngjat; ³⁾
 Rri e gjuen pasha ⁴⁾ n'shqiptarë,
 Mos me i lanë me u sjellë kurr mbarë:
 Gjallë me i ba me hy nën dhe,
 Me peng shtruet, me dorë në be: ⁵⁾
 Venë shqiptarët gur e kufi
 Për me ditë se ku asht Shqipni,
 Ku Serbi, ku Mal i Zi;
 Çohet shkjaout e gurët ua lot, ⁶⁾
 Thue 'i mend ai n'Shqipni asht zot.
 Duen shqiptarët punën me kapë?
 Ngrihet shkjaout punën ua prapë, ⁷⁾
 E ua nxjerr tregun prej dore,
 E ua merr gjaksin me ndore; ⁸⁾
 E i pabesë edhe mizuer,
 Fytyrën zymtë, synin tërthuer, ⁹⁾
 Tjetër n' mend s'shkou tue përblue, ¹⁰⁾
 Veç shqiptarët ai si me i shue:
 Si atë Zoti e pastë marrue,
 N'tokë e n' gja e n' djalë e n' grue:
 Hangërt vetin, Zot, me dhambë!”

Në betejën e Sutjeskës duket edhe një prift, pater Gjoni. Ai ka qenë duke dhënë meshë, kur është dhënë kushtrimi:

- 11) tue namë – duke nëmur
- 12) arma e t'ligut – arma e të dobëtit, e frikacakut
- 13) me u ngërdheshë – me u kërveshë, me përdredhë buzët për të përqeshur dikë
- 14) Dokrrat tha tue përpushë n'hi – duke folur fjalë të kota e duke ndenjtur pranë vatrës, pa veprim
- 15) metelik – monedhë e vjetër turke prej metali e barabartë me 10 para
- 16) pa çartë – pa dëmtuar, pa prishur
- 17) gri jem' – jemi gri, jemi grindur, vrarë e copëtuar
- 18) Kin' shqiptarët ai me i përçapë – kinse, gjoja ai t'i përtypë shqiptarët
- 19) me i përpi – me i gëlltitë përnjëherë
- 20) janë tu' përta – janë duke u kapur, duke u zënë
- Ik moj Zanë, mos t'rrimë tue namë, ¹¹⁾
Pse kjo nama ish arma e t'ligut, ¹²⁾
E s'ia tremb synin anmikut,
Veç se e bante ajo me qeshë
N'mos me qeshë, po, me u ngërdheshë. ¹³⁾
S'e mund luftën, besa, nama
As s'e mund, jo, vaji e gjama,
Dokrrat tha tue përpushë n'hi; ¹⁴⁾
Por një zemër plot trimmi,
Por një pushkë me barot t'zi,
Por dëshiri për liri,
E një besë e fortë çelikut,
Mos me u thye kjo n' ballë t' rrezikut,
Mos me u ligë n'sy t' metelikut; ¹⁵⁾
Si e kanë pasë besën shqiptarët;
Që s'lanë hasëm për pa çartë, ¹⁶⁾
Kur këta, lidhë me besë të Zotit,
N'ato kohët e Gjergj Kastriotit
Binin n'luftë për Atme e fe,
Ku me turk e ku me shkje.
Pesëqind vjet, po, kanë kalue,
Se pa zot ne kem' qenë lëshue
E që ndihmë pa pasë prej kuej
Gjithmonë gri jem' me gjind t'huej. ¹⁷⁾
Me gjith' këta, prap gjallë, së gjallë:
Zhyt e mbyt e del në zall;
Shumëkush gojën, po, e pat hapë
Kin' shqiptarët ai me i përçapë ¹⁸⁾
Me i përçapë e me i përpi, ¹⁹⁾
Krejt me i humbë me gjithë Shqipni;
Por kurrkush s'mund' me i përdi.
Nuk përdihet, jo, shqiptari,
Me sa gaca ndezë zhari!
S'do t'mund' pra m' i përdi as shkja,
T' ketë ky brina, si ka kau.
Po ti as ndien, moj shtojzovallet!
Si gjëmojnë përrojet e zallet,
Kah shqiptarët janë t'u përta ²⁰⁾

- Fytafyt n'Sutjeskë me shkja?
 Flutro 'i herë, moj syqershi,
 Edhe del n'atë Harami,
 Për me pa ti e për me ndi
 Si luftohet në Shqipni
 Për Atdhe, po, e për liri.
- Jo, po sot, besa, moj Zanë,
 N'atë Sutjeskë kisha me thanë,
 Se shumë gjak prap ka me u ba,
 Pushka e topi ende s'ka pra. ²¹⁾
- 21) s'ka pra – nuk ka pushuar ← Shmangë janë, po, shqiptarët rranzë bjeshkës
 Malazezët janë rrasë Sutjeskës,
 Ku po djegin stane e shpia;
 Por, me kaq s'merret Shqipnia.
- 22) cak më cak – vend për vend, kufi në kufi ← S' merr Shqipninë kush cak më cak, ²²⁾
 Pllambë për pllambë për pa e la n'gjak!
 Ke çdo mal aty asht 'i kala
 Ke çdo burrë aty asht 'i lua,
 Që mësyn vetëm njëqind vetë,
 N'mos me i marrë, po, për me mbetë;
 Përse jeta pa liri
- 23) mort i zi – vdekje e zezë ← Për shqiptarë po ish mort i zi: ²³⁾
 Ma mirë vdekë se në robni
- 24) moj hajmali – këtu: fatsjellëse (e dashur) ← Edhe këqyr, moj hajmali ²⁴⁾
 Moj belholla rritë ndër gurra,
 Këqyr një herë ti ata burra,
 Që Vermoshit tue kalue
 Ashtu hapin kanë shpejtue,
- 25) a dro – a mos, a thua ← A dro ²⁵⁾ janë krushq e darsmorë,
 Nisë për nuse me kunorë ?
 Jo, pra, s'janë krushq as darsmorë,
 Nisë për nuse me kunorë:
 Ata janë do lekë t'Malcisë,
 Që n'kushtrim të Pashës s'Gucisë
- 26) prej Vishnjevët – fshat midis Plavës dhe Gucisë ← Prej Vishnjevët ²⁶⁾ na janë çue
 N'atë Sutjeskë n'luftë me u flakrue,
 Për me vdekë, a për me shpëtue,
 Si prej Zotit t' jetë gjykue,
 Gjallë Shqipninë por mos m'e lëshue.
 Veç ti a e njeh atë gunazi,
 Që me atë çetë burrash përzi,

- 27) Plojçë litarin lidhë për ij' – lidhë dysh
litarin për mesit
- 28) me krenë t'vëndit – me krerë, me prijës
të vendit
- 29) Hapin thekë ka atij dërvëndit – ka
shpëjtuar hapin nëpër atë rrugë mali
- 30) 'i bari – një bari; këtu: bari shpirtëror
- 31) grigjës s'vet – famullisë së tij, njerëzve
të fshatit ku shërben
- 32) Atë ditë... – festa fetare fshat më fshat,
kremtuar me meshe; darka e dreka e miqësi
- 33) n'kohë t'cillave t'mëdha – nga ora 10 e
paradrekës
- 34) mirë kandritë – zbukuruar e hijeshuar
mirë
- 35) dikush vrrret sa ku ka n'krye – dikush
bërtet sa mundet, fort
- Plojçë litarin lidhë për ij',²⁷⁾
Kambën z bathë, kryqin në gj,
E herë mbrapa me vegjëli,
Herë përpara me krenë t'vëndit,²⁸⁾
Hapin thekë ka atij dërvëndit ?²⁹⁾
Ai asht, Zanë, frati i Kelmendit,
Patër Gjoni quejtun emnit,
Që, për krah me famulli,
Asht tue dalë ai vetë n'ushtri;
Si detyrë që e ka 'i bari,³⁰⁾
Grigjës s'vet³¹⁾ kurr mos m'iu nda
N'asnjë shteg e n'asnjë va,
Nëpër t'cil'n Ora ta qesë,
Bashkë me të me kndue, me dnesë!
Ky, po, kur kushtrimi u lëshue,
N'kishë t'Vishnjevës kish pasë qëllue,
Tue thanë meshë, tue predikue,
Tue rrëfye gjinden, tue kungue;
Se Vishnjevë e Gjenoviq
Atë ditë festë lutshin me miq;³²⁾
Edhe n'kohë t'cillave t'mëdha³³⁾
Shkue në kishë kishin burra e gra:
Famulli e miqasi:
La e ndërrue e mirë kandritë,³⁴⁾
Tue këndue e pushkë tue qitë,
Si asht zanati i asaj ditë.
Kur, qe mesha at'herë tue krye,
Dikush vrrret sa ku ka n' krye,³⁵⁾
Mbi Vishnjevë, n' një curr të zi:
"Kushtrim, djalë, nga një për shpi
N'atë Sutjeskë me dalë n'ushtri,
Se asht kah rraset Shkjau n'Guci!"

*Debati në kishë, pro dhe kundër luftës me
ushtrinë e Knjaz Nikollës, ka zgatur derisa
frati ka deklaruar:*

Ah! Mos t'kish' kryq e konop,
Por pushkë t'kisha edhe top;
Se un, po, vetë, po, 'i frat, pa fjalë,
Sot n'ushtri do t' kisha dalë
E të mjerën, moj Shqipni,

- 36) pa qandër – pa qendresë ndaj armikut
- 37) të na vejë shpotën – të na shpotisë, të na tallë
- 38) Me i mallkue pa qiri e letër – mallkimi nga meshtari quhej në Malësi si ndëshkim nga Zoti; akti kryhej me një qiri të ndezur dhe një letër që në fund digjej
- 39) po t'i shuej – po t'i shfaros me gjithçka, me anë të mallkimit
- 40) cara – carani, gur i vatrës: simbol vjetërsie
- 41) zhgun – veladon shajaku i fratit
- E kërcunën, moj Malci
 Lëshue nuk do t'i kish' pa qandër.³⁶⁾
 E pra krushk nuk jam as dhandër,
 S'kam për t'mbajtë as bir as bij',
 Menden t'kthjellët, fjalën duhi,
 Kahdo t'shkoj e baj Shqipni!
 Por pse s'due që shkja mizuer
 T' na vejë shpotën³⁷⁾ ai dikur
 E të thotë kryq e tërthuer,
 Se kur rob u ba Malcia,
 Se kur shtrua qe, ofshe, Shqipnia,
 Me thanë shumë një lekë s'qe gjetë,
 Për ta 'i pushkë me shprazë përpjetë
 Por çka t' baj? Pse as frati s'vret;
 Veç me i namë a ka kush m'pret?...
 Kam me i namë, pra, në mos tjetër;
 Me i mallkue pa qiri e letër,³⁸⁾
 Veç me lot të syve t'mi:
 Lot me gjak e vner përzi.
 Fill po dal, po, n'atë kep bjeshke
 Edhe sjellë prej Sutjeske,
 Po t'i shuej me arë, me farë,³⁹⁾
 Po t'i shuej me bjeshkë, me vërrin,
 Po t'i shuej me dhen, me dhi,
 E me rob e me robi,
 Plak e t'ri e grue e fëmij',
 Tatë e bir e vëlla e motër,
 S' po t'iu la, jo, cara n'votër."⁴⁰⁾
 Kështu tha frati e n'kambë u çue,
 Shpërvjelë zhgunin⁴¹⁾ e u shtrëngue,
 E me 'i djalë, që ai vetë kish mësue
 N'meshë te kisha me i ndihmue,
 Me këndue letër e me shkrua,
 Fill po merr shpatin përpjetë,
 Thue se kambëve u ka vu fletë.
 Kur kanë pa lekët e Malcisë,
 Se shërbtori i Perëndisë,
 Fill ka marrë rrugën nga bjeshka,
 Për me dalë ke Sutjeska
 E m'ia lëshue ai shkja atë namë,
 Se ç'janë dyndë trimat në kambë,
 Se edhe toka ç'ka marrë gjamë,

42) ku ve, patr-o – ku vete, ku shkon, padre
(Atë)

43) Na jem' krye, e ti je sy – sipas traditës,
malësori pa meshtarin është i verbër

44) Besa doret mos të lëshohet – të mos
lihet pas dore besa, si virtyt i shqiptarit

Kah janë lëshue mbas gjurmëve t'fratit,
Si ata luan't-o t'u ngjitë shpatit.

“Ku ve, patr-o! ⁴²⁾ - Thotë Turk Shabi, -

Se pa ne s't'punon ty hapi,

Ty pa ne, po, e ne pa ty,

Ne jem' krye, e ti je sy: ⁴³⁾

Kah t'na thuesh, ne kem' me mësy,

Kah t'na prijsh, na ke mbas vetit,

N'flakë të zjarrit, n'ujë të detit,

N'asqer t'knjazit, n'asqer t'mbretit:

Mjaft që e lirë t'na mbesë Malcia,

Mjaft që n' dritë t' na dalë Shqipnia,

Edhe feja të forcohet,

Besa doret mos të lëshohet.” ⁴⁴⁾

KANGA XX

LEKËT

Duke ndjekur pater Gjonin, malësorët e Mbishkodrës (Lekët) arrijnë në Sutjeskë. Ata bëjnë që beteja të anojë nga shqiptarët. I papërballueshëm është Rrushan Hasani. Mark Milani ndihet keq:

Mark Milani, pika e djalit,
Ndejë kundruell n'atë vetull malit,
Kur ka pa ai sa djem nanash
Shyt po i mbetshin n'atë log Zanash,
Ka qitë t' madhe e ka bërtitë:

"A thue nana 'i djalë ka rritë,
Ka rritë nana 'i djalë si moti,
Xheverxhil ¹⁾ e flakë agzoti,

1) xheverxhil – nitrat (pjesë e barutit)

Që me u lëshue një herë n'tagan

2) zalldan – këtu: vështirësi, zor

N'atë kuçedër, që aq zalldan ²⁾

Po m'u jep ushtarve t'mjerë,

Kë tue pre, kë prap tue therë

3) kortarë për krraba ~ copa – copa për
t'i varë në pengela (si mishin)

Tue m'i ba kortarë për krraba! ³⁾

Pasha armët, që m'i la baba,

4) paçë me i vu – pata me i vu: do t'i
kisha vënë

Paçë me e ba krushk e kumbarë,

Dy kobure paçë me i falë;

Dy kobure shkri në Shkodër

Larg me i vra ato kodër n' kodër,

5) Mos m'ia pasë kurrkund zdragushës –
mos me ia pasë lakmi pushkës "zdragushë"

Mos m' ia pasë kurrkund zdragushës, ⁵⁾

6) Armë të ngrita dore s'Tushës – armë
punuar me mjeshtrë (të ngrira) nga dora e
Tushës, armëtar i famshëm në Eposin e Veriut

Armë të ngrita dore s'Tushës, ⁶⁾

Dymbëdhjetë qese me i ba pari, ⁷⁾

Krejt kondakut t'lame n'ari."

7) Dymbëdhjetë qese me i ba pari –
kushtonin 12 qese(pare e kohës së
Turqisë) çifti, pala (dy)

Mark Milani kështu ka thanë.

E ka ndie një rahovnjanë:

Ai Mil Spasi, trim si Zanë.

E ka ndie, dhe fulikare

8) N'për ato rrege e n'për ato qare –
nëpër toka të papunuara e nëpër qare,
bunga

N'për ato rrege e n'për ato qare ⁸⁾

T'ka marrë hov, si ai derri i egër,

9) ta ban flegër – ta bën grima-grima

Që n' kë t' hasë veç ta ban flegër ⁹⁾

E ta shkyen, po, me do dhambë,

Kuk turinit ngërthye 'i pllambë.
Fort asht dridhë toka nën kambë,
Fort flakue i ka n'dorë tagani
Kah ka mësy drejt kah Rrushmani.

*Mil Spasi lufton trimërisht. Drejt tij niset
Rrushan Hasani:*

E ka ndie Rrushman Hasani,
E ka ndie edhe njohë në za.
Aty n'ndihmë trimi i ka rra,
Vrap e vrap si katalla:
Hidhen gurët, po, tue vringllue,
Mbi shkja turrin kah ka lëshue.
Si 'i larosh, ¹⁰⁾ që hekrash shpëtue,
Kërleshë qimen shpin's për mnerë,
Zhgjetë t'u lëshohet qenve tjerë,
Me ta haju edhe përlaju,
Dëboju shtegut e hendekut,
Tue hung rue e tue cingrue,
Ikin qent' nëpër prroska e lamë,
Shtangue bishtin hell ndër kamë:
Njëkështu shkjetë n' për at' log mejdanit
Ikin podit, derdhen planit

10) si 'i larosh – si një larosh, qen laraman

Para ushtimës s'Rrushman Hasanit,
Që po lëshonte n'Mil'n e Spasit,
Si kuçedra liqenit t'Shasit, ¹¹⁾
Si ajo rfeja e kresë s'Bishkasit.
Fort asht trandë ai Mili i Spasit,
Kah Rrushmanin sheh tue ardhë,
Se edhe buza atij ç'i asht zbardhë;
Por se shmangë nuk e ka kambën.

11) Shasi – liqe i vogël në Shtojn e Ulqinit

N'njenën ij' ¹²⁾ shpërvjelë dollamën.
Aty trimi ka ngujue,

12) n'njenën ij' – në një rënë anë të mesit të trupit

Me tagan në dorë shtrëngue:
Si ai derr, që poshtë përpjetë
Ta kenë ndjekë langojtë e lehtë
Shpat në shpat, zabel n'zabel, ¹³⁾
Edhe t'shohë se shteg s'i del,

13) zabel – pyll i vogël

Me shpëtue sish, me u strukë n'breshtë, ¹⁴⁾
Kund n'ndo'i lak, ¹⁵⁾ kund n'ndonjë kreshtë,

14) me u strukë në breshtë – për t'u
fshehur në ndonjë pyll me bredha
15) kund n'ndo'i lak – diku në ndonjë lak,
luginë

16) turin' – turirin

Synin gjak, turin' ¹⁶⁾ n' ajri,
Tue turfillue me shumë mëni,
Zen ai vend e rrin e pret,

17) Që t'i hullen hasmët ngjet – që t'i afrohen armiqtë pranë

Që t'i hullen hasmët ngjet, ¹⁷⁾

18) Për me të, mandej me u rrue – me ta mandej për t'u kacafytur

Për me të, mandej me u rrue, ¹⁸⁾
Fytafyt, me u laskarue,
E me mbetë ase me shpëtue.

Pa filluar dueli, një luftëtar tjetër shqiptar i është përballur Mil Spasit. Ai është Bec Patani. Kur bëhen gati të vringëllojnë shpatat, Beci njuh Milin. Mil Spasi është një mik i vjetër i Bec Patanit. Kohë më parë, kur Bec Patani së bashku me të vëllanë, kanë kundërshtuar me armë turkun, kanë gjetur strehim për tre vjet te shtëpia e Mil Spasit në Mal të Zi. Mili dhe Beci janë bërë vëllezër duke pirë gjak nga njëri-tjetri, sipas një riti të vjetër pagan që ruhej në male. Habia është e Rrushan Hasanit:

Thue, me pa, ty a t'ka takue
Si 'i balosh hekrash çlirue,
N' nieri t' huej lëshon si i tërbue,
Thue po e ban kortarë-kortarë,
Kur ta shohë vetëm tue ardhë;
Ndërsa, kur këtij t'i dalë para
Zoti i shpisë, miku a kumbara
Për me i pri, m'e çue te shpia,
Baloshit i shuhet mnia;
Edhe turrin ai tue ndalë,
Lehtas bishtin tue e luhatë
T' huejit i avitet dalngadalë,
E si 'i herë ta ketë nuhatë,
Trok n'trok para vetë i prin,
Si t'ish klysh ase kalinë;
Njëkështu, po, Rrushman Hasani
Kur ka pa se Bec Patani
Me atë Mil Spasin faqe n' faqe
N' mënyr' t'Kanusë s'Maleve asht falë,
Turrin trimi aty e ka ndalë:
E lavjerrë ato musteqe
Toje-toje e leqe-leqe,

- Toje-toje der n' sylah,
 Hutën vjerrë për nën krah,
 Llanës për s' t'gjatit tue i shkue gjaku,
 19) sa taraku – sa taroku, sa mēzati ◀ Synin zjarr, po, sa taraku, ¹⁹⁾
 Taganin ka qitë në mi'll,
 Edhe trimi ka shkue fill
 Kah Mil Spasi e dorën shtri,
 - A je burrë ? - si në habi
 I thotë Milit. - T'paçim, burrë !
 A po mbahe ? - Si t'u ngurrë
 20) pijtas ngeci – mbeti i mpirë ◀ Ia pret shkja, e pijtas ngeci ²⁰⁾
 - Se ti, Rrusho, - po zen Beci, -
 21) Njëky asht 'i brobatin i emi – ky është ◀ Njëky asht 'i brobatin i emi, ²¹⁾
 një vëllam imi
 22) Rahovë – fshat afër Podgoricës ◀ Milo Spasi, që n'Rahovë ²²⁾
 Mbarë i ecë pushka e kuvendi,
 Edhe vra ka turq manova,
 Si me gjuejtë poça e katrova:

KANGA XXI

NDËRMJETSIA

*Natën në Sutjeskë, nën dritën e zbehtë të hënës,
të vrarë dhe të plagosur kanë mbuluar fushën
e betejës:*

1) në gjak blirue – larë në gjak (sikur të kishte vërshyer lumë gjaku)	Shpat, rudinë në gjak blirue, ¹⁾
2) Rrah për tokë gjindja trinue – rënë përdhe njerëzit siç rrafshon trina (brana) arën	Rrah për tokë gjindja trinue, ²⁾
3) tjetri varrue – tjetri plagosur	Njeni mbetë, tjetri varrue, ³⁾
4) Ky tue heqë, ai tue rekëtue – ky duke dhënë shpirt, ai duke qarë me dënësë, duke regëtuar	Dikush shyt, dikush cungue,
Ky tue heqë, ai tue rekëtue, ⁴⁾
Mbi tokë t'zezë shtatin pushue.
E asnjë gur, jo, për nën krye;
Garravaç, mërrudhë kambë e krye,
Kush currue, kush mbetë pa krye:
Kush përmbys, a praptë mbi shpinë,
Rri e përplasu n'për ledinë;
Përplas kambë e përplas duer,
Kukëzo shtatin për tërthuer; ⁵⁾
5) kukëzo shtatin – përkul trupin	Si ai kau i mbajtun n'grazhd,
Kur t'i mbrijë thika n'asht,
Që tërhiqet e përpiqet
Edhe jep për t'madh gazep
Kah vjen shpirti për me dalë!
Ty, o Zot, të qofshim falë,
6) hokubet – të përcudnuar, të shëmtuar e të frikshëm	Hokubet ⁶⁾ me sy me u pa!
7) një i vuthaj – një luftëtar nga fshati Vuthaj (Guci)	Këtu një i vuthaj ⁷⁾ me gjak la,
Vdekë purë, palmuç n'një shkja
8) me një vesh t'curruem – me një vesh të shkurtuar	Me një vesh t'curruem ⁸⁾ ndër dhambë;
Ma përtej një shkja n'dollamë,
Një 'i njegushas, djalë i ri,
Me 'i t'plavnjanë, musteqezi,
Randë shosho'in varrue për vdekë,
Tue dhanë shpirt e ashtu tue hjekë
9) shkëlveshë ftyre – çjerrë e dërmishë në ftyrë	Shkëlveshë ftyre, ⁹⁾ hundësh cungue,
Çurril gjaku rrëkjë tue u shkue,
N'dhambë dërmishen si dy derra,
10) si dy shlliga – si dy nëpërka (në besimet popullore, edhe zogj kuçedre)	Si dy shlliga ¹⁰⁾ nëpër ferra,
Tue u shkarrafendë mbi dhe,

11) N'mëni t'shoshqit ke ata le – në
urrejtje të shoku-shokut tek kanë lindur

N'mëni t'shoshqit ke ata le, ¹¹⁾
Po, edhe at'herë, kur vdekja e tmershme
Ka' i dërmon asht n'jetë t'përhershme,
Nuk u bahet shpirt me dhanë,
Njeni tjetrit pa ia zanë
Frymën njak, e vdekë m'e lanë.

*Patër Gjoni i lutet Ali pashë Gucisë të
kërkojë një armëpushim për të varrosur të
vrrarët dhe për të tërhequr të plagosurit.
Pater Gjoni, si ndërmjetës i shqiptarëve,
takohet me Mark Milanin në kampin e
ushtrisë malaziase. Edhe Mark Milani e
pranon propozimin për një natë armëpushim
që do të mjaftonte për të tërhequr të vrrarët e
të plagosurit. Por natën e armëpushimit të
dyja palët bëjnë pusira. Bec Patani në krye
të 20 shqiptarëve bën pre ndër malazias.*

12) t'berre – të berreve, të dhenëve

13) kacuk – galiç,

14) ndo'i vizhvizhe – ndonjë shkrepse

15) stel – kolibe qeni

16) hynë kaleças – u futën ngadalë, si
hajdutët

17) Shttrue 'i lkurë viçi e mblue me plaf –
shtruar një lëkurë viçi e mbluar me batanije
(shag)

18) si shpuer – të kërrusur si shpori i pulës
(krahërori)

19) n'kapyell t'kathedrës – në
mbështetëse të karrigës, poltronit

Këqyr çka bani ai Bec Patani!

Kur avitë asht vathit t'berre, ¹²⁾

Ulë kacuk ¹³⁾ përmbas një ferre,

Me dhambë kësulen ai ka kapë

E tue e mbajtë nalt me grykë hapë,

Ndo'i vizhvizhe ¹⁴⁾ edhe tue ndezë,

Nisë laroshit m'iu ngërdheshë.

Tue e pa qeni, zen e tutet,

E si qingj brendë stelit ¹⁵⁾ futet,

Ku, strukë anash, ndejë kacuk,

Ma as nuk lehi, as jashtë s'u duk.

At'herë Beci e ai Stakë Breci

Hynë kaleças ¹⁶⁾ nën hajat,

Ku kanë ndie se përmbi shtrat

Shttrue 'i lkurë viçi e mblue me plaf, ¹⁷⁾

Fjetë dikush rrin e gërhat:

Një shkja plak, i madh sa 'i trap

Shtëllung' lëshue vetullat përmbi sy,

Me një hundë si shpuer ¹⁸⁾ ngërthye,

Qitë zdragushë e allti nën krye,

Vjerrë fishekët n'kapyell t'kathedrës, ¹⁹⁾

Si ata dhambët e lmaskët t'kuçedrës.

Dy drangoj si lëshojn' n'kapruell,

- Kur ta marrë pushka kundruell,
Dy currilash tue i shkue gjaku;
Kështu janë lëshue Beci edhe Staku
N' atë të mjerin more shkja,
Që gërhitte pa ia nda
E që as andërr s' ish tue pa,
Se çka at' herë ishte tue e gjetë.
- 20) një herë – këtu: së pari ← Një herë ²⁰⁾ Beci, ndërsa fjetë
Ishte shkja, armët ia ka tretë
Edhe hedhë larg n' një kaçubë.
Zgjoheh plaku, don me britë;
Por Stak Breçi me një rubë
Gati i rri, n' gojë tue ia qitë,
E s' e len, jo, me piskatë.
At' herë lidhë plakut të ngratë
Ia kanë duert me brez mbas shpinës
- 21) n' tundë t' martinës – me kondak të
pushkës martinë ← E tue i grahë n' tundë t' martinës ²¹⁾
E venë para me u çilë vathin:
N' fishkullim' aty dhe thërrasin
Shokët e vet, e mbasi dashit
- 22) hoq'n – hoqën ← Hoq'n ²²⁾ kumbonën edhe skjapit,
Dhen e dhi kanë lëshue prej rrafshit,
Nda' dy tufësh e drejt Sutjeskës
I kanë nisë hijes s' bjeshkës
Nëpër halë e nëpër ah;
Njeni prij e tjetri grah,
Rrugë mbi rrugë e shteg pa shteg,
Si ato bishat n' për shkorret,
Kur t' i marrë i ziu ezgjet. ²³⁾
- 23) ezgjet – hall i madh, ngushticë,
vështirësi ← Mbas sish shkja shkonte tue u dridhë,
Me shtupë n' gojë – me tapë në gojë ← Me shtupë n' gojë ²⁴⁾ e me duer lidhë,
Der që kapë ata janë n' cak – deri që
kanë arritur në kufi ← Der që kapë ata janë n' cak ²⁵⁾
Të Shqipnisë me Karadak.
Kur kanë ardhë e dalë n' Shqipni
Edhe berret patën hi
Bukur thellë përbrenda n' breshtë,
Prej kah shkja s' kish pse me u dreshtë,
Bec Patani, një syxhixhë,
Ka thanë plakut: - Hallallë, mixhë! ²⁶⁾
Pse pak sonte t' kem' tundue,
Vathin gjajet tue t' shkretue,
- 24) hallall, mixhë – na fal, mixhë
(hxaxha) ←

- 27) Pa na pasë ti gjak as varrë – as na ke
vrrarë, as na ke plagosur
- 28) Ne pre mik, ne erzin marrë – as nuk ke
prerë mik në besë, as na ke marrë nderin
- 29) as thye vij' – as nuk ke thyer vijë (sipas
Kanunit, vija e ujit për vaditje nuk prekej)
- 30) mos kap mëni me ne – mos krijò mëri,
urrejtje, me ne
- 31) Toçë me venë e me raki – ngopur me
verë e me raki, dehur
- 32) E ashtu jerm edhe kllapi – e ashtu,
përçart e vegim, si në ethe
- 33) Se s'mund t'ketë n'mes nesh farë
godit – se nuk mund të ketë asnjë godi,
ndreqje midis nesh
- 34) E shosho'it...shkulë – deri sa t'ia
shkatërrojme vtrat e jetën njëri-tjetrit
- Pa na pasë ti gjak as varrë, ²⁷⁾
Ne pre mik, ne erzin marrë, ²⁸⁾
As thye vijë, as luejtë kufi, ²⁹⁾
Veç e pse ti shkja ke le,
Edhe ban hije mbi dhe,
Për çka faj kurrkund nuk ke.
Por mos kap mëni me ne, ³⁰⁾
Pse kjo nder' mund të gjejë gjithkend
Lëpihen lopët, po thonë, me rend,
Veç një punë, po, mbaje n'mend:
Se mund t' rrim' ne me duer m'i
Sa herë knjazi i Malit t' Zi,
Toçë me venë e me raki ³¹⁾
E ashtu jerm edhe kllapi ³²⁾
Po ngreh top, po dynd ushtri
Edhe del e bie n'Shqipni,
Jo për t'marrë dhen e dhi,
Si na marrë t'i kemi ty;
Por për t'shtruve një Shqipni,
Por për t'qitë shqiptarët n'robni,
Jo, për Zotin, lavdi Zotit!
Se s'mund t'ketë n'mes nesh farë godit ³³⁾
Der që n'çika ne mos t'mbesim,
E shosho'it caran' e votrës
Vendit mos t'ia kem' ne shkulë, ³⁴⁾
Edhe mbyllë derën me ferrë!"
Kështu i ka thanë, e e ka çlirue,
Edhe lanë e ka me shkue.

Nga krahu tjetër, merret vesh nga një mirditas, që për shkak të hasmërisë e ka gjetur lufta në Mal të Zi, se Mark Milani, gjatë natës po organizonte në Nikshiq një dredhi kundër shqiptarëve. Lajmërohet Ali Pashë Gucia, që i prin luftëtarëve të vet për atje, duke lënë vetëm 300 trupa në Sutjeskë.

KANGA XXII

TRINGA

*Malaziasit sulmojnë Nikshiqin befasisht.
Shqiptarët i zë paniku:*

- 1) Ban e sheh ai për kundruell – zë e sheh ai përballë
- 2) Bagtish vithnat si i ki'n shpikun – pasi i kishin boshatisur vathët nga bagëtitë
- 3) Si me gjuajtë shkerbe n' lisni – sikur të gjuanin bisha në pyje lisash (lisnajë)
- 4) Njeni shkorrës, tjetri rrëmorës – njeri nëpër shkurre, tjetri nëpër pjerrësira
- 5) Nulet fshaj – gjyshet, plakat gulço
- 6) Vashë të re n'xhubletë të bardhë – vajzë të re me fustan të bardhë
- 7) Me një rubë rreth ballit ardhë – me një shami të përshkuar rreth ballit
- Kur, qe, shkjaun, si drita duel,
Ban e sheh ai për kundruell,¹⁾
Se si gjindja vu janë n' t' ikun,
Bagtish vithnat si i ki'n shpikun,²⁾
Se ç' t' kanë nisë at' herë me shti
N' gjinde t' ngratë edhe n' bagti,
Si me gjuajtë shkerbe n' lisni!³⁾
Këtu vra 'i plak, atje një fmijë,
Këtej një grue, përtej një dhi;
Dikë vdekë, dikë varrue,
Njen' lësho n' prroskë e tjetrin n' përrue:
Mendte e kres' me t' u dërmue!
Lëshojnë shqiptarët bagëtië at' hera,
Hedhin plaçkat nëpër ferra,
Edhe vrap ikin si era:
Njeni shkorrës, tjetri rrëmorës,⁴⁾
Kush i urë e kush tërthuer,
Pa kqyrë driz, pa kqyrë gur,
Veç si t' shpëtojn' prej shkjaun mizuer.
Se ç' t' u dha brima e ulurima!
Se ç' t' u dha gjama e piskama!
Fëmija vrrit, nanat gërthit;
Çikat qajë e nulet fshaj,⁵⁾
Fshajë e qajë prej atij gazepit !
- Vetëm në shtëpinë e Curr Ulës ka qetësi. Curri ka mbetur prej një viti i plagosur rëndë. Për të kujdeset e motra Tringa:*
- Veç, po, një vashë unë jam tue pa,
Vashë të re n'xhubletë të bardhë,⁶⁾
Me një rubë rreth ballit ardhë⁷⁾
Që der n' vetulla m' i ka-ra;
E derdhë flokët jashta shamisë,-

*Tringa e Smajl Martinit (1870 - 1917) njohur me emrin
Tringa e Grudës*

- 8) n'ballnik ngujue – mbetur si e ngrirë në ballnik, në ballë të derës
- 9) n'kambë haru – shtangur në këmbë, pa lëvizur
- 10) rrëgallë – vende me gurë të rrokullisur nga mali
- 11) n'uzdajë të mikut – në shpresë të mikut
- 12) çarranik – dollap për të ruajtur bulmetin (vendosur në hajat ose në oborr)
- 13) Dîçka njëthë si molla n'rrem – dîçka e bulëzuar dhe e lulëzuar si molla në gem
- 14) Që ke dalë m'ka ashtu te dera – që tek më ka dalë ashtu te dera
- Dalë më paska n' derë të shpisë,
 Njenin brryl n'ballnik ngujue,⁸⁾
 Ndejtka e kqyrka n'kambë haru,⁹⁾
 Si Nokshiqi rri t'u kallë,
 Plaçkë si bahet gjaja e gjallë:
 Si n'për proska, rrëgallë¹⁰⁾ e zall
 Mbesin vdekë gra e fëmij'
 Për nën plumba t'Malit t'Zi.
 Por se prap kurrkund neshtasha
 Mue s'm'a dan, ka' e shoh n'atë derë,
 Se ka mendjen me ikë vasha
 E me u ba ajo me shokë tjerë,
 Për t'shpëtue vetë edhe bagtia,
 Pa t'cilat s'ka t'gjallë Malcia.
 A thue, Zanë, mos qoftë premtue !
 E re vasha tue qillue,
 Mos të ketë ajo gabue
 Me ndo'i shkja me u miqësue;
 E prandaj n'uzdajë të mikut,¹¹⁾
 S'ndahet shpisë as çarranikut¹²⁾
 E haru m'rri mbështet' ke tbana ?
 Pse edhe t' mirë po e kish ba nana:
 Ardhtë shtatit si breshana,
 Synin yll, ballin si hana,
 Dîçka njëthë si molla n'rrem,¹³⁾
 Si ajo lulja shpërthye n'gem,
 Që ke dalë m'ka ashtu te dera,¹⁴⁾
 Sikur ban me çilë pranvera;
 Sikur ban dielli me dalë
 Nëpër aha, brej e halë:

Dialogon Tringa me të vëllanë, me të cilin është lidhur tragjikisht: i vëllai, Curri, nuk ka vdekur prej plagëve nga meraku se duhej të mbronte të motrën. E motra, Tringa, nuk është larguar nga shtëpia, si ka bërë i gjithë fshati për shkak të luftës, për t'u kujdesur për të vëllanë. Ndërkohë që ushtria malaziase, duke plaçkitur e duke djegur çfarë linte pas, i afrohet shtëpisë së Tringës, Curr Ulaj vdes. Tringa mbetet e vetme:

Por tue qa, tue dënesë mbi vëlla,
Nisë me veti me mendue,
Se vëllau petkash duhej ndërrue,
Se në vorr ai duhej çue,
Nanë e tatë ku ki'n qen' vorrue.

Veç se prap ajo u mendueka:

Mirë se vëllau petkash u ndërrueka,
Por si i bahej me e shti n'dhe,
Jashtë shkjaue tue djegë, tue pre,
Shokët kush mbetë, kush ikë e tretë,
Vetëm qyqe unë në këtë jetë?...

E len vajin e ma nuk qanë:

Veç haru tash kqyrë të vëllanë,
Tash kqyr hatullat, tash kqyr çaklat
Para e mbrapa, e tej n'odë tjetër

Ndo'i figure a një plis të vjetër, ¹⁵⁾

Kurrkund syn' ajo pa e ndalë:

Herë haru e ashtu pa fjalë,

Soditë odën fund e maje,

Thue po ka kund farë uzdaje,

Se po asht kush që me i ndihmue.

Por gjithçkaja n'odë rri shue:

Hije vdekje e ka mbulue,

Si një vorr të kishte qëllue.

Nisë aty ajo me u frigue

N' atë vetmi, e me mendue

Çka për t'vdekun kish pasë ndi'

Tue kuvendë, sa kish qenë fëmi'.

Edhe 'i djersë e ftohtë e mb'lon.

N'votër flaka kah fërshëllon,

Kah ndien unën n' zjarm tue çijzë, ¹⁶⁾

Nepër hatulla mijt' tue lëvizë,

Të përqethtë asaj i shkon shtatit,

Edhe shpinën ma për s'gjatit

Murit t'vrazhtë ia ngjesh. Kahera

Asht tue u matë me u çue e mjera,

Me dalë n'anë, ku zanat

Asht n'Malci me ndejë gratë,

Për me nxjerrë petkat e t'vëllait;

Por me u çue nuk asht tue mujtë:

Diçka dron vendit me luejtë.

15) Ndo'i figure a një plis të vjetër -
ndonjë figurë shenjte ose ndonjë shtroje
leshi (plaf)

16) Kah ndien unën n' zjarm tue çijzë -
duke ndjerë urën e zjarrit që lëshon një zë
të hollë (onomatope: ciii - jzë)

- 17) irnue në ftyrë – marrë pak si të nxirë
fytira
- 18) kur, qe, 'i vigëm – kur, ja, një vigëm,
një britmë
- 19) Friget tue rrap'llue me dhambë – duke
kërcëlluar dhëmbët nga frika
- 20) 'i kashu – një kashu, arkë e madhe
21) E mbi tren' nalt n'hat'lla t'epëra – e
mbi trarët lart në hatulla të sipërme
22) Një gallushtër, çilë n'për qepra – një dritare
e vogël në pullaz, baxhë, hapur midis trarëve
23) kuptimi për 3 vargjet: kaq e vogël
baxha, dritësorja, sa edhe në kohë cille (nga
ora 11) me zor dukej njeriu
- 24) mi as bungër – mi as bukël (nuselalë)
- 25) ezgjeti – halli, një gjëndje e vështirë
- Shkrumbue buzësh, irnue në f'tyrë,¹⁷⁾
Der t'vellan' tue drashtë m'e kqyrë.
Harrue ka Nokshiq e shkja,
Shpijat djegë, vendin n'gjak la;
Kaq rrethue e ka mjerimi,
Kaq hypë tmera e hypë trishtimi!
Kur, qe, 'i vigëm¹⁸⁾ ndien përjashta
Një çetë shkje po mblihdshin kashta,
Për me i dhanë zjarm një shpije
Pak përtej, nalt te një hije.
Ndien atë vigme e flakron n'kambë.
Friget tue rrap'llue me dhambë,¹⁹⁾
Edhe futet n'anën tjetër,
Ku po kishte 'i kashu²⁰⁾ t'vjetër,
E mbi tren' nalt n'hat'lla t'epëra²¹⁾
Një gallushtër, çilë n'për qepra,²²⁾
Aq të vogël; n'cilla t'mëdha
Me t'zi njeri brendë me u pa:²³⁾
E fluturim ajo tue nga,
Mbas kashunit shkon me hi,
Kin' me u strukë për rranzë tij,
Kin' po shpëton prej Malit t'Zi,
Që n'për flakë e tym të zi
Mi as bukël²⁴⁾ pa gjetë s' linte,
Jo se ma njerëzit s'po i gjinte,
Që n'për shpi mund t'strukte ezgjeti...²⁵⁾
Por, ende pa u ulë, me veti
Zen e thotë: "Pashë t' Lumin Zot,
Përse t' fshihem këtu kot ?!

*Tringa merr hutën e të vëllaut dhe del në oborr.
Të parin ushtar malazias që i afrohet e qëllon.
Kur është duke e rimbushur armën, vritet nga
të tjerë malazias:*

26) shta'n - shtatin

Vdekë në tokë bie Tringa e mjera
Shta'n²⁶⁾ n'oborr e kryet te dera,
Mollëza e faqes krejt n'gjak la!
Edhe dielli dheut i ra.
Gjallë por Tringa shkjaout n'dorë s'ra!

KANGA XXIII

TE TBANAT E CURR ULËS

Mbërrijnë në Nikshiq shqiptarët. Gjeto Gega sheh skenën e vrasjes së Tringës:

- 1) u shkim – u shua, u fik
2) shatorr – si tendë, si çadër
- 3) sykërveshni – me sy të ngërdheshur
- 4) kërtylë në vjamë – mbushur plot me dhjamë
- 5) n'gaqe – veshur me shallvare prej cohe të kaltër gjer në gju
- 6) orë e çuet – vigjilent
- 7) drang drangoni – bir drangoni (këlysh, zog drangoni)
- Porsa u shkim Tringa n'oborr, ¹⁾
Si ajo lulja, që shatorr ²⁾
Çilë, prej gemit ta shkëpusë breshni,
Vasil Ndreka sykërveshni: ³⁾
Një hundëlesh me thija n'krye,
Që për tjetër vu s'kish sy
Veç me vra, me pre, me gërrye;
Fill prej vathit turr ka mësy,
Si ajo reja n'për murra,
Dhen e dhi ai për m'i rrëmbye,
Dhen e dhi kërtylë në vjamë. ⁴⁾
“Ah! Ku ve', bre t'qafsha t'amë!”
Ka vikatë si katalla,
Shllungë mustakun derdhë një pllambë,
Ai Gjetë Gega n'kep përtej;
Befas trimi ku shpërthei
Prej një breshte vrap tue nga,
Tue dihatë e krejt n'djersë la,
Shí at'herë kur Vasili, n'gaqe, ⁵⁾
Vu novicën për njen' faqe,
Gisht po i hiqte, e Tringa u rrëzue,
Gjaku rrëkajë ballit tue i shkue.
-
Ai Gjetë Gega, kuq si shega,
Bajraktari n'za prej Shllakut,
Orë e çuet ⁶⁾ e gjithë bajrakut,
Drang drangoni ⁷⁾ tue qëllue,
Para shokësh larg ka shtegtue;
Edhe, vrap lëshue thep në thep,
Drejt shpisë s' Currit del n' një kep
Shí n' at'herë, kur Tringën vrau
Vasil Ndreka, e u turrka shkjav
Fill prej vathit. Porsa e pau
Keq me nanë Gjetja atë e shau,
N' të edhe hutën tereziti,

- 8) Mu n'grreç t'kresë – mu në kupë të kokës
- 9) Ngordhi sytë Vasili e u purë – mbylli sytë Vasili e u mënjanua
- 10) Një fillit – menjëherë

Mu n'grreç t'kresë⁸⁾ atij ia ngjiti:
Tamth e n' tamth plumbin ia qiti!

Ngordhi sytë Vasili e u purë⁹⁾
N'njenën anë e ra tërthuer
Vdekë në shkamb. At'herë prej millit
Nxier tagan' edhe një fillit¹⁰⁾
Mësyt me pre atë krye t'Vasilit.

*Gjeto Gega ndeshet edhe me Millosh Perën.
Kur e mund edhe atë, gjendet i rrethuar prej
grave malaziase:*

Se ç'janë lëshue shkinat n'at'herë
Mbi Gjetë Gegën, raftu-o pika!
Janë lëshue shkinat si dy fjera:
Njena Stane, tjetra Jane:
Dy kuçedra, njena e tjetra!

- 11) skrraja Stane – Staja gjatojë, e gjatë për së tepërmi
- 12) një korume e zezë, shakshinë – një zeshkane syçatalle

Sipër tij purë skrraja Stane¹¹⁾
T'majtën dorë ia kapë me kthetra.
Ndërsa Janja, e fortë si mushkë:
Një korume e zezë, shakshinë,¹²⁾
Mësue me tjerë e me qitë pushkë,
Ardhë dika' andej prej Cetine;
Diçka grue kjo mashkullore.
Asht turrë shtriga si shkërbe,
Për m'ia nxjerrë taganin dore,
E me të po me ia pre

- 13) more kume – mor kumbar (i drejtohet lexuesit)

Gjetos kryet, ajo korume,
Nam të zi Shqipnisë me i lanë!
Edhe, besa, more kume,¹³⁾
Disi marre m' vjen me t' thanë;

- 14) e pat pre Gjeton e shkue – gati e pat prerë, gati e pat kryer punën

Por atë ditë e bija e shkinës
E pat pre Gjeton e shkue,¹⁴⁾
Edhe kryet knjazit t'Cetinës

- 15) E n' "bisht t'pelës", manati i Zotit – e do të na tallnin, për besë të Zotit (vë në bisht të pelës: e tall, e bëj të qeshë bota për të

Dhanti ajo pat për t'm' ia çue;
E n' "bisht t'pelës", manati i Zotit,¹⁵⁾
Me na vu, kuku, shkjuu ne,
Me këndue shkinat për t'gjatë t'motit,
"Jana Gjeton si e pat pre:
Si gjakhumbës s'shkoj Gjuri Kokoti:
Si Milloshi s'mbet gjakfalë!"
Veç se Gjetos ia dha Zoti,

- 16) Sa kurr mund' Janes i mbet – i ra
Janes sa nuk kishte mundur kurrë
ndonjëherë
17) hundën cunge – hundën shyte,
hundën e gjerë
18) kërcuna – e zeza

- 19) N' atë krye, një maj qëllue – me atë
krye të fortë të Gjetos që kishte qenë si
vare, çekiç i
madh

- 20) lutra burrë – burrë i zeshkët me trup
jashhtëzakonisht të madh (lutra- me theks
fundor)

- 21) i ftujë – një ftujë, dhi e papjellë, një
vjeçe

- 22) gur e unuer – gurgac (gur stralli) dhe
një copë çeliku
23) si n't'ërthuer – si i kthyer në një
anë për t'u mbrojtur nga era

Mbasi vetit zot me i dalë
Ndryshe s'kish edhe me krye
Sa kurr mund' Janes i mbet ¹⁶⁾
Mu n'tureçka, tue ia thye
Hundën cunge. ¹⁷⁾ N'atë siklet
Jana mend'sh, kërcuna, ¹⁸⁾ u muer;
E mbloi gjaku e ma as me pa
S' mund' me sy. Dyfish u purë
Mbi Gjetë Gegën; veç me qa
Shtriga s'qau. Jo, po, kish qenë,
Besa, or kume, një trimneshë,
Me t'ardhë keq, e kam pa rrenë,
Se atë ditë Ora e çoi me u ndeshë
N' atë krye, një maj qëllue. ¹⁹⁾

*Gjeto Gegën e plagos Kërstiq Vuku. Kur ky
i fundit kërkon t'ia presë kokën me shpatë,
Gjetua nxjerr koburen dhe e vret. Vazhdojnë
përleshjet trup me trup. Gjetos i japin
ndihmë:*

Porsa vdekë u plandos Vuku,
T'ka lëshue turr ai Lul Çamuku;
Lutra burrë ²⁰⁾ ky prej Mërturit,
Si harushë dalë prej gurit,
E tue nga ashtu troç më troç,
Merr Gjetë Gegën kaliboç,
E me të ngarkue lëshon vrap,
Si ven ujku 'i ftujë ²¹⁾ mbi shpinë,
Der që dalë ka te 'i luginë,
Te një gurrë e nën një rrap,
Kah shqiptarët vijshin tue rra
Porsi breshni me murra.
Aty n'tokë trimi e ka ulë,
I ka dhanë ujë me kësulë,
Brezin shtatit ia ka zgjidhë,
U ka vu varrëve duhan,
Me i zanë gjakun, e ia lidhë
Prap me brez; edhe ia ban
Një cingare. Gur e unuer ²²⁾
At'herë nxier, e si n' t'ërthuer ²³⁾
Nis me shkrep; e mbasi muer

24) kaf – kërpu dhë e regjur dhe e tharë që
merr zjarr nga masati

25) Prej tërçukut një kaptinë – prej trajtës
një krye (kokë) hudre

26) hudra vin – hudra vlen (vyyen)

27) Trojani – mal në perëndim të Gucisë

28) Metohia – emri i rrafshnaltës dhe i
malit në krahinën e Vermoshit

29) tue lkundë shrrëgull – duke u lkundur
si shilarës

30) muzë asht qielli – mug është bërë
qielli, është errësuar.

Kafi ²⁴⁾ zjarr, me të cingaren
Ia ka ndezë. Mandej mataren
Ai ka xjerrë plot me raki
E ia jep aty me pi;
Pse rakia, thonë, ban mirë
Për varrë t'pushkës. Ai prap po nxier
Prej tërçukut një kaptinë ²⁵⁾
Hudre s'thatë, e për nën krye
Ia qet Gjetos. Hudra vin ²⁶⁾
Me pritë shtrigat e për sy
T' keq, si fjalë e lanë të Parët.

*Pas dultimeve, bëhen gati të ndeshen të dy
ushtritë: shqiptarët që arrijnë në Nikshiq në
kohë për mbrojtje dhe malaziasit, të
komanduar prej Mark Milanit e Mirko
Kapedanit, që nuk arritën të realizojnë
befasinë:*

Lum e lum për t'Madhin Zot!
Kur janë ndeshë shqiptarë e shkje
Kur janë ndeshë flakë e agzot;
N'mëni t'shoshokit ata le,
Se ç' asht ndezë lufta at'hera!
Fort t' ka vlue huta e novica!
Ç' t'ka plasë vigma edhe potera!
Ç' t'janë përzi kësula e kapica!
Edhe topat tue bubullue!
Shprazu gjylet flakë e shkëndia!
Larg Trojani ²⁷⁾ ç't'ka gjëmue!
Ç' ka shung'llue kjo Metohia! ²⁸⁾
Nën kambë toka tue u lkundë shrrëgull, ²⁹⁾
Asht dyndë pluhni re mbi krye,
Muzë asht qielli ³⁰⁾ n'tym e mjegull:
Ma Nokshiq s'pa kush me sye!

KANGA XXIV

ZANA E VIZITORIT

Betejën e shqiptarëve me malaziasit po e ndjekin me shqetësim Shtojzovallet. Prej bjeshkëve të malit të Vizitorit, Zana e Madhe, së bashku me Orë e zana të tjera të këtyre bjeshkëve, dallojnë tringën dhe kujtojnë lodrat që kanë bërë me të kur vinte në bjeshkë:

- 1) Gvejsh jetikë, a n'për gallushtra – drurë të mëdhenj, cungje si gavej (gavyell) ose nëpërtë çara si gallushtra midis tyre
2) Bigash s'mrazta, çilë në karpa – prej drurësh dyshalëca, të ngrira, çelur midis shkëmbinjve

Zana e Madhe, strukë ndër zgavrra
Gvejsh jetikë, a n'për gallushtra ¹⁾
Bigash s'mrazta, çilë n'karpa ²⁾
Prej rrufeje bubulluese,
Rrinte e Mira e po i këqyrte,
Krye e për krye me Motra tjera,
Me ato t'bukurat shtojzovallet!

- 3) Fytyret Tringën n'moh po e lagte – tinzash, Tringën në fytyrë po e lagte
4) Pa rubë n' krye, llanash shpërvjelë – pa shami në kokë, me llarë të përveshura
5) tue gargullue – duke gargulluar, duke qeshur fort

* Orë e Zana t' Vizitorit:
Fol e qesh këto ndërmjet vetit,
P'r ato argtime e lojë fëminie,
Krejt pa t'keq e tanë thjeshtësi.
E kur ndodhte se ndo'i shoqe
Fytyret Tringën n' moh po e lagte, ³⁾
Pa rubë n' krye, llanash shpërvjelë, ⁴⁾

- 6) fytyret priskue – stërpikur e lagur në fytyrë

Ambël n'gaz tue gargullue ⁵⁾
Si t'këndojsin n'mal bilbilat,

- 7) Si e kërthnësta drandofilla – si e përtërira, e harlisura trëndafille

Edhe ashtu fytyre priskue ⁶⁾
N'ujna t'gurrave t'argjendta:
Si e kërthnësta drandofille ⁷⁾

- 8) Rihet n'voes n'atë ag të dritës – njomet në vesë në të dalë të dritës

Rihet n'voes n'atë ag të dritës; ⁸⁾
E fulqijsh n'ujë bushurdisë, ⁹⁾

- 9) E fulqijsh n'ujë bushurdisë – mbushur gojën me ujë për të lagur njëra-tjetrën

N'shpinë kjo shoqes vrap vërvitej,
Tue u ndjekë n'për atë blerime,

- 10) t'njethtë e të kërthnëstë – të kënellët (sikur bulëzon) e të përtërira

Si dy flutura t'bardha, t'bardha;
Zana e Madhe, kah po e shihte
Ashtu t'njethtë e të kërthnëstë, ¹⁰⁾
Bardh e njomë si ajo pranvera, ✕
Edhe fort, po, e Bukura e Dheut,
Mana, kënaqej vetë me veti;
E tue folë me shtojzovallet

11) sygrizha – sy të bukur si sytë e grizhës
(laraskës)

12) pinjolle – lastare, njomëze

13) pash atë t' Lum' – për atë të Lumin Zot

14) Blegës shoqe n' për at' rudinë – (i
lëshohet në shpinë) blegtoreshës shoqe
nëpër atë shesh me bar

15) Zhgjetë i bie të mraztë Empirit – i bie,
kalon, si shigjetë Empirit të ftohtë

Bashkë tue folë, bashkë tue ligjërue,
Merrte, e Mira, edhe po u thoshte:
“Pa dëgjoni, moj sygrizha,¹¹⁾
Moj pinjolla¹²⁾ rritë ndër molla:
Pash atë t' Lum', që vranë e kthiell,¹³⁾
A u ka ra ndo' i herë me pa,
Nën këtë hanë e nën këtë diell,
Fëmij' me 'i hije ma të kandshme
Se Tringë Ulja e Ulë Keqotës,
Burrë i dheut ky, e buka e botës,
N'nam e n'za ndër Male t' Mëdha.
Këqymnie 'i herë, he i raftë e mira!
Si i jep shtatit, n' shpinë ka i lëshohet
Blegës shoqe n' për at' rudinë;¹⁴⁾
Si ai ylli, që n' natë vere
Zhgjetë i bie të mraztë Empirit,¹⁵⁾
Tue lanë mbrapa 'i hulli drite”

*Shtojzovallet e malit Vizitor vendosin ta
tërheqin trupin e Tringës për t' i bërë nderimet
e fundit. Trupin e Tringës e vendosin në
bjeshkë, te Logu i Zanave:*

Nën atë bigë e te një breshtë
Po kish pasë një rudinë.
Ish rudina e gjanë, e gjatë,
Sa hedh nieri 'i peshë nën dorë,
Tanë blerim e lule t' njoma;
N' mes t' rudinës një shkamb i gjallë,
Nën atë shkamb një gurrë prej akulli.
Gurra ishte, ujë po kishte,
Sa me blue një gur mullini.
Aty dilshin Orë e Zana,
Për me u la, për me u flladitë,
E n' për rreze që lëshon hana
Dorë për dorë valle me u ngjitë;
Me u ngjitë valle e me lodrue,
Me lodrue, po, e me këndue,
Me këndue e me vallëzue
Me bilbila t' verës-o,
Der n' për ag të dritës-o

Gjofti e mira s'kthjelltit-o!
Mbi atë rudinë e te ajo gurrë,
Zana e Madhe, shtojzavallet !
Ka ulë Tringën n'bar të njomë,
Edhe fsha ka ajo të madhe.

Zana e Madhe iu ndan detyrat shtojzovalleve: disa do të endin rrobat e reja të Tringës, disa rizën (velin), të tjera bizhuteritë, lulet etj. Dy ulkonja do të gërmojnë varrin, ndërsa vetë Zana e Madhe e malit vizitor do ta lajë. Ajo e lan dhe e qan:

Çili sytë, moj drita e syve!...
Çka t'ka ra kjo hije e randë?!...
A s'po sheh kush asht tue t'la?...
Asht tue t'la, moj, Zana e Madhe,
Kësaj m'i raftë-o 'i pikë e madhe!
Asht tue t'la, me ujë prej akullit
E me lot të syve t'ballit!
Se as, kur m'dilshe n'Bjeshkë të Mëdha,
Mana, tejet kurr s'jam nda;
T'kam ndejë pranë bjeshkës e vërrinit,
Si ajo hana për ngjat yllit,
Kur ban dielli me perëndue.
A t'bie n'mend, moj rrexigi, ¹⁶⁾
Si, kur ishe ti ende fëmij',
Flokët rreth ballit rrumbullue, ¹⁷⁾
Bajshim zheg ne t'dyja bashkë
N'për ato mrize t'Vizitorit?
Ku unë, marrë hijen e ndo'i vashë ¹⁸⁾
Me ty, shoqe ase kushrinë,
T'msojshe këputat si me nisë,
Si me qepë, si me qëndisë ?
E si, kur n'për hije t'breshtës
Niste kangën zogu i verës,
Ambël-ambël tue këndue:
Si veç ai që di me këndue:
Mue m'asht dashtë, po, ma se 'i herë
Me ta zanë zogun e verës;
Me ta zanë t'mjerin e vocërr,

16) rrexigi – rezigi, lloj rrushi i përmëndur në Zadrimë

17) rrumbullue – prerë shkurt

18) Ku unë, marrë hijen e ndo'i vashë – ku unë, kisha marrë hijen, pamjen e ndonjë vajze

- 19) dijni – dije, dituri
- 20) e me u de ka bora malit – e do të ulet
(do të shkrihet) bora malit
- 21) prap tash këndon – prap do të këndojë
- 22) zamare – zanamare, pipëza dyshe
(vegël fryme popullore)
- 23) linge e koçana – zile e këmborë
- 24) bari e blega – barinj e baresha (blegtoresha)
- 25) tambël – qumësht
- Edhe gjallë n' dorë me ta pru;
Kah të kapej mendja ty
Se edhe n' dorë këndon zogu i verës,
E ti s'kishe cnde dijni ¹⁹⁾
Se s' del kanga në robni ?...
Hajde, Tringë, tash me pajtue!
Ti me folë, me qesh mue,
Folë e qesh si kem' përhera!
Se tash del, po, prap pranvera,
Prap tash njethen gjith e lule,
E me u de ka bora malit, ²⁰⁾
Me rrëmbye kan përrojet zallit;
Prap tash këndon ²¹⁾ ai zogu i verës,
E tash dalin gjaja e bjeshkës,
E tash bien feje e zamare, ²²⁾
Tash tingllojnë linge e koçana, ²³⁾
Tash këndojnë bari e blega, ²⁴⁾
Blegat, mollëzat kuq si shega;
E unë e ti prap dora-dora,
Dora-dora, bardh si bora
Mriz e n' mriz bashkë me mrizue,
Gurrë e n' gurrë bashkë me u freskue:
Hijes mblidh lule të njoma,
Mblidh urtyta, dardha e molla,
Lule, lila, karajfila,
Drandofille me zymbyla;
Darkë e drekë tambël ²⁵⁾ e borë,
Borë e tambël, cilla e zamer;
N' shëndet si bryma mbi rudina
Mendjen kthjellët e zemrën dëlirë,
Mirë me Zotin, mirë me robin:
E n' atë t' amblën gjuhë shqiptare
Te një lis a nën ndo' i dardhë
Unë këndo, po, e ti këndo,
Si këndon zogu i verës-o,
Mori drandofillja e bardhë!...

*Në varrimin e Tringës vjen edhe ora e Bardhë e
Bjeshkëve të Tojanit me shtojzovallet e tjeru të
atij mali. Mbi varrin e Tringës ata mbjellin një
bli të madh, që e kanë sjellë nga bjeshkët e tyre.*

*Shtojzovallet e bjeshkëve të të dy maleve
betohen se do të hakmerren për Tringën:*

Veç dëgjoni, oj Orë e Zana,
Se me zanë due betë e mëdhana:
Pasha rrezet që lëshon hana!
Pasha vesën mbi ledina!
Pasha brej, aha e çetina!

E për mriza e qepariza!
E për gurra nepër curra!
E për lila e për bilbila!
Pasha t' rijtë e pasha verën!

26) mos m'thaçin – mos më thënçin

Mos e pritsha kurr pranverën!
E as ma Zanë mos m'thaçin mue,²⁶⁾

27) pa e pague – pa i marrë hakun

Se unë der nesër, pa marrë dielli,
S'e la Tringën pa e pague!²⁷⁾
Do t'i marr, po, treqind krena;
Treqind shkje rob kam me i zanë;

Tri mijë çika e nuse t'reja,
Po, tri mijë, moj, pasha Zotin!
Tri mijë çika e nuse t'reja

28) bubat – bubazhelat (qenie inekzistente,
me të cilat trembin fëmijët)

Para kohës kam me i lanë t'veja.
Me qa ato, po, si gjith' qyqet

N'për kasolla t'Karadakut,
Si ato bubat²⁸⁾ mbështjellë në zi.

Se as e mjera kjo Shqipni
Kurr tue pa s'asht dritë me sy,
Ke kësaj shkja, ndejë orrl mbi krye,
Kurr të keqen s'm'ia ka nda...

KANGA XXV

GJAKU I MARRUN

Trupat e Mark Milanit, të nxitur nga Ora e Dormitorit, sulmojnë shqiptarët, më parë se atyre t'u vijnë përforcimet. Shqiptarët rezistojnë. Të grishur nga Zana e Vizitorit mbërrijnë luftëtarë nga e gjithë Shqipëria. Mark Milani mbetet i rrethuar. Për t'u tërhequr i duhet të çajë rrethimin. Ora e Dormitorit i rri përkrah për ta trimëruar duke e ndihmuar drejtpërdrejt. Ndërhyn Zana e Vizitorit që përballet me të. Lufta e qenieve mitologjike është po aq e rreptë sa ajo e njerëzve:

Ora thepe e Malit t' Zi
 Shumë gajret po u jepte, shkina,
 Malazezve e mirë po i mësonte.
 Shtiju ¹⁾ i ri, herë shtiju plak:
 Gjithnjë sulmin ua drejtonte
 Qandra e jonë ku bante lak. ²⁾
 Zana e Madhe atë e ka pa,
 E ka pa, dhe njohtë e ka :
 Synin kurrë nuk ia ka nda,
 Edhe e Mira, n'shllungë tue u strukun
 Të një reje, asht ba e padukun;
 Edhe pritte që t'i vinte
 Për nën hov e n'shpinë t'i binte,
 Me të bashkë t'u kacafitte,
 Edhe shkinën mos ta linte,
 Mirë ndër kthetra atë shtrëngue,
 Malazezve me u ndihmue
 N' atë shteg t'vështirë. Kur qe flutrim,
 Tue u ra qiejve n'për agim
 Ora shkinë vjen e përskohet ³⁾
 Zhgjetë përpara Zanës. Ç't'i lëshohet
 Fulikare Zana n'shpinë; ⁴⁾
 Si ai orli-gjeraqinë
 Lëshon n'bollshorde, ⁵⁾ si t' këtë pa,
 Se do zogit' n'çerdhe m'ia nga.

1) der n'pëlqere – deri në fund të dheut

2) shtiju – shtiru

3) Qandra e jonë ku bante lak – ku përkulej qendresa jonë

4) Të vërehet: si në poemat homerike, edhe këtu luftojnë lart në qiell Orët dhe Zanat e të dy popujve

5) bollshorde – bollësharde, gjarpër i gjatë rreth 2 metra e gjysmë, me lëkurë të trashë, të përhirë e lara-lara që i ngjan bollës

Kur ka pa ajo syvranqta
 Ora thepe e Dormitorit,
 Si ashtu rife po i shtrihej mbrapa
 Zana e Madhe e Vizitorit,
 Se ç'ka nisë ajo me dredhë
 Poshtë përpjetë, kryq e tërthuer;
 Herë n'një re, herë n'tjetrën struku,
 Tash mbas malit, tash mbas suke;
 Rrafsh për tokë herë rrahi flatrat,
 Prap pingul flutro përpjeta,
 Veç si t'mund' soje me shpëtue.
 Por, si pa ka ajo se vrap
 Zanës s'Madhe s'mund t'i ikë,
 Asht sjellë shtriga e fytafyt
 Me Zanën aty asht përlla:
 Sa për kështu, kish qenë trimneshë,
 Edhe, besa, fort bela,
 E pa qandër nuk po lidhej;
 Me sa asht lidhë ajo ndo'i herë
 Q'se zanë vend ka n'Karadak.
 Grykë për grykë e flok për flok
 Ora e Zana ashtu përlla,
 Ç' t' janë dërmishë shoqe me shoqe !
 N'dhambë e n'thoj se ç't'janë lvyrë !
 Ç'po u shkon gjaku rrëkajë n'për ftyrë!
 Fluturim nëpër ajri,
 Idhtë n'mes vetit kapërthye,
 Haju, shaju me mëni,
 Vërrit, piskat sa kurr kish'n n'krye:
 Fort po u ndiqshin e u përpiqshin
 Po u shkëlvitshin e u llomitshin,
 Herë der n're tue zgjatë shtatin,
 Herë tue hy si xhixhilloja;
 Tash n'për tokë porsi dy bolla,
 Shkarrafendu, mandej shrrugull
 Prap n'për ajr kacrrue ⁶⁾ n'mes vetit,
 Porsi verës dy pilivesa,
 Kur me shoqe-shoqe hahen;
 Siell e bie ato njena-tjetrës,
 Me një pezm, me një mëni,
 Mendtë e kresë me t'pasë mërzi;
 Veç kurrnjenës nuk po i del

6) kacrrue - kacarrue, përleshur

- Me u ngrëhë n'shoqe kacagjel.
 Por se, qe, nëpër ajri,
 Diku andej prej Fushës s'Iballës,
 Vijnë dy shtriga, hypë n'dy breshka;
 Njena Sutë, tjetra Pasutë.
 Ishin breshkat, breshka deti,
 Aq të mëdhaja sa 'i samar;
 Ishin shtrigat si dy grreça ⁷⁾
 Qumshti, hedhë nën çarranik:
 Koc e lëkurë e t'kthyeme kuk,
 Si dy drapna ngulë ndër hatulla;
 Veç se t'idhta e gazepqare
 Kurrkund halli mos m'iu pa:
 Që ndër shtatë bajrakët e Pukës
 Lanë nuk kish'n m'u shëndoshë varrë pushke,
 Me gjithë hudra, pe e gërshanë
 Mbi t'varruemin pezull vjerrë;
 Nuk lanë fëmij' me u rritë për s'mbari;
 Garravaç ⁸⁾ bajnë djemtë e ri,
 Nuseve edhe lëshoju zvercën ⁹⁾
 Bani, qyqet, si çapini!
 Shtatë pash punët bani mbi dhe,
 E humbi shtatë pash nën dhe:
 Si, Zot ruena, puna e tyne.
 Këto kish'n qenë nisë për 'i log shtrigash
 Diku andej n'Kotorre t'Reja,
 E zanë drita i paska shtegut,
 Ke hutue kish'n qenë te shpia,
 Tue u lye, po, me do gjellë ¹⁰⁾
 Vetë e breshkat, që të mundshin
 Pezull ajrit me u përshkue.
 Ajrit shtrigat tue kalue
 Breshkave kaluer mbi shpinë,
 Kur kanë ra drejt Metohisë
 E n'për ag t'kuqlemtë të dritës ¹¹⁾
 Kanë soditë si Ora shkinë
 Edhe Zana e Shqiptarisë
 Fytafyt ish in për la;
 Ftyrës e parzmës krejt n'gjak la,
 Fort ka' jepshin n'dhambë e n'kthetra;
 Kryet breshkave andej kanë reshë,
- 7) grreça qumshti – kunguj qumështi
- 8) garravaç – kruspull, (i paralizuar)
 9) zvercen – sëmundjen e verdhëzës
- 10) me do gjellë – me ca gjellë, ndonjë lloj
 brumi magjistar
- 11) E n'për ag t'kuqlemtë të dritës – e
 nëpër agim të kuqërremtë të dritës

12) li Zadrimet – lirin që kultivohej në
Zadrimë

13) si 'i naskeqe – si një ngaskeqe,
kthyer si çarku i pushkës

Ato rrole, shtriga t'vjetra;
Edhe lëshue t'janë n'Orën shkinë,
Porsi qenë t' kish'n dy kuçedra,
Njena, po, ma e idhtë se tjetra.
T' iu hodh Suta për mbas shpine
Edhe flokëve ajo ia ngjiti,
Arrçit kryet gati ia qiti,
Kah ia ngrihte pa farë dhimbje,
Si me shkulë kund li Zadrimë. ¹²⁾
Ftyrës Pasuta si kusia,
Me 'i dhamb n' gojë ngërthye si capë,
Ajrit flokët lëshue leqe-leqe
E ardhë shtatit si 'i ngaskeqe, ¹³⁾
N' thoj ia ngjet me njenën dorë,
Mu n'gërglac, n'një tue u mundue
Me ia zanë frymën njak;
N'sa me tjetrën si n'gërhanë,
Nisë ka trupin me i lnuer
Poshtë - përpyetë, kryq e tërthuer,
Me do thonj të mprehtë si sorrë,
Për ma t'madhin, mor'. gazep.

Ora shkinë se fort po jep,
Fort po jep. qyqja, e ç'po vërret,
Se edhe shqelmat shumë po i qet!
Veç se kot; pse Zana e Madhe,
Me atë Sutën e Pasutën,
Ashtu pezull n'për ajri,
Ta kanë çue der n'Vizitor,
Shi te vorri i s'mjerës Tringë,
Edhe lidhë ta kanë për bli:

.....
Aty, at'herë, Suta e Pasuta,
Ta kanë kapë ka 'i gjarpën n'dorë,
Shlligë të gjallë, tanë helm e vnerë,
E me ta t'kanë hy me e rrahë
T' mjerën Orë të Karadakut,
Për pa këqyrë, mor probja i jem,
Se ku i djeg as se ku i dhemb.
Lëshue n' te breshkat si t'tërbueme,
N'dhambë ia grisshin ¹⁴⁾ misht' e shtatit
Për gazep. Gërthitte Ora
N'kupë të qiellës, sa gjithku mundte,

14) grisshin – grisinin, grimconin

15) pitigonë – grua llafazane

Tue i dhanë shtatit për me shpëtue.
 “Ah! Kadalë, eh pitigonë!- ¹⁵⁾
 Zen Pasuta si tue e sha, -
 Se s’të lëshoj, jo, për Tenzonë!
 Shtatin n’gjak krejt pa ta la.
 Hidër, bre! Ti me i ndihmue
 Mark Milanit, t’birit t’shkinës,
 Që Shqipninë ai rreh m’e shtrua
 Për nën kambë t’knjazit t’Cetinës...
 Po a kujton, mori gabele,
 Se shqiptarët kanë dalë fare,
 Që me ardhë knjazi, me ’i kalë zhele,
 Për t’sundue mbi tokë shqiptare?

KANGA XXVI

KOHË E RE

Poeti shkëputet nga rrjedha e ngjarjeve për të meditar për poezinë. Dialogon me Zanën e frymëzimit të vet:

Hej, moj Zanë, ty t'qofsha true,
 Si s'po t'bie ndër mend për mue,
 Punë të hershme me m'kumtue;
 Kangë e valle me m'fillue;
 Por më rrin tue fluturue
 Mollë në mollë e ftue në ftue
 Me ato shoqe tue këndue,
 Me ato shoqe tue vallzue,
 Tue vallzue, moj tue lodrue
 N'për ledina e n'për rudina,
 N'për ata brej, aha e çetina,
 Ku ban çerdhen gjeraqina,
 Bulon molla e lulzon thana
 E prijnë valle Orë e Zana
 Nëpër rreze që lëshon hana.
 Ardhtë shtatit si breshana,
 Rreze dielli dora e llana,
 Ftyra shtrua n'fletë t'drandofillit,
 Kamba matë për gjeth të lilit,¹⁾
 Shartue zani n'za t'bilbilit,
 Diçka borë e diçka brimë
 Si ai ylli me fërfillimë:
 Mori sumbulla sumbullore,²⁾
 Mori dardha dimënore,
 Si t'shkoj moti kangë e valle,
 Kangë e valle e zanamare:
 Tash mbas fluturash nëpër zalle,
 Tash mas lulesh n'për livadhe,
 Herë ndiq sutat nëpër curra,
 Zhytu e mbytu nëpër gurra,
 Ngallit shoqet³⁾ n'shtigje t'vështira,
 Si, përzet, ty t'raftë e mira!
 T'raftë e mira si t'ka ra,
 Bjeshkë e vërrë që m'ke shkëlqyer⁴⁾

1) Kamba matë për gjeth të lilit – këmbë e vogël sa gjethi i zambakut

2) sumbulla sumbullore – rumbullakja – rumbullake (si komçë e bukur)

3) ngallit shoqet – ngacmo shoqet për shaka

4) m'ke shkëlqyer – më ke shkëlqyer

5) Se mue kripit m'i ra bora - unë u plaka

A di çka, moj gërxheli,
Mori rrezja n'për frangji:
Se mue kripit m'i ra bora, ⁵⁾
Se kah m'len asht kamba e dora,
Se edhe as vonë, them, s'ka me shkue,
N'jetë përtej unë pa u kalue,
Prej kah s'lanë kënd me u kthye dalë...
Pra dëgjoma këtu një fjalë:
Leni sot, moj, Shtojzovallet,
Leni fluturat t'marrin zallet,
Leni sutat t'marrin malet;
Shporru vjollcash edhe lilash,
Shporru gurrash e çurrilash;
Se, përzet, kështu, moj petritë,
Tue m'u la, tue m'u flladitë,
Herë n'për hanë e herë n'për dritë,
Drue po m'grihesh akull-o,
Drue po fik mue e vedin-o;
Edhe lëshou prej Dukagjinit,

6) të cemtët e dimnit - acarin, të ftohtët e dimnit

Ku ma shkon të cemtët e dimnit ⁶⁾
Nëpër biga e zgavira blinit,
E flutrim nëpër ajri,
Si ai ylli që shkëndi

7) behma këtu - eja këtu

Shkrep prej mbramjet n'për eter,
Behma këtu ⁷⁾ n'këtë Lissus t'vjeter,
Ku, larg zhurme e potere,
Dola edh' unë n'këtë buzë pranvere,
Për me këndue n'Lahutë t'Malcisë,
Se si u end fati i Shqipnisë,
Kur shpëtoi kthetrave t'shkjenisë
E duel zgjedhe të Turkisë:

*Evokohet e kaluara historike e shqiptarëve.
Përmenden me radhë mbretërit e dëgjuar të
Ilirisë, qëndresa e vazhdueshme e shqiptarëve
deri te Skënderbeu. Paralel me historinë iliro-
shqiptare kanë bashkëjetuar edhe mitet: Zanat
e Orët e Maleve, kuçedrat e floçkat, etj. etj.*

Kur të dalësh n'atë detë,
Aty bregut ke me pa

- 8) Floçka e Kshetëza – vajza e nuse
mitologjike të ujërave
- 9) tue u bobitë – duke u pastruar, duke u
dëlrirë
- 10) rizat e zhredhne – rizat (pëlhurë
mëndafshi që vihet në kokë) të zhredhura
- 11) triza – gjalma si rripa të gjërë
- 12) tue gërvallë – duke u çjerrë
- 13) Me xhubletë e me shtjellak – rrobe
grash malësore në Veri
- 14) bininë – bij e bija, birësinë
- 15) mund ta ndajë – mund ta dallojë
- 16) porsi me branisë zhamella – ashtu si
të hiqen e zvarriten gurët e mëdhanj

Floçka e Kshetëza ⁸⁾ndejë n'shulla,
Tue u krehë, tue u bubitë, ⁹⁾
Shoqja shoqen tue ngallitë
Turr e vrap n'për Ranë të Hjedhne:
Shkatërr flokësh, rizat e zhredhne, ¹⁰⁾
Këmishat kapë me triza t'dredhne. ¹¹⁾
Se ato janë do gra të detit,
Që si ushujzat e breshkujzat,
Po jetojshin n'ujë e n' tokë,
E po flitshin si tue krrokë,
Si tue krrokë, si tue gërvallë. ¹²⁾
Por me pasë për t'i zanë gjallë
E me i mbajtë te shpia nieri,
Me folë shqip zejshin ma s'miri.
Se një djalë, fisit t'Kelmendit,
Djalë i pushkës edhe i kuvendit,
Si dëshmi bajnë gjindja e vendit,
Një këso Floçkash paska zanë,
Edhe n'shpi e paska çue;
Ku 'i herë shqip atë e ka msue,
Mandej marrë e ka për grue,
Me të bashkë kunorë tue vu.
Edhe u baka shpijanike,
Tue rritë fëmijë, tue u mbajtë fisnike.
Me xhubletë e me shtjellak, ¹³⁾
Si t'gjithë shoqet n'atë bajrak.
Veç se çka bininë e sajë ¹⁴⁾
Lehtas nieri mund ta ndajë; ¹⁵⁾
Ke i kanë sytë si picigjatë
Edhe flasin për pa u matë;
Porsi me branisë zhamella ¹⁶⁾
Ndokund malit nëpër shpella.

Dialogu me Zanën e Frymëzimit bëhet më intim:

Tashti unë, moj syqershi,
Besa, po, fort mirë e di,
Se ty t'kandet me kërkue
Mriz e n'mriz e krue në krue;
M'shoqe tua me u takue,
Bashkë me folë, bashkë me ligjërue,
Me u ngjitë valle e me këndue:

- Me këndue, po, e me lodrue,
 Si mot t'keq që kurr nuk m'ke;
 Pranverë n'Shën Gjergj e pranverë n'Shëndre !
 Ani, pra, moj rrezigi,
 Mori rrezja n'për frangji,
 Po të kapi ty dalldi
 Për shoqni e leverda; ¹⁷⁾
 - Eh! Po, i mjeri, çka me ba ?
 Kështu po i kishe ti do mend;
 Mos me t'zanë kurr vendi vend,
 Sot një send, nesër një send
 Del e merr ti fushë e shpat,
 Vel, n'Kodhel e n'Krye-Bushat: ¹⁸⁾
 N'Krye-Bushat, pëllamb' e dukat, ¹⁹⁾
 Edhe kapu n'Rozafat,
 N'atë kala t'Shkodrës mizore:
 Nderi e nami i tokës arbënore;
 Përse aty Zanat i ke,
 Prej' Elikonet bartë n'këtë dhe. ²⁰⁾
 Si të bajë hana me dalë,
 Nisin vallet palë e palë
 Me ato Motrat shqipëtare,
 Tue ra fyell e zanamare.
 Aty ngjitu edhe ti valle,
 E pa derte kund e halle.
 Tue lodrue ti e tue kërcyc
 Thueja kang's gjithsa t'kesh' n'krye.
 Veçse prap ti këtu me kthye;
 Përse kanga, endë pa ty,
 Ajo asht vaj e tym ndër sy.
 Edhe kështu n'për hanë, n'për dritë
 Tue u argëtue, s'ke me u mërzitë;
 E ty moti ka me t'shkue
 Si do vetë, e pa u kujtue.
 Qe Lahuta vjerrë n'sergji. ²¹⁾
 Eja, pra, moj syqershi,
 Moj belholla, rritë ndër molla,
 Edhe kangën ma fillo:
 E unë këndo, mandej e ti këndo,
 Si këndon zogu i verës-o !

17) leverda – lavërda, liri, hapësirë

18) Vel, n'Kodhel e n'Krye-Bushat – mali
 Velës, Kodhel e Krye-Bushat, fshatra në
 Zadrimë

19) pëllamb' e dukat – tokë e pëllëshme, e
 kushtweshme (dukat- para e vjetër, quajtur
 sipas emërimit të hershëm të Republikës
 së Venedikut, ku u prenë për herë të parë
 në shek. XIII monedha ari)

20) bartë n'këtë dhe – bartur në këtë tokë

21) sergji - sergjen

KANGA XXVII

XHEMJETI

Fati i shqiptarëve në perandorinë Osmane kërcënohet prej ardhjes në pushtet të Turqve të Rinj. Qëndrimi i tyre ndaj Shqipërisë pasqyrohet në debatin e Xhavit Pashës me Sinan Pashën në Parlamentin Turk:

Xhavid Pasha 'i turk i ri,
 Këqyr ç'ka marrë trimi e ç'ka thanë:
 "Një për be ¹⁾ gjallë nuk do lanë!
 Se shqiptarët po ishin bela, ²⁾
 Hajrin kush kurr mos m'ua pa,
 Veç se sherrin. S'di a e dini,
 Se q'se turku s'pari hini
 Në Shqipni e der më sot,
 Jo ma pak, po e them me lot,
 Se pesëdhjetë e katër herë
 M'ne shqiptarët t'janë lëshue poterë ³⁾
 Me armë n'dorë, e t'na kanë ra,
 Ballë për ballë me ne tue u vra,
 Si t' kish qenë turku me shkja,
 Madje ngusht shumë herë na e prunë,
 Pse zanat pushkën po e kishin.
 Prandaj hundët n'grusht u duhen shtypë,
 Që kurr n'mend ma mos t'u bjerë,
Pis Arnaut ata tue qenë,
 Xhemjetit me i qitë telashe."
 Sinan Pasha, një plak me mjekërr: ⁴⁾
 "Javash, burra, zen e u thotë,
 Se shqiptarët janë fis i vjetër:
 S'merren n'grushta si manovët.
 Katërqind e disa vjet
 Janë, që hymë ne në Shqipni;
 Kush ka ba ma shumë gajret ⁵⁾
 Se shqiptari për Turki ?
 Në Jemen kanë ardhë me ne,
 N' Sebastopull kanë derdhë gjak;
 Fytafyt janë pre me shkje
 Kanë marrë krena n'Karadak.

1) një për be – asnjë, as për t'u betuar në të

2) bela – kokëçarje; këtu: njerëz që sjellin ngatërresa

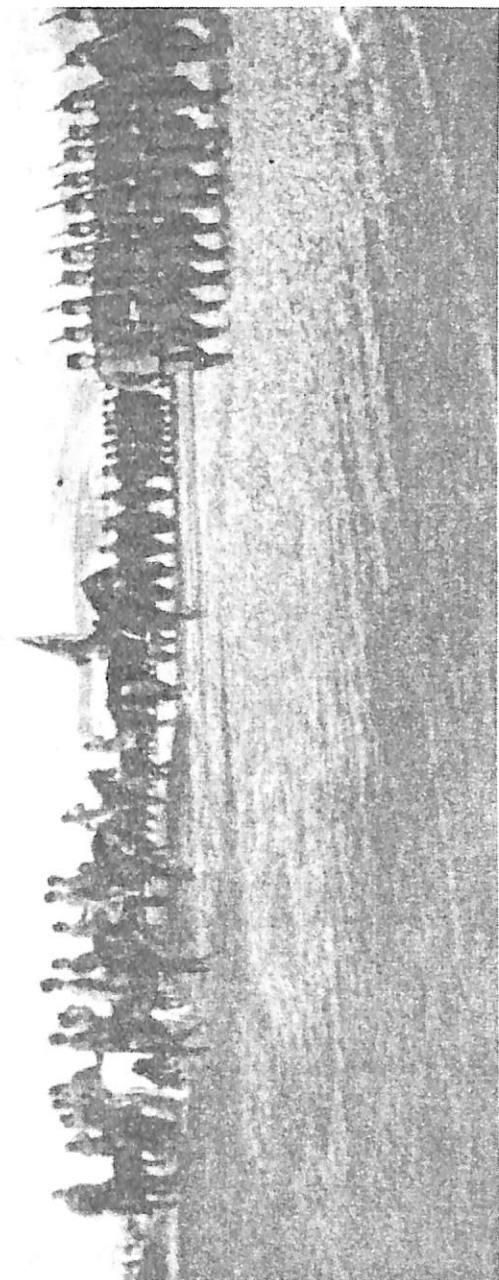
3) t'janë lëshue poterë – të kanë ngritur krye

4) një plak me mjekërr – një plak i zgjuar, plak me mend

5) gajret – guxim

- 6) uxhun – mësymje, sulm ← N' luftë uxhunin ⁶⁾ këta e kanë ba;
T'mbramët te ika e t'parët te mbeta,
Janë pjekë n'diell, janë ngri n'murra;
Për daulet s'u asht dhimbtë jeta.
E po ç'bamë ne për shqiptarë ?
Ç't'mirë ne atyne u kem' përtri ?...
Cila punë, m'thoni, u kthye mbarë
Se ne gjindemi n'Shqipni ?... ⁷⁾
- 7) Se ne gjindemi n'Shqipni – qysh se ne
ndodhemi në Shqipëri ← Na i kem' djegë e i kemi pjekë,
I kemë nxjerrë shpije e toket;
Vjerrë n'konop, i bamë me vdekë,
U kem' prishë kanun' e doket.
I kem' rrahë n'për milazima, ⁸⁾
- 8) n'për milazima – me anë të milazimave
(togetëve) ← Shnjëzue i kem' n'për agallarë:
I kem' fikë n'për myltezima, ⁹⁾
- 9) I kem' fikë n'për myltezima – i kemi shuar
ekonomikisht me anë të tagrambledhësve
10) n'për tasildarë – me anë të nëpunësve
të taksave ← Rjepë i kem' n'për tasildarë. ¹⁰⁾
- 11) Kund ndo'i urë a ua kemi lëshue –
ndonjë urë a ua kemi ngritur ← Kund ndo'i urë a u kemi lëshue? ¹¹⁾
Sa janë rrugat që u kem' çilë?
Ndonjë shkollë a ua kem' ndërtue ?
Shteg t'shpërthym a u kemi mshilë?... ¹²⁾
- 12) kemi mshilë – kemi mbyllur ← Kurdo t'jetë kysmet me i dalë
Turkut dore Shqiptaria,
Posë falëtoresh, ku me u falë,
N' Shqipni 'i shej a e len Turkia ?...
Pse at'herë duem që shqiptari
Gjithmonë rob të rrijë nën ne,
T'harrojë gjuhën që i la i pari,
T'mohojë vendin ku ka le ?
Për me folë kah shpirti del,
Faj shqiptarit nuk i vihet
Pse me turk sot kapet tel,
Vendi vend pse nuk i zihet.
Me topuz, mor faqja e bardhë,
Me shqiptarë nuk ndreqet gja;
Veç me t'ambël rreth tue u ardhë ¹³⁾
- 13) Veç me t'ambël rreth tue u ardhë – veç
duke i marrë me të mirë ← Për ty i shtyn vdekjen me ba.
Prandaj vetë kisha me thanë,
Se s'asht mirë shqiptarët me i nga:
Le ta lamë ket' punë n'njen' anë
E mos t'sjellim kot bela.”

Turgut Pasha, ushtaraku turk i vijës së

Nisja e ushtrisë turke kundër malësorëve nga Fusha e Shtoit (Shkodër)

*ashpër, propozon një ekspeditë ndëshkimore.
Ai vetë vihet në krye të 100 taborreve për
ekspeditën ndëshkimore kundër shqiptarëve:*

- Kah merr dielli e hana le,
Si Shqipnia 'i vend s'e ke,
N'daç për male e për kodrina,
N'daç për fusha e për rudina,
Bjeshkë e vërri edhe zallina,
Me kullosa e tokë t'punueme,
Me liqej , me përroje e lume;
Kroje fushës e gurra shpatit,
E puth deti për së gjatit; ¹⁴⁾
Peshku plymë ndër kalimere: ¹⁵⁾
Gjaja e gjallë reshë shqere-shqere; ¹⁶⁾
End ¹⁷⁾ mëndafshi e end hardhia,
Ambël synin t'mbushë robnia,
N' shëndet kërthneset ¹⁸⁾ mbarë natyra,
Qielli kthjellet si pasqyra;
Sh'Ndre në bjeshkë e Sh'Gjergj në vërri; ¹⁹⁾
S'ka ma bukur n'rrokulli; ²⁰⁾
Me na e pasë gjithkush lakmi.
Por ç'e ban ? Se sot, or probe,
Me ta falë Shqipninë, kush, tobe, ²¹⁾
N'e shikon ²²⁾ dy herë me sy,
Kaç për kob që ta ka mësy,
Turgut Pasha 'i turçeli
Me njëqind taborre ushtri,
Tanë çerkez' e l'kurazez,
Turkoshakë e anadollakë,
Manovë, jevkë, lacë e zejbeke,
Kurdë, harapë edhe felar,
Me pushkë n'krah, me zjarr n'sylah,
Njeni n'fes, tjetri n'qylah,
Toka e zezë me i pasë qirah; ²³⁾
Edhe n'shpinë ai ia ka lëshue,
Me Moskov, thue, asht tue luftue.
Kacaleci si lëshon n'arë,
Fund e maje tue e fshi mbarë,
Kështu Shqipnis' iu rras asqeri
Ç'merr prej Jugut der ke Veri;
Edhe Pasha, Turgut Pasha,

14) E puth deti për së gjatit – e lag deti
pë së gjati

15) Peshku plymë ndër kalimere –
peshku plot, një mbi një, stivë në kamare

16) shqere-shqere ~ tufë-tufë (shqerrat)

17) end – lëshon vezë, çilë

18) kërthneset – përtërihet, harliset

19) Sh'Ndre në bjeshkë e Sh'Gjergj në vërri –
dimër në bjeshkë e pranverë në vërri

20) n'rrokulli – në botë

21) tobe – këtu: jo kurrë

22) n'e shikon – në qoftë se e shikon

23) me i pasë qirah – me i pasë rëndë, të
ndyrë

24) ferman – dekret
 25) derman – shërim, shpëtim; këtu: rrugë shpëtimi

26) begajate – taksa që u viheshin sundimtarëve të vendit (beglerëve)

27) e ban vendin fanî – e shkatërron, e rrënon fare vendin (fanî-me theks fundor)

28) urum – grek

Idhtë ngërthye ato vetulla t'trasha,
 T'ka ngrehë top, t'ka ngrehë havan,
 Edhe qitë ka një ferman, ²⁴⁾
 E pa i lanë kund kujt derman, ²⁵⁾
 Lyp një herë e pikë ma s'pari:
 Sylahin me heqë shqiptari
 Edhe armët ai me i dorëzue,
 Masandej mos me guxue
 Kush shqiptar vetit me i thanë,
 As me mbajtë doke e kanue,
 As ndër shkollë shqip me zanë;
 Shqipen shqip jo ma m'e shkruë,
 Por turqisht; ka lypë ma tepër,
 Që Shqipnia e poshtme e epër
 T'jepte asqer, edhe të lante
 Pagë e t'dhjeta e begajate, ²⁶⁾
 Gjithsi ish emri i Turqve t'Ri,
 Ase e ban vendin fanî. ²⁷⁾
 Kur ka ardhë rendi i Malcisë
 E t'kanë ndie ata krenët e maleve,
 Janë bashkue, n'kuvënd kanë dalë:
 "Për jetë tande, pasha i mbretit;
 Fort n'gazep mos me na marrë,
 Ne dhe me na lanë sylahin;
 Se kem' ndodhë disi n'kufi
 E shpesh po na bie me u vra
 Ku me urum ²⁸⁾ e ku me shkja.

Turgut Pasha arreston disa nga krerët e kryengritjes shqiptare, por malësia nuk nënshtrohet:

KANGA XXVIII

DEDE GJON LULI

*Më në fund shqiptarët i shpallin luftë
perandorisë Osmane. Në krye të tyre është Dedë
Gjon Luli, bajraktari i Hotit:*

Të shtatë krajlat çue janë n'kambë;
Kah ka ra, medet, kjo gjamë ?
N'atë Malci, n'atë Rapshë të Hotit
Dedë Gjon Luli, burrë si motit,
Me 'i çetë lekë, ¹⁾ bisha shkorretit,
Ka nisë pushkën n'asqer t'mbretit !
Dedë Gjon Luli 'i shpatë e gjallë,
Shtrembnon kësulën, del në shkallë,
Bedri Pashës po i çon ai fjalë:
"Mirë neshtrasha, ²⁾ or Bedri Pasha!
Amanet jam tue ta lanë,
Këtë fjalë mbretit me m'ia thanë:
Se me sot, po, emni i Zotit!
Çka jem' nipash s'Gjergj Kastriotit
E shqiptarë që i them' ne vetit
Ma duva ³⁾ nuk i bajmë mbretit.
E as s'e njohim ma për mbret.
Rrafsh po mbushën pesëqind vjet,
Që ne i bajmë atij hysmet
E për të ne thyem rradaket,
Si t' kish'n qenë këto poça Vraket,
Një të mirë pa e pasë prej tij.
Na shkoi moti si asht ma zi;
Ngranë pa ngranë, e kryet n'gërshanë,
Bjer prej sherrit n' taksiratë. ⁴⁾
Se ai s'po kish tjetër zanat,
Veç pre e rip, e digj e piq:
Rrëzo, rrëno e vendin fliq
Me mehmurë e agallarë,
Që 'i punë këta kurr' s'kanë sjellë mbarë;
Veç rrah n'shkop, e varë n'konop:
Vidh, robit e tokët plaçkit:
Si mo' Zot ma keq për ne,
Që a ndopak n'Shqipni kem' le.

1) me 'i çetë Lekë – ma një çetë djem të
Malësisë së Madhe

2) mirë neshtrasha – ndesha e mirë, mirë
se u takuam

3) ma duva – më lutje (tani e tutje nuk
nënshtrohemi)

4) taksirat - fatkeqësi

Pasha Zotin, qoftë lëvdue!
 Edhe kështu s'mund' me durue.
 Pushkën sot unë ia kam vu,
 Mandej daltë si qoftë gjykue."
 Kështu tha Deda, e si shtrëngue,
 Veshë e mbathë kishte qëllue,
 Ngjet alltinë në flet t'sylahut,
 Ven mauzerren mbi sup t'krahut,
 E me 'i çetë djelmosha mbrapa
 Ka marrë rrugën me t'mëdhej hapa;
 Si ai pjalmi me duhi;
 Drejt kah Rapsha edhe u ka pri.
 Drejt kah Rapsha, Rapsha e Hotit,
 Që si heret, si n'ditë t'sotit,
 Kjo po m'ishte 'i falme agzotit;⁵⁾
 Se aty vendi t'asht ndezë zhari,
 T'janë herrë krenat porsi bari,
 Sa herë lekët na janë përta
 Grykë për grykë me turk e shkja,
 Idhtë tue i ba shkinat me qa,
 Idhtë tue i ba me fsha turkinat,
 Kah n'dorë flakë u rinë martinat.

5) 'i falme agzotit – një fola baroti

*Dedë Gjon Luli i bën thirrje Marash Ucit.
 Të dy së bashku çojnë në këmbë Malësinë,
 Lekët. Pashai turk i Shkodrës bën përpjekje
 për ta shndërruar kryngritjen çlirimtare në
 një luftë fetare:*

Bedri Pasha, kur ka ndi
 Se ç'po bante ajo Malci,
 Për liri e për Shqipni,
 Fort asht mbushë ai me mëni,
 Grushta kresë, besa, tue i ra,
 Asqer n'Shkodër ke s'po ka,
 Fesatin⁶⁾ n'Malci me nda.
 Thërret mishlizin, bajnë shura:⁷⁾
 "Si t'ia bajmë e tek t'ia bajmë?
 Kah të çajmë e kah t'ia mbajmë?
 Se Malcia asht çue lugat
 Me dalë nesër n'Rozafat:
 Edhe këtu, po, n'kala t'Shkodrës,

6) fesat – kryengritje

7) bajnë shura – plaqërojnë, këshillohen

Dedë Gjo Luli (1840 - 1915)

- Tue i ra curlës edhe lodrës,
 N'sy t'Evropës e t' mbarë njerzisë,
 Me ngrehë flamurin e Shqipnisë:
 Shqipninë m'e qitë zojë n'veti,
 Që ma kurr n'të me urdhnue mbreti,
 Se le pashë e veqilade,
 Le mehmurë e kallavrade,
 Që n'konop tash po t'i vjerrin,
 Njashtu si për kambe berrin!
 Hollë e gjatë si janë mendue,
 Si kanë folë e bisedue,
 Se si punës me ia ba hallin,
 S'mbrami t'gjithë e kanë pleqne,
 Me një herë me qitë tellallin:⁸⁾
 Që çka asht turk me dalë n'Koplik,
 Pse po ish një i madh rrezik:
 Shqipnie me u dëbue Turkia,
 Shtet n'veti me u ngrehë Shqipnia!"
 N'atë mbasdite, n'iqindi⁹⁾
 Thërret tellalli sa ka n'krye:
 "Kush asht turk bashibuzuk,¹⁰⁾
 Me ngjeshë armët e n'luftë me dalë,
 Malcisë hovin me ia ndalë;
 Përse dini¹¹⁾ asht n'rrezik,
 Ke s'po ka Shkodra nizamë."
 Kështu tellalli. Trup në kambë
 Ia kanë ba nja dy mijë vetë,
 Muhamedanë, e pa marrë dielli,
 Vrap, thue kambve u kanë vu fletë,
 Për ballë t'luftës janë nisë filli.
 Ç'po shkojnë turqit tue vikatë!
 Tue vikatë, tue u hallakatë!
 Kanë dalë n'suka të Moksetit,¹²⁾
 Kanë pushtue Drume¹³⁾ e Deçiq,
 Mirë kanë ngrehë topat e mbretit:
 Me hedhë gjylet n'Bukoviq!¹⁴⁾
 N'atë Dinoshë¹⁵⁾ na janë ngujue;
 Kanë ngrehë tabe¹⁶⁾ edhe istakame
 Maje krahu tue këndue,¹⁷⁾
 Tue pri vallet për gjithë mbrame.
 Çka ka thanë ai Dedë Gjon Luli,
 N' kep t'një shkambi, dalë s'kundruelli:
- 8) tellall – lajm edhe lajmëtar
- 9) iqindi – kohë ndërmjet drekës dhe darkës, zamër
- 10) bashibuzuk – ushtar turk (fig. ushtar i parregullt)
- 11) dini – feja, besimi mysliman
- 12) n'suka t'Moksetit – midis Hanit të Hotit e Bajzës
- 13) Drume – fshat në lam të Hotit
- 14) Bukoviq – kodër në Hot
- 15) Dinoshë – fshat në veri të Tuzit
- 16) tabe – pritë
- 17) Maje krahut tue këndue – mënyrë të kënduari në Malësi, duke vënë dorën pas veshit

“Hajde, hajde, o mori Shkodër!
 Se ne njih' mi prej kah motit;
 Se me curle edhe me lodër,
 S'shtron Malci, ti, mana t'Zotit.
 Na asht rreshkë shtati n'flakë t'barotit,
 Tue u gri ne e tue u vra
 Herë me turk e herë me shkja.
 Këqyr, t'mos biesh n'për ne n'bela;
 Se ne hajrin s'na e ka pa,
 Veç kush n'shpi për mik na ra.”
 Kështu tha Deda n'atë rragam.
 Edhe pushka bani bam.

Falë i qofshim t'Madhrit Zot!
 Kur janë lëshue Grudë edhe Hot
 N'atë Dinoshë n'bashibuzukë,
 Ç'ka ushtue mal e ç'asht trandë sukë,
 Edhe toka ç't'ka bub'ullue:
 Kaq përmnershëm t'janë përta,
 Si me u gri turku me shkja;
 Jo ma t'gjithë shqiptarë, një vëlla!
 Shoq me shoq miq e kumbarë,
 T'gjithë bujarë, t'gjithë pushkatarë,
 Kundra shkjaut që sa e sa herë
 Krah për krah kanë rra n'poterë, ¹⁸⁾
 E s'bashku kanë derdhë gjak,
 Tue u gri me Karadak.

18) kanë rra n'poterë – janë lëshuar në luftë

Përzet-a, ¹⁹⁾ t'dy krahët na u thafshin
 Ne shqiptarëve: turq na thançin, ²⁰⁾

19) përzet-a – për një Zot, për Zotin
 20) thançin – thëncin

Ortodoksë ase t'krishtenë:
 Mësue gjithmonë që kemi qenë
 A me thye për t'huej'n rradaket, ²¹⁾
 Edhe hor, pa farë nafaket, ²²⁾
 Ase nëpër sherr të tij,
 Ndërmjet vetit ne me u gri!...

21) rradake – kokë
 22) nafakë – fat

*Shqiptarët thyejnë trupat e Bedri Pashës dhe
 ngrenë flamurin e tyre kombëtar në Deçiç.
 Lëvizja zgjerohet duke përfshirë malësorët e
 Bregut të Matës dhe krahina të tjera si
 Zadrime, Mirdita, rrethinat e Durrësit etj. Në
 Lezhë, ku janë bllokuar 70 taborre turke, vritet
 kajmekami:*

KANGA XXIX

LUFTA E BALLKANIT

Qëndresa e shqiptarëve ka tërhequr edhe një herë vëmendjen e Evropës. Franc Jozefi, perandor i Austro-Hungarisë, i kërkon Portës së Lartë pavarësinë e Shqipërisë. Ndërkohë koalicioni i sllavëve të Evropës nuk e sheh me sy të mirë krijimin e një shteti të pavarur shqiptar. Koalicioni i sllavëve i shpalli luftë Turqisë për të ndarë tokat shqiptare ndërmjet tyre:

1) Franc Jozefi n' divanhane – mbreti perandor i Austrisë në sallonin mbretëror me poltrona
2) padishah – madhëri, titull i sulltanëve turq

3) Se, mana, këta po i'n do njerz – se për besë, këta po ishin ca njerëz
4) terz – terc, (terrc), jo mbarë, me të keq

5) për hajr – për të mirë

Franc Jozefi n' divanhane: ¹⁾
 “Padishah, ²⁾ pash jetën tande,
 Mos, me t'keq me i marrë shqiptarët,
 Mos me u lëshue n' qafë pashallarët,
 Që me i prishë e kështu me i çartë,
 Si tash s'voni ia ke hi
 N' atë të mjerën moj Malci;
 Se, mana, këta po i'n do njerëz, ³⁾
 Që po i more tepër terz, ⁴⁾
 Me çka n'dan neshtrasha mue:
 S'kanë me u pritë, jo, pa t'trazue,
 Pa t'i qitë do t'çame kreje.
 Se ti këta, dije prej meje,
 Fort për hajr, ⁵⁾ ndoshta, s'i ke,
 E ma lirë i shet se i ble:
 Se as për hajr, drue, nuk kanë le;
 Veç se, besa, sa për sherr
 S'ke për t'gjetë kund fis ma derr,
 Ma kryekcyem e ma bela,
 Që 'i grusht gjind e fukara,
 Fytafyt këta me u përta
 N'daç me krajl e n'daç me mbret,
 Si t'u këcejë ai zekthi i vet.
 Këta sot lypin lirinë,
 Lypin t' lirë me pasë Shqipninë,
 E krejt n'veti me u sundue,
 T'huejit mbas sotit jo m'iu shtroue,
 Pagë as t'dhjeta me i pague,

- 6) xhahil – njeri i paditur, i trashë dhe i egër
- 7) katil – gjaksór
- 8) Me iu dhimbte minit n'mur – me një gjendje aq të mjerueshme sa t'u dhimbej edhe më të vuajturve (miut në mur e gjarpërit nën gur)
- 9) sugure – me siguri
- 10) të halisë – të jallisë, të hapësirës shqiptare
- 11) zalldan, siklet – veshitësi, brengë e hall
- 12) ylqet t'mbretit – prej ylqeve të mbretit, nga tokat e nga pushteti i mbretit
- 13) E me u ngrëhë ai daulet n'veti – e më u ngritë ai, popull, komb në vete
- 14) tue gërhatë – këtu: duke u matur, me ngadalësi, gati fjetur
- E s'kanë faj; pse tash sa mot,
 T' thuesh, shqiptarët lëshue i ke pa zot;
 E lëshue u ke ti n'qafë xhahilat,⁶⁾
 N'krye t'vendit vu u ke katilat,⁷⁾
 E as për t'mjerën moj Shqipni,
 Që ndër lufta për ty asht shkri,
 Turk e i kshtenë, po, gja ndërtue
 S'ke der n'sot; veç se rrënue,
 Djegë e pjekë edhe shkretnue,
 Me iu dhimbte minit n'mur⁸⁾
 E atij gjarpnit për nën gur.
 Prandaj vetë kisha me thanë,
 Se s'ban keq lirin' m'ua dhanë:
 Asht ma mirë me i pasë miq
 E të lirë, se rob e anmiq;
 Pse diçka edhe jam tue drashtë,
 Se këta 'i ditë kanë me t'u dashtë
 Në mos sot, sugure⁹⁾ mot;
 Diçka ndiej era barot..."
 Padishahu n'atë harem:
 "Tungjatjeta, or' miku i em,
 Se, mana, mirë je kah thue,
 Ashtu m'ndanë puna edhe mue.
 Veç asht hall, or tungjatjeta,
 Se n'Shqipni, të thuesh, dy t'treta
 Të halisë¹⁰⁾ janë muhamedan';
 E prandaj kjo punë nuk ban.
 Pse edhe as dini nuk e jep,
 Për pa pasë një t'madh gazep,
 Një zalldan, një farë sikletit,¹¹⁾
 Me u shkepë turku ylqet t'mbretit¹²⁾
 E me u ngrëhë ai daulet n'veti.¹³⁾
 Me gjithë këta vetimeveti,
 Mirë tue u matë e për kadalë,
 Do ta baj pleqni këtë fjalë,
 Pale 'i herë si mund t'na dalë;
 Se me u ngutë s'e kam zanat."
 Sa rri mbreti tue u matë,
 Tue u matë e tue u shmatë,
 N'atë harem ai tue gërhatë,¹⁴⁾
 Si tash s'voni e ka zanat;
 Fjala e carit ka shkue n'vesh;

15) Me sa turku ka tërthore – aq sa ka
Turqia tokë, vise, hapësira

Edhe, besa, ky hundëlesh,
Një as dy nuk ia ka ba,
Por t'asht ngrehë si katalla,
E u ka bëza shkjeve t'Ballkanit:
“Sot a kurr me i ra sulltanit!
Sot e kurr turkut me i ra,
Turk e shkja sot me u përlla;
Se përndryshe ju Shqipnia
E për rreth Maqedonia,
Me sa turku ka tërthore ¹⁵⁾
Këtu n'Evropë, kanë me u dalë dore.”

Kështu nis Lufta Ballkanike. Trupat serbe e malaziasë hyjnë në troje shqiptare. Fuqitë e Mëdha reagojnë:

16) Çatallxhe – qytezë rreth 30 km larg
Stambollit

Kur qe turku erdh e thye
E u tërhoq e u vu me kthye,
Krejt la n'gjak e keq shëmtue,
N' atë Stamboll' për t'u ngujue.
N'shpinë bullgari at'herë iu shtri;
N'pushkë e n'top n'të n'një tue shti,
Der n'Çatallxhe ¹⁶⁾që ka mbërri,
Prej kah nieri për nën dorë
Lehtë hedh peshën brendë n'Stambollë.

17) kah shamet – duke u shembur

Si një lum që, dalë prej amet,
Bjeshkëve bora ortek kah shamet, ¹⁷⁾
E lëshojn' prrojet e Malcisë
Depërton gjithkrah zallisë;
Kështu atëherë shkja iu rras Shqipnisë
N'Kaçanik e n'Adriatik,
Veleçik e Salonik,

18) ndër çapoj – ndër kthetra

Tue ndrydhë vendin ndër çapoj: ¹⁸⁾
Vra, e pre e lidh n'vargoj,
N'dajak gjinden për dhe shtroj,
Bani plaçkë e trollit dëboj; ¹⁹⁾
Edhe lufta ashtu mbaroi.

19) trollit dëboj – zboi, përzëri nga trualli
i tyre

Franc Jozefi, kur ka ndi
Se u rras shkja brendë n'atë Shqipni,
Se ç'asht mbushë ai me mëni,
Se edhe fort ç'erdh tue u idhne

- E as s'u mat ma as s'u hutue;
 Por çoi n'kambë tetëqind taborre,
 Mirë e mbrehu atë shpatë mizore,
 Mbrehu shpatën e mejdanit,
 E u çon fjalë shkjeve t'Ballkanit:
 "N' krye t'tetë ditëve, tue marrë dielli,
 Prej Shqipnisë me dalë ju filli;
 A për ndryshe, mirë ta dini,
 Se, për Zotin, n'shpinë më kini,
 E at'herë s'di se ç'baj mbi jue."
 Rregji i Itales ²⁰⁾ fort asht gëzue.
 Franc Jozefit fjalë ka çue:
 "Se edhe mue me veti m'ke,
 Për t'i rysë ²¹⁾ këta shkje:
 Këta sllav' që kanë marrë krye, ²²⁾
 Edhe n'shpinë duen me na kcye,
 Me na lanë t'dyve pa sy.
 Se as e mjera, moj Shqipni
 S'ka kend mik as kumbari,
 Që me hy asaj zot me i dalë
 Turrin shkjaut për me ia ndalë,
 Që, i tërbuem gjithmonë e i egër,
 Po do sot m'e ba krejt flegër,
 Thue se ai zot asht ba n'Evropë."
 Krajli i Inglizit se ç'asht vra; ²³⁾
 Za t'gjashtë krajlave u ka ba: ²⁴⁾
 "Amanet, mos me pritue,
 Në London me na u bashkue,
 Për me folë, me kuvendue;
 Se Ballkani asht tym e mjegull, ²⁵⁾
 E po ban, prit, Zot, ndo'i tjegull ²⁶⁾
 Me na ra kresë edhe ne... ²⁷⁾
 Prej Ballkanit hajr nuk ke!"
- 20) regji i Itales – mbreti i Italisë
- 21) për t'i rysë – për t'i disiplinuar, bërë zap
 22) kanë marrë krye – kanë ngritur krye
- 23) Krajli i Inglizit se ç'asht vra – mbreti i
 Anglisë se ç'është vrenjitur
- 24) Za t'gjashtë krajlave u ka ba – ka thirrë
 6 shtetet e mëdha evropiane
- 25) tym e mjegull – në luftë
- 26)ndo'i tjegull
- 27) me na ra kresë edhe ne – po na sjell
 edhe ne rrezik (si tjegulla që vrau Pirron)

KANGA XXX

KONFERENCA E LONDONIT

*Fuqitë e Mëdha mbliidhen në London (Londër)
për të shpallur pavarësinë e Shqipërisë. Me
këtë akt përfundon edhe poema, prandaj poeti
falenderon Zanën e Frymëzimit:*

Hej, moj Zanë, ti qofsh e bardhë!
Tridhjetë herë, mana, rreth diellit
Hausit t'qiellës toka ka ardhë,¹⁾
E aq herë lulet njethë²⁾ janë prillit,
Se ti, purë n' "Lahutë t'Malcis"³⁾,
N'hulli mendjen mbajtë ma ke,
Që të mundshe vetë nipnisë
S'kohëve t'vona ende për t'le,⁴⁾
Me u kumtue me 'i kangë kreshnike,
Si erdh t'u regjë mendja e shqiptarit,
Prap për t'gëzue lirinë jetike,
Trashgim lanë atij prej t'parit:
E sa u ba gjaku e medeti,⁵⁾
Sa u tuer⁶⁾ rena edhe tradhtia,
Der që duel Shqipnia n'veti,
Si premtue kish Perëndia.
Por, qe, tash, ne u kapëm n'cak:
Gjatë Parnasit mjaft m'ke rrekë⁷⁾
Mriz e n'mriz, e lak në lak:
Kangës këtu spiku tash do hjekë.⁸⁾
Veç se po, moj bjeshkatare,⁹⁾
Krah n' krah bashkë ne tue këndue,
Ndërtue kem' 'i pomendare,¹⁰⁾
Rrfe as mot mos m'e dërmue.
N'atë London, larg n'atë dërvend
Të shtatë krajlaj bajnë kuvend,
Bajnë kuvend me shoqishojnë:
Për Shqipni po bisedojnë,
Ashtu ndejë rend mban rendit
Me atë Inglizin n'krye të vendit.
Pra, për Zotin, moj Shqipni,
Orën çuet, them, ti ma ke!
Një pllambë vend, një grusht njerzi,

1) Hausit t'qiellës toka ka ardhë – hapësirës
së paanë qiellore toka është rotulluar

2) janë njethë – kanë bulëzue, janë
këndellë

3) purë n' "Lahutë t'Malcis" – përkulur,
shtruar në "Lahutë të Malcis"

4) që të mundshe.....ende për t'le – që të
mundja vetë brezave të ardhshëm ende
pa lindur

5) medeti – mjerimi

6) sa u tuer – sa u tor (tjerr), sa u zgjat

7) gjatë Parnasit mjaft m'ke rrekë –
përgjatë malit mitologjik të Parnasit (mal
i Orëve dhe i Zanave), mjaft më ke endur,
më ke gënjyer

8) Kangës këtu spiku tash do hjekë –
kënga (poema) duhet përfunduar këtu

9) bjeshkatare – banore e bjeshkëve,
këtu: kreshnike, burrëreshë

10) 'i pomendare – një përmendore (Shih
oden e Horacit "Pavdeksi", Mark Ndoja
"Letërsia antike greke dhe latine" fq.
393. sh.b.)

Vëlla as fis kurrkund mbi dhe,
 Bukë pa bukë, e qe se prap
 Të shtatë krajlat çue ke peshë;
 T'cilët po ngasin turr e vrap
 N' atë London, n'shoshojn' me u ndeshë,
 Për me folë, me bisedue,
 Një zojë n'veti ty me t'qitë,
 Shkjaut e turkut me t'liurë;
 Prap kunora n'ballë me t'ndritë,
 Porsi t'ndriti dikur motit.
 Me gjith'këta, por larg nuk shkon
 E me i vra ka rfeja e Zotit
 T'shtatët, mbledhë si janë n'London;
 Përse rrumbull ¹¹⁾ pesëqind vjet
 Të randë turkun lanë me t'shtypë,
 Me t'tha n'shpirt der që sivjet
 N'shqelma shkjaun atij i ka hypë.
 Jo, po, gjaku i bijve tue,
 Moj, lum nana, e ata lot
 Që ti derdhe, janë tue vlue
 E gjyq lypin prej s'Tenzot.

11) rrumbull – rrumbullak, plot

Në Londër Rusia e Franca janë kundër një shteti shqiptar në Ballkan. Anglia, Austro-Hungaria, Italia dhe Gjermania vendosin shpalljen e shtetit të pavarur shqiptar. Përsa i përket Ruisë, ajo nuk e pranon fare ekzistencën e një popullsie shqiptare në Ballkan, ndërsa Franca nuk pranon një shtet të pavarur shqiptar për çështjen e fesë:

“Jo, po, ashtu puna qe motit,
 Si thue ti; veç se n'ditë t'sotit
 Krejt ka ndërrue. At'herë e k'shtenë
 Mbarë Shqipnia ka pasë qenë,
 Që, për shpirt, jo veç se vu
 S'do t'kish besë ajo me turk;
 Por kuçedër mbi të lëshue,
 N'fyt do t'ia kish ngjitë n'tërfurk
 E si 'i gjarpën, si një bollë,
 Krah me i dhanë n'karadreqollë. ¹²⁾
 Po, por sot puna ka ndërrue,

12) n'karadreqollë – në vend të djallit, ku nuk gjendet më

- 13) janë pakue – janë pakësuar | Pse n'Shqipni t'kshtenët janë pakue...¹³⁾
Prandaj, pra; t'zgjatë Zoti jetën !
Për me dashtë me thanë t'vërtetën,
Sot me sot ajo krahinë,
Që prej Shkodre del n'Janinë,
S'ka si quhet ma Shqipni;
Si qe quejtë, ndoshta, motit
N'ato kohët e Gjergj Kastriotit...
Pse edhe sot, t'thuesh, mbarë Shqipnia
Ka rrokë armët e n'luftë ka dalë,
E tue rrahë pjalmi e duhia,
Shi e borë edhe tue ra,
14) S'keqje tha e ba tërfurk – tharë nga e keqja e bërë tërfurk | S'keqje tha e ba tërfurk, ¹⁴⁾
Rri t'u gri ende me shkja,
Veç për t'lanë Shqipnin' nën turk.
Këta veç tash që Bullgaria
Duel n'Çatallxhe e u thye Turkia,
Varg e vistër dalë kanë n'Vlonë:
Shty prej tejet, si po thonë...
15) E 'i paçavër kuq e zi – dhe një leckë (sukull) kuq e zi: aludim për ngritjen e flamurit | E 'i paçavër kuq e zi ¹⁵⁾
Vjerrë na e paskan për një hu,
Edhe hunin ngulë n'një shpi
T'madhe, niskan me këndue
16) kin demek – kinse, gjoja | Kin demek ¹⁶⁾po duem Shqipni,
Kinse kështu ne jem' shqiptarë!
Eh, madhni, as ne s'hamë bar;
17) mendt' n'kandar – mendët në vend | Ne edhe i kem', po, mendt' n'kandar, ¹⁷⁾
E kem' sy edhe me pa..."
18) ç'asht furë – ç'i është drejtuar | Rregji i Itales se ç'i asht furë: ¹⁸⁾
"Edhe ju francezët dikur
Jeni vra, po, vëlla me vëlla;
Shoqishojn', ofshe, edhe gra!
Ndezë i keni flakada,
Edhe jo për tjetër gja,
Për fe t'lume, a besë t'harrueme,
A për erz t'motrës e t'nanës:
Por për t'lanë Inglizin n'Francë!
Po a për këta tash ne m'ia hi,
Me nda Francën me kufi,
Për m'ua lëshue fqijve përbri?"

*pavarësinë e shtetit shqiptar, dërgon në
Shqipëri trupat shumëkombëshe:*

19) doname – anije luftarake

E, kokëfortë, kur knjaz Nikolla,
Ku me pushkë e ku me t'holla,
S'po do' Shkodrën m'e lirue,
Të shtatë krajlat ç'janë idhnue!
Donamet ¹⁹⁾ n'Shqipni kanë çue,
Ku admiralat n'breg sa dolën,
Kap për veshi knjaz Nikollën,
Fill prej Shkodre jashtë e nxorën,
Edhe i dhanë n'shqelm Cernagoren.

N'atë Shqipni ka ra një gjamë;
Padishahu asht çue n'kambë:
Vallë a rrefta asht tue bubllue,
Ase lufta asht kund tue vlue,
Që po rri kështu tue gjëmue
Thue po bahet ndokah nami:

20) Shehyl Islami – drejtues i shtetit dhe i
fesë në Turqinë e asaj kohe

Çka ka thanë Shehyl Islami? ²⁰⁾
Për jetë tande, as s'ka ra rrefta,
As s'asht ndezë kund luftë e re,
Që po ndihet gjithkjo gjamë:

21) donam – kätu: festë me lodërtira dhe
me të shtëna armësh

Janë shqiptarët që bajnë donamë! ²¹⁾
N'atë London, larg n'atë dërvend,
Të shtatë krajlat mbledhë n'kuvend,
Me shoshojn' tue bisedue,
S'mbrami ata paskan vendue,
Shqiptarëve me u dhanë lirinë,
Zojë n'veti me qitë Shqipninë.
E prandaj n'Shqipni pa nda
Rrahin topat ndër kala;
Përse flamuri kuq e zi,
Sot ma s'pari, bukuri,
Porsi fleta e Engjllit t'Zotit,
Po valvitë mbi tokë t'Kastriotit,
Si valviti dikur motit;
E der n'qiell ushton brohoria
Kah gërthet fusha e Malcia:
Për jetë t'jetës: Rrnoftë Shqipnia!
Edhe kështu, mbas sa mjerimi,
Mbas sa gjakut e shëmtimi,
E për inat t'shkjeve t'Ballkanit

Për gazep t'atij sulltanit,
Si premtue kish Perëndia:
Prap zojë n'veti duel Shqipnia.

Fund, 12 10 2001; rishikuar dhjetor 2008.

Pasthënia

Lahuta e Malcis, *rileximi*

1. Shqipëria e harruar

Që në shek. XV, kur osmanllinjtë vërshuan në Ballkan, shqiptarët, në mënyrë të pamerituar, dolën nga rrjedhat e zhvillimit paralel me shumicën e popujve të tjerë të Evropës. Pasardhësit e ilirëve të lashtë, që kurrëshin brigjeve të Adriatikut prej zgjerimit të sllavëve të Jugut këtyre anëve, haraçin më të rëndë ia paguan rezistencës së suksesëshme që i bëri Perandorisë Osmane për një çerek shekulli, nën drejtimin e Gjergj Kastriot-Skënderbeut. Madje, edhe kryengritjet e pandërprera gjatë pesë shekujve të sundimit osman, veç sa i mprehën shqiptarët si luftëtarë të Portës së Lartë duke i kundërvënë gradualisht ndaj interesave të veta kombëtare.

Nga ana e saj, Perandoria Osmane ndoqi një politikë të rafinuar ndaj shqiptarëve: respektoi krenarinë e tyre, duke i bërë të ndihën relativisht të lirë në trojet e veta, ndërsa stimulonte ata që përqaфонin fenë islame. Nga luftërat e Skënderbeut përfituan më tepër popujt fqinjë, që e ruajtën fenë e tyre ortodokse, se sa shqiptarët, që u thyen keqas pas vdekjes së Heroi të tyre, duke humbur institucionet e kultit dhe të identitetit të tyre kombëtar. Ndasitë fetare, që iu imponuan popullit, e dobësuan përgjegjësinë atdhetare derisa në gjuhën vulgare shqiptarët myslimanë quheshin *turq*, katolikët: *latinë*, ortodoksët e jugut: *grek* dhe ato të veriut: *shkje* (serbë apo malazias).

Kryeqyteti i Perandorisë, Stambolli, thithte ajkën e shqiptarëve që shkollohej për t'i shërbyer ushtrisë turke, administratës dhe institucioneve fetare. Si shpërblim për shërbimet ndaj Perandorisë, Viset Shqiptare mbeteshin të ndara në vilajete turke. Kur fqinjët e saj (Greqia, Serbia, Mali i Zi dhe më pas Bullgaria) u shpallën shtete të pavarura, trojet shqiptare përbënin atë që mbeti. Edhe ajo nuk quhej Shqipëri apo Arbëri, por thjeshtë Turqia e Ballkanit.

Në gjysmën e parë të shek. XIX, kur fillon rënia e Perandorisë së Osmanllinjve, për shqiptarët shtroheshin pyetjet:

Bashkë me tërheqjen e ushtrive osmane a do të zhguleshin edhe ata prej trojeve të tyre?

Apo do të mbeteshin si plaçkë lufte për fqinjët grekë, serbë e malazias, vetëm e vetëm sepse në hartat e këtyre shteteve nuk kishin të shkruar kufij me Shqipërinë, por me Perandorinë e Stambollit?

Pikërisht, kur shtroheshin këto pyetje, intelektualë të vërtetë dhe patriotë shqiptarë, kryesisht jashtë vendit, u vunë në lëvizje për Shqipërinë e harruar. Në qarqet kulturore të shqiptarëve të Italisë, Turqisë, Greqisë, Egjiptit, Rumanisë, Bullgarisë, SHBA-së etj u shkrua shumë për historinë, gjuhën dhe autoktoninë

e shqiptarëve, ndërsa në Shqipëri u luftua me armë në dorë për çdo pëllëmbë tokë. Këtë luftë populllore pasqyron *Lahuta e Malcis*.

2. Zgjimi mitologjik

Kur u kujtuan shqiptarët për kufijtë e trojeve të tyre, nuk iu drejtuan arkivave, bibliotekave, muzeve. Ato nuk ekzistonin. Shekulli XV i kishte rrafshuar. Shekujt e mëpastajmë të pushtimit osman kishin mbjellë harresën e plotë. Shqiptarët kishin ruajtur gjuhën shqipe, prandaj, deri ku flitej ajo, ishte kufiri i Shqipërisë: deri ku ruheshin zakonet dhe vepronte kanuni i tyre, deri ku shtrihej fisi dhe kujtesa mitologjike iliro-shqiptare.

Në qendrat urbane të gjithë institucionet ala shqiptare ishin dubluar ose edhe zëvendësuar me ligjet të administratës turke të shkruara në një gjuhë të huaj, orientale. Këtë fat kishin pësuar edhe mitet, religjioni e kujtesa kombëtare.

Ndryshe kishte ndodhur në zonat më të thella të skajit më të largët të Perandorisë. Atje gjithçka ruhej në formën e vet më arkaike. Në bjeshkët e larta, ku këmba e turkut nuk kishte shkelur asnjëherë, jetonin ende si qëmoti Shtojzovallet: Zanat dhe Orët; brigjeve të lumenjve Flokëzat e Gzhetëzat kriheshin netëve me hënë të plotë; shpellave në errësi fshiheshin Shtrigat e Lugetërit; Dragonj ishin vetë shqiptarët e këtyre anëve, jeta reale e të cilëve nuk shkëputet dot nga ajo fantastike, veçanërisht, në veprimet e tyre heroike ku kufiri i jetës dhe i vdekjes ishte harta e vetme e atdheut.

Në këto krahina, ku njerëzit bashkëjetojnë me Zanat e Orët e Maleve, Gjergj Fishta u grish nga Zana e tij e Frymëzimit për të shkruar për popullin e tij, për veten. Atyre anëve struktura organizative e fisit riaktivizohej me të gjithë arsenalin e vet, si një njësi bazë kombëtare.

3. Rizbulimi i Shqipërisë

Në dekadat e para të gjysmës së dytë të shek. XIX, për Evropën, Turqia e Ballkanit ishte çështje e Rusisë dhe e aleatëve të saj në këtë rajon. Shqipëria nuk ekzistonte realisht në planet diplomatike evropiane. Shqiptarët konsideroheshin të asimiluar ose të mbetur fare pak për t'u marrë me ta.

Kështu, pas Luftës Ruso-Turke, Traktati i Paqes i Shën Stefanit (3 mars 1878) e zvogëlonte Turqinë e Ballkanit (kupto trojet shqiptare) duke e ndarë në mes të Bullgarisë, Serbisë e Malit të Zi. Ky traktat famëkeq u rishikua nga Kongresi i Berlinit (13 qershor - 13 korrik 1878). Fuqitë e Mëdha të Evropës (Gjermani, Angli, Francë, Rusi, Austro-Hungari dhe Perandoria Osmane) vendosën t'i jepnin nga trojet shqiptare Malit të Zi, Plavën e Gucinë dhe Greqisë, Çamërinë.

Kur shqiptarët u organizuan për t'u vetëqeverisur (Lidhja Shqiptare e Prizrenit, 1878-1879) dhe i vunë pushkën Krajl Nikollës së Malit të Zi, Fuqitë e

Mëdha kuptuan se kishin gabuar. Bënë një ndryshim: le të marrë Mali i Zi në vend të Plavës e Gucisë, Hotin, Grudën dhe Kelmendin, krahina këto që, sipas atyre, nuk kishin popullsi myslimane (4 prill 1880). Kur edhe për këto toka krisi pushka e shqiptarëve të pabindur, ndoshta qëndrimi i Fuqive të Mëdha të Evropës duhej të ishte lëkundur sadopak për një çështje shqiptare. Por duket se ende jo,

Fuqitë e Mëdha sollën flotën e tyre përballë Ulqinit dhe me forcën e armëve të Portës së Lartë, kundër shqiptarëve, e bënë fakt vendimin për t'ia kaluar këtë qytet bregdetar dhe rrethinat e tij Malit të Zi (22 nëntor 1880). Në këtë mënyrë shqiptarët, për të mbrojtur trojet e tyre pa kufij të shkruar nëpër harta, luftuan, jo vetëm kundër malaziasve dhe aleatëve të tyre nga Beogradi deri në Moskë, por edhe kundër Perandorisë Osmane e Fuqive të Mëdha të kohës. A do t'i bie në hatër tanimë ndokujt për Shqipërinë?

Disa dekada më vonë, kur shqiptarët do t'ia kthejnë armët në mënyrë masive të sëmurit të Bosforit, Perandorisë Xhonturke, që me reformat e saj dekretoi mosnjohjen e shqiptarëve si komb, Fuqitë e Mëdha do ta pranojnë më në fund si fakt çështjen shqiptare. Por deri atëherë mbretëritë e sapokrijuara të Ballkanit ua kishin ngulur thellë kthetrat trojeve shqiptare. Edhe kur Dedë Gjon Luli ngrinte flamurin kombëtar në Deçiq (1911) dhe Ismail Qemali në Vlorë (1912), ushtritë malazeze, trupat serbe e greke dhe diplomatët e aleatëve të tyre vazhdonin të këmbëngulnin në injorimin e çështjes shqiptare. Ishin Fuqitë e Mëdha tanimë që më në fund ua prenë hovin atyre dhe në Konferencën e Londrës (1913) shpallën Shqipërinë shtet të pavarur, paçka se shumë troje shqiptare mbetën jashtë kufijve, si janë edhe sot e kësaj dite.

I gjithë ky kalvar i shqiptarëve me diplomacinë e forcat ushtarake të Fuqive të Mëdha bëhet objekt pasqyrimi të *Lahuta e Malcis* e Gjergj Fishtës.

4. Epopeja e shqiptarëve si konflikt

Lahuta e Malcis nuk është një vepër historike, megjithëse mbështetet në ngjarje historike dhe përshkruan persona realë që kanë marrë pjesë në këto ngjarje. Vepra e Gjergj Fishtës nuk është as një trillim fantastik, megjithëse në të pasqyrohet një popull që bashkëjeton në mënyrë të pandarë me mitet e legjendat e veta. Ajo nuk është, gjithashtu, as një memorial i një analisti të situatës ndërkombëtare, megjithëse autori i saj analizon me hollësi të gjitha vendimet e fshehta apo legale të Fuqive të Mëdha të kohës, që përcaktuan fatin e Shqipërisë. *Lahuta e Malcis* është një poemë epiko-heroike, një vepër epope, subjekti i së cilës është ndërtuar mbi episode të shumta ku veprojnë një numër i madh personazhesh historikë e mitologjikë.

Baza kompozicionale e poemës është konflikti ndërmjet dy popujve më të vegjël të Ballkanit: i shqiptarëve me malazias. Ky konflikti nis në Vraninë, një ishull i vogël në Liqenin e Shkodrës, pikë kufitare ndërmjet Perandorisë Osmane

(realisht Shqipërisë) dhe Malit të Zi dhe përfundon në Londër, në konferencën e krerëve të Fuqive të Mëdha, të cilët vendosën forcat shumëkombëshe në qytetin e Shkodrës për ta zgjidhur këtë konflikt.

Konflikti i *Lahutës së Malcis* zhvillohet duke zgjeruar përmasat e veta. Në Vraninë ndeshet shkodrani Oso Kuka, në krye të rojeve të postës kufitare, me malaziasin Vukë Radoviq, që i printe një bande cubash. Më pas ndeshen forcat e Dervish Pashës, të dërguara nga sulltani, me ushtrinë e Mark Milanit, të ngritur nga Krajl Nikolla i Malit të Zi për të pushtuar tokat e Perandorisë Osmane në Ballkan, në të cilat jetonin, që kur mbahet mend historia, shqiptarët.

Mali i Zi bën pjesë në aleancën pansllaviste të carit të Rusisë, çka shkakton ndeshjen e dy perandorive më të mëdha të kohës, Luftën Ruso-Turke, që fitohet prej rusëve. Pas kësaj, konflikti shqiptaro-malazez bëhet edhe më i ashpër, sepse kushtet e paqes midis të dy perandorive i njohin Knjaz Nikollës të drejtën të zaptojë troje shqiptare.

Ali Pasha i Gucisë, i nxitur nga Ora e Shqipëri, grish kuvendin e shqiptarëve në Prizren. Kundër shqiptarëve tani ngrihet edhe Porta e Lartë që duhej t'i përmbahej detyrimeve ndërkombëtare. Ajo dërgon në Shqipëri Mehmet Pashën. Shqiptarët ia kthejnë armët edhe atij. Mehmet Pasha vritet, por i çohet lugat Knjaz Nikollës, i cili sulmon menjëherë Hotin. Hotjanët vetëmbrohen te Ura e Rrzhanicës. Me ta bashkohen vullnetarë nga të gjitha krahinat përreth. Një shpend ogurzi i sillet Knjaz Nikollës, që urdhëron tërheqjen e ushtrisë. Konflikti mitizohet. Shqiptarët identifikohen me dragonjtë që luftojnë me kuçedrën. Pasi e izolojnë kuçedrën, të bashkuar kalojnë çaste prehjeje në shoqërinë e Orëve të Maleve. Të nesërmen vetëm dy prej tyre përballojnë 300 malazias në Qafë Dardhë. Lufta zhvendoset në Guci te Ura e Sutjekës. Të dy palët luftojnë të egërsuar, duke prerë kokat e njëri-tjetrit për mburrje individuale.

Një prift me emrin patër Gjoni i grish besimtarët Kelmendas në një ditë feste të lenë meshën e të nisen për luftë. Tani në luftë është ngritur e gjithë *Leknia* (kupto të gjithë krahinat e Shqipërisë Veriore ku vepron kanuni i Lekës) dhe, së bashku me të, të gjithë shqiptarët, gegë e toskë.

Ndërsa lufta bëhet në front të gjerë, konfliktet intrigohen. Dy luftëtarë kundërshtarë, Bec Patani e Mil Spaci, janë probatina; patër Gjoni takohet me Mark Milanin për t'i kërkuar një natë armëpushim që të dy palët të tërheqin të plagosurit nga fusha e betejës dhe të varrosin të vvarët; një mirditor i arratisur në Mal të Zi lajmëron shqiptarët për sulmin që do t'u bëjnë pas shpine malaziasit në Nikshiq; një vajzë e re shqiptare, e mbetur vetëm me të vëllanë, sulmohet nga ushtarët malazias me armë zjarri; Zana e malit të Vizitorit mbledh Orë e Zana për ta varrosur sipas zakonit Tringën dhe organizon hakmarrjen, duke lidhur Orën e Dormitorit (që ishte në krahun e malaziasve) dhe duke vënë gjarpërinj në duart e dy shtrigave që ta lëndojnë sa më tepër; poeti grish Zanën e tij të Frymëzimit, me të cilën ka ndjekur të gjitha episodet, të shijojnë bukuritë e natyrës shqiptare,

evokon të kaluarën e lavdishme të shqiptarëve dhe duket sikur paralajmëron ditë më të bardha.

Por konflikti ndërmjet shqiptarëve dhe malaziasve ka fatin e vet historik. Reformat e Turqve të Rinj (xhemjeti) nuk i njeh më shqiptarët si komb brenda Perandorisë. Turgut Pasha nis një ekspeditë ndëshkimore nëpër Shqipëri. Ded Gjo Luli ngre në këmbë Malësinë kundër Perandorisë dhe shpalos flamurin shqiptar në Deçiq. Fqinjët ballkanikë të shqiptarëve nuk e shohin me sy të mirë. Ata vihen në lëvizje për të ndarë tokat e shqiptarëve ndërmjet tyre. Ndërsa diplomatët ballkanas dhe të aleatëve të tyre trokasin dyerve të Evropës për të mos njohur flamurin shqiptar të Deçiqit dhe, më pas, as atë të Vlorës. Ushtritë malazese, serbe e greke kanë pushtuar pothuasje të gjithë trojet shqiptare. Pro tyre janë Cari i Moskovit dhe Kreu i Francës, por jo Franc Jozefi i Austro-Hungarisë, Rregji (Mbreti) i Italisë, Krajli i Anglezitet e Vilhelmi i Gjermanisë, të cilët tashmë janë zgjuar nga krisma e armëve të shqiptarëve. Konferenca e Londrës e njeh Shqipërinë.

Konflikti mbetet jashtë kufijve të shtetit të ri të sapoformuar, në Kosovë e Çamëri.

5. *Vlera artistike, autentike dhe origjinale*

Lahuta e Malcis është eposi i shqiptarëve, është eposi më i ri kombëtar i njërit prej popujve më të lashtë të Evropës. Kjo kontradiktë moshash, e shpjeguar nga rrethanat historiko-kulturore të veçanta të popullit shqiptar, justifikohet me vlerat artistike autentike dhe origjinale të veprës.

Parimet nga të cilat u udhëhoq Gjergj Fishta në krijimin e epopesë së shqiptarëve janë një sintezë e poetikës aristoteliane me shkollën romantike të Evropës Perëndimore të shek. XIX.

Sipas Aristotelit, autori i *Lahutës së Malcis* iu përmbajt raporteve estetike të poezisë epike me historinë, ndërsa sipas poetëve romantikë, ai shfrytëzon në shkallë të gjerë poezinë gojore të trevave të Veriut: tetërrokëshin tradicional dhe gjuhën e pasur popullore me mundësitë e pafundme shprehëse të saj.

Por Fishta nuk mbetet rob i asnjë shkolle artistike. Ai ishte i ndërgjegjshëm se po krijonte një përmendore në gjuhën shqipe, falë talentit dhe përkushtimit të tij maksimal për çështjen kombëtare. Vargu i tij epik këmbëhet në pasazhe lirike pa as më të voglin kufizim, ashtu si në tablotë rrëqethëse tragjike, që mbizotërojnë veprën, filtrohet një tallje e hollë, që, në çdo rast, i ngre pusi lexuesit. Ndoshta kjo është ajo fuqia e nëndheshme që e bën të magjishëm vargun fishtjan.

Përveç konfliktit shumëplanësh, që herë zgjerohet e herë qendërohet, si rrathët koncentrike në një sipërfaqe uji, dhe subjektit kaq të pasur në episode dramatike, në *Lahutën e Malcis* do të veprojnë qindra personazhe të individualizuar që shpалosin karakterin e tyre me veprime heroike, përballë

kundërshtarëve ose paralel me bashkëluftëtarë e qenie mitologjike. Fati i tyre është i destinuar historikisht, manipulohet nga mbretër e diplomatë, mbrohet ose abandonohet nga Orë e Zana e, prapë se prapë, në çastin final është në dorën e atyre vetë, ashtu si edhe fatet e Atdheut. Këndeje buron, ndoshta edhe mesazhi me optimist i eposit fishtjan. Dhe ky optimizëm nuk vjen nga epërsia e filozofisë së të Varfërit të Asizit (në Urdhrin e të cilit jeton Fishta si françeskan) ndaj katolicizmit. Ai nuk është as rrjedhojë e revanshit të katolicizmit ndaj islamizmit. Mesazhi fishtjan është mesazhi i poetit të frymëzuar nga Zana mitologjike, mesazh i përjetimeve vetjake nga kontaktet me thellësitë e shpirtit njerëzor të një fisi që ka mbetur i pacënuar prej ideologjive të lindjes dhe të perëndimit. Ai mesazh optimist vjen si ndjenjë që përftohet në ekstremet e dhimbjes dhe të krenarisë, të zhgënjimit dhe të kokëfortësisë, të pasionit dhe të stoicizmit, të arsyes dhe të instinktit, të qytetërimit dhe të primitivizmit.

Trajta tregimtare gërshetuar me dialogje të gjatë i jep dorë autorit të përcjellë një informacion të gjerë etnografik dhe mentalitetesh kontradiktorë. Përshkrimet me hollësi tronditëse të dhjetëra betejave janë tablo të gjalla ku kontrastojnë ngjyrat natyrore të peizazhit në orë të ndryshme të ditë-natës, me ngjyrën e kuqe të gjakut, që kullon nga kokat e prera e baruti i djegur, përzier me erë kufomash që dergjen pranë e pranë.

Betejave të individualizuara u paraprijnë kuvendet e trimave, debatet e diplomatëve, prapaskenat e mbretërve, të shfaqurit e qenieve mitologjike, të cilat u ngjajnë kaq shumë njerëzve për nga sjelljet e gjykimet.

Verbi fishtjan përcjell notat muzikore të instrumentit të lahutës me përsëritjet e tingujve, fjalëve dhe të strukturave sintaksore; me epitetet, krahasimet, similitudat e hiperbolat; me metaforat, simbolet e mitemat; me pyetjet e përgjigjet, me pyetjet retorike, pasthirrmat etj. Veçanërisht leksiku tepër i pasur i *Lahutës së Malcis* (vetëm fjalë të rralla numëron 1274), strukturimi i hapur gjuhësor e ritmik (aliteracioni, rima, ritmi i këmbyeshem brenda njësisë metrike dhe ndërmjet vargjeve) dhe rrëmimi kreativ deri në nënshtresat e gjuhës (Fishta krijon fjalë ose kuptime të reja leksikore me po atë lehtësi që krijon vargje) e bën epopenë e shqiptarëve të papërsëritshme në letërsinë tonë.

PËRMBAJTJA

Parathënie.....	5
Si lindi Lahuta e Malcis.....	5
Kanë thënë për Lahutën e Malcis.....	11
Ndër personazhet e Lahutës.....	14
Kanga I, Cubat.....	15
Kanga II, Oso Kuka.....	21
Kanga III, Preja.....	24
Kanga IV, Vranina.....	28
Kanga V, Vdekja.....	32
Kanga VI, Dervish Pasha.....	35
Kanga VII, Kuvendi i Berlinit.....	39
Kanga VIII, Ali Pasha i Gucisë.....	43
Kanga IX, Lidhja e Prizrenit.....	48
Kanga X, Mehmet Ali Pasha.....	54
Kanga XI, Lugati.....	57
Kanga XII, Marash Uci.....	61
Kanga XIII, Te kisha e Shën Gjorit.....	66
Kanga XIV, Te Ura e Rrzhanicës.....	69
Kanga XV, Kasneci.....	72
Kanga XVI, Kuçedra.....	76
Kanga XVII, Në Qafë Hardhi.....	80
Kanga XVIII, te Ura e Sutjeskës.....	84
Kanga XIX, Pater Gjoni.....	88
Kanga XX, Lekët.....	94
Kanga XXI, Ndërmjetësia.....	98
Kanga XXII, Tringa.....	102
Kanga XXIII, Te tbanat e Curr Ulës.....	107
Kanga XXIV, Zana e Vizitorit.....	111
Kanga XXV, Gjaku i marrun.....	116
Kanga XXVI, Koha e re.....	121
Kanga XXVII, Xhemjeti.....	125
Kanga XXVIII, Dedë Gjon Luli.....	130
Kanga XXIX, Lufta e Ballkanit.....	135
Kanga XXX, Konferenca e Londonit.....	139
Pasthënia.....	144
Lahuta e Malcis, <i>rileximi</i>	144

LAHUTA e MALCIS

Lahuta e Malcis duhet pranuar *së* bashku me autorin e saj që e mbajti në gji aq gjatë sa çdo këngë e *varg* u identifikua me shpirtin e tij dhe të popullit që e kishte dhe e *ka*. Lahuta e Malcis është vetë modeli i eposit poetik kombëtar, një *poemë* me vlera artistike të papërsëritshme, që, "porsi vena e *mirë*, sa ma shumë vjet që kalojnë aq ma vlerë merr".

(Lambertz)

ISBN 978-99956-692-3-2

9 789995 669232

ÇMIMI 350 Lekë